BİR KAÇAK KÖLENİN BİYOGRAFİSİ

MIGUEL BARNET

Çeviren:
Mehmet Onur Çuvalcı

2. Baskı

Çağdaş Küba Edebiyatı - Roman

Yazılama

BİR KAÇAK KÖLENİN BİYOGRAFİSİ
MIGUEL BARNET

Bir Kaçak Kölenin Biyografisi

Yazılama Yayınevi: 158
Öykü/Roman: 16

Bir Kaçak Kölenin Biyografisi

Miguel Barnet

Özgün Adı: Biografía de un Cimarrón
İspanyolcadan Çeviren: Mehmet Onur Çuvalcı
Editör: Şule Süzük Toker
Düzelti: Mehmet Barış
Kapak Tasarımı: Levent Karaoğlu
Sayfa Düzeni: Yiğit Berker - Furkan Özer
ISBN: 978-605-9988-77-3
Sertifika No: 12411
Birinci Baskı: Ağustos 2017
İkinci Baskı: Eylül 2017

© Yazılama Yayınevi

Baskı: Mutlu Basım Yayın - Bahri Mutlu
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi
C Blok No: 256 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 577 72 08
Sertifika no: 18569

Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.
Serasker Cad. Osmancık Sokak
Betül Han 9/13 Kadıköy - İstanbul
0 216 338 52 59
iletisim@yazilama.com
www.yazilama.com

Bir Kaçak Kölenin Biyografisi

Miguel Barnet

İspanyolcadan çeviren
Mehmet Onur Çuvalcı

ROMAN

Yazılama

Miguel Barnet: Kübalı yazar ve etnograf. 28 Ocak 1940'ta Havana'da doğdu. Genç yaşından itibaren Küba kültürüne büyük bir ilgi duydu. *Lunes de Revolución* ve *Hoy* gibi dergilerde şiirleri ve başka yazıları yayımlandı. Bu dönemde edindiği edebiyat altyapısı, antropolojik yazına yaratıcılık unsurunun katılmasına öncülük edişinin temelini oluşturdu. Havana Üniversitesi'nde antropoloji ve sosyoloji eğitimi aldı. Bu dönemde birlikte çalıştığı antropolog Fernando Ortiz, Küba yerlilerinin din, dil ve sözlü geleneklerine dayalı bir etnografya modeli benimsemesinde esin kaynağı oldu. 1963'te okuduğu bazı makalelerden etkilendi ve Küba Bağımsızlık Savaşı'na katılmış olan ve o dönemde 103 yaşında olan eski köle Esteban Montejo ile görüşmeler yaptı. Bu çalışmanın sonucunda, antropolojik bir çalışmanın yapısına sahip, tarih ve edebiyatın sentezi niteliğinde bir roman ortaya çıkardı ve böylece özgün bir edebi yapı ortaya koymuş oldu. Roman 1966'da yayımlandı. 1994'te Küba'daki en önemli edebiyat ödülü olan Ulusal Edebiyat Ödülü'nü, "Fátima ve Kardeşlik Parkı" isimli öyküsüyle 2006'da Juan Rulfo Uluslararası Kısa Öykü Ödülü'nü aldı. Halen Küba Yazarlar ve Sanatçılar Birliği'nin başkanı, Küba Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi, Ulusal Meclis'te milletvekili ve Küba Devlet Konseyi üyesidir.

Yazarın Eserleri

Roman: *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi, Rachel'in Şarkısı, Galiçyalı, Gerçek Hayat, Koruyucu Melek.* **Şiir:** *Değerli Taş ve Tavuskuşu, Kutsal Aile, Gece Mektubu, Hayatımın Gelip Geçtiğini İzlerken, Kedi Patileriyle, Sonun Tutanakları, Bitmeyen Güzergâh, Ateş Çemberinden Kurtulan, Kum Saati.* **Günlükler:** *Küba Otografileri.* **Deneme:** *Hayattaki Kaynak.* **Monografi:** *Afroküba Kültleri.* **Küba masalları:** *Akeké ve Ağaç Sıçanı*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 7

KÖLELİK 13

İlk Anılar 14

Barakalardaki Hayat 19

Dağda Hayat 36

KÖLELİĞİN KALDIRILMASI 47

Değirmenlerde Hayat 48

BAĞIMSIZLIK SAVAŞI 119

Savaş Boyunca Yaşam 120

TERİMLER SÖZLÜĞÜ 151

KAÇAK KÖLENİN YOLLARI 153

Esteban Montejo'ya ulaşmak için: Kaçak kölenin yolları 154

KAÇAK KÖLE VE ELEŞTİRİ 175

KURGUSAL OLMAYAN ROMAN 183

Kurgusal olmayan roman: Sosyo-edebiyat 184

Tanık gösterme ve kurgusal olmayan roman 210

Kaçak köleyi yeniden ziyaret 214

GİRİŞ

1963 yılının ortalarında yüz yaşını geçmiş kadın ve erkek yaşlılarla ilgili basında bir sayfa haber çıktı. Banal ve anekdotal konuları içeriyordu. Görüşülenlerin ikisi dikkatimizi çekti. Biri yüz yaşında bir kadındı, diğeri yüz dört yaşında bir adam. Kadın, köle olmuş. Ayrıca bir santera ve bir spiritüalistti.[1] Benim bulabildiğim kadarıyla adam, her ne kadar doğrudan dini konulara referans vermese de, sözlerinde bazı batıl ve popüler inanışlara meyil gösteriyordu. Hayatı ilginçti. Köleliğin ve Bağımsızlık Savaşı'nın veçhelerini anlatıyordu. Ancak bizi en çok etkileyen Las Villas bölgesinde dağlarda kaçak bir köle olduğu açıklamasıydı.

İhtiyar kadını unuttuk ve birkaç gün sonra Esteban Montejo'nun konakladığı Gaziler Evi'ne gittik. Oldukça ciddi, sağlıklı ve saçları tamamen beyazlamış bir adam bulduk.

Esas ilgimiz Küba'da korunan Afrika kökenli dinlerin genel yönlerine dönük olsa da öncelikle belli hususlar üzerine araştırma yapmaya çalıştık. O zamanlar etnolojik araştırmaların alışılmış kaynaklarını kullanarak canlı bir diyalog yakalamak zor değildi. Bize önce sorunlarından bahsetti: aylık, kadınlar, sağlık. Bunlardan bazılarını temin ettik. Ona sade hediyeler getirdik: farklı tütünler, fotoğraflar vs. Bize ömründeki önemli anları tutarsız ve kronolojik olarak sıralamadan anlatıyordu. Din konusu kolayca gün yüzüne çıkmıyordu. Bu minvalde törenler, tanrılar, kehanetler ve diğer öğeler üzerine verileri sonradan alabildik. Onunla her biri beşer saati bulan altı kadar görüşme yaptık. Bu görüşmelerde

1 E.N: Santera: Santería dininde rahibe; Spritüalist: Tinselci

kölelik, barakalarda hayat, dağda hayat ve kaçak kölelik gibi konuları sorularla açarak ilerledik.

Hayatı hakkında bir resim oluşturunca en çarpıcı konuları ayıklamaya karar verdik. Anlatılanların zenginliği haber kaynağının hayatını bir kitapta derleme fikrini verdi. Kitabı Esteban'ın ağzından, doğallığını bozmadan, ona özgü ifadeleri ve duygu geçişlerini yansıtmaya gayret ederek kaleme almayı tercih ettik.

Anlatmayı istediğimiz dönemleri yansıtmaya olanak veren bir ana hat oluşturduk. Bu ana hattı ortaya koyduktan sonra soruları geliştirmeye başladık. Konuların bu sorularla belirmesi gibi, sohbetin gidişatı konusunda zorlanmadık. Esteban başta biraz mesafeli görünüyordu. Sonradan bize alıştığında işin ilginçliğini o da fark etti ve kesintiler olmadan sohbetin olağan akıcılığını yakaladık.

Bazen bir sözcük, bazen bir fikir Esteban'ın anılarını gün ışığına çıkarıyordu bazen de onu konuştumuz konudan uzaklaştırıyordu. Bu konu dışı sohbetler çok değerli oldu zira başka türlü keşfedemeyeceğimiz yerlere taşıdılar bizi. Aslında diyebiliriz ki kitaplara gömülüp etnolojik anketlerle temel sorular çıkarsak da asıl haber kaynağımız sohbet ettiğimiz kişinin hayatının kendisiydi.

Bizler de aslolarak barakalardaki yaşantı ve kaçak kölelerin hayatları ile ilgililenyorduk.

Küba'daki kölelerin yaşamına ve onun kökenlerine inen belgeler oldukça sınırlı. Bizi asıl ilgilendiren barakalardaki mimari detaylar değil burada yaşanan hapis hayatı idi. Bunun yanında haber kaynağımızın dağlarda bir başına iken hayatta kalmak için verdiği mücadeleyi, ateş yakma ve avlanma teknikleri gibi yöntemleri tarif etmek istiyorduk. Ayrıca doğayla; bitkiler ve hayvanlarla ve özellikle kuşlarla animist[2] ilişkisini aktarmak...

Düzenli buluşmalarımızdan birkaç hafta sonra Esteban kendi yaş kuşağından görülmeyecek hoşluklar sergilemeye başladı. Akıcı bir biçimde konuşuyor ve çoğu zaman önemli gördüğü konuları kendisi açıyordu. Örtüşmediğimiz seyrektir. Bir defasında dikkatimizi şaşkın bir şekilde Sagua la Grande'deki Çinlileri sormayı

E.N: Animizm (Canlıcılık) - Bağımsız bir ruhsal varlığın insanda ve doğa nesnelerinde yerleşik olduğuna inanan ilkel dini görüş

atlamamıza çekti.

Notlarımıza ısrarcı bir şekilde bakar ve neredeyse söylediği her şeyi not etmemizi zorunlu kılardı. Kaptan Antonio Núñez Jiménez ile bir görüşmede değinmediğimiz bir konu açıldı: mağaralardaki hayat. Esteban, uzman mağara bilimci olan muhatabına bu mağaralarda hayatta kalmak için gerekli tüm detayları anlattı.

Oturumlarımızın çoğu teybe kaydedildi. Bu bize onun üslubuna, eski atasözü ve deyimleri kullanış biçimine alışmamıza olanak verdi. Tarihleri, verileri ve diğer detayları doğrulamak için başka gazilerle görüşmeler yaptık. Ancak hiçbiri Esteban'ın başından geçenleri doğrulayacak kadar ileri yaşta değildi.

Tarihsel bir hataya düşmemek için Crenfuegos ve Remedios Belediyelerinin kütüphanelerinden kaynak kitaplara başvurduk ve tüm dönemi gözden geçirdik. Ne var ki, doğal olarak, çalışmamız tarihsel değil. Elbette çalışmamız tarihsellik içeriyor ancak bu kişisel bir tarih...

Takdir edersiniz ki anlattıklarının çoğunu açımlama gereksinimi duyduk. Onun ifadelerini olduğu gibi aktarsaydık, kitap anlaması zor ve kendini tekrar eder bir nitelik taşıyacaktı. Ancak yine de her sayfasındaki söz dizimine olabildiğince özen gösterdik.

Biliyoruz ki böyle bir haber kaynağını konuşturmak, bir ölçüde, edebiyat yapmaktır. Ama bizim derdimiz, bir edebi eser, bir roman yaratmak değildi.

Hikâyemizi belli bir dönemle sınırladık. Zaman veya mekâna sadık kalarak o dönemi asgari ölçüde detaylarıyla yeniden kurmaya çalıştık. Her ne kadar haber kaynağımız onlarla tanıştığı yılları tam anlamıyla eşleştiremese de tarım teknikleri, seremoniler, şölenler, yemekler ve içecekleri tanımayı tercih ettik. Önemine inandığımız bazı konuları, Bağımsızlık Savaşı Kuzey Amerikalılara karşı Cienfuegos muharebesi gibi, kanıtlarla destekledik ve açıklayıcı notlar ekledik. Dağdaki yaşam uzak ve karışık bir dönem olarak anılarda kaldı.

Şüphesiz anlattıkları birbirinden farklıydı ve gerçeklere her zaman sadık değildi. Her durum karşısında kendi versiyonunu sundu. Olanları nasıl gördüğünü. O yalnızca barakalardaki hayata ve savaşa dair bir tablo çizdi. Bu resim ona ait. Örneğin, Mal Tiempo çarpışmasını, orada ne yaşadığını hikayecikler eşliğinde tasvir

etti. Máximo Gómez gibi önde gelen figürlere dair bakışı oldukça öznel, onları oldukça kişisel bir bakış açısıyla inceliyor. Bu analizler bizi ilgilendiriyor çünkü haber kaynağımızın olaylara yaklaşımı, insanlara davranışı, kendi ırkına dair grupsal davranışları yansıtıyor.

Esteban'ın kişiliğini karakterize eden en temel özellikler anlatıdaki farklı durumlarda görülüyor.

En çarpıcıları şöyle:

Bağımsızlık Savaşı gibi zorlu olaylar karşısında bile onu akranlarından ayıran ve yaşama sıkı sıkıya bağlayan kararlı duruşu. Asi kişiliğinin onaylanmasında gönüllülüğünün katkısı yadsınamaz. Esteban her ne kadar küstah ve çekingen olmasa da sanki güvensiz ve mesafeli gibi gösteriyor Esteban'ı bu özellik. Bir yandan neşeli ve şakacı. Elbette tüm bu mizacın oluşmasında her şeyden kaçarak yıllarca dağlarda yapayalnız yaşamasının büyük etkisi var.

Savaş gibi bazı olayların mahkûm edilmesi siyah adamların yararına olmuştur. Köleliğin korkunç tarihi, tüm bunları yaşayan siyah adamları haklı çıkarmış, onlara tarih önünde saygınlık kazandırmıştır. Esteban Küba'nın özgürlüğü için mücadele eden siyahlara karşı sonsuz bir saygı duyar. Antonio Maceo ve Quintín Banderas gibi bu mücadeleye emek vermiş pek çok kahramanı över. Öte yandan aşağılık olarak nitelendirdiği siyah gerillaları da sıkı bir şekilde eleştirmekten vazgeçmez.

Hayranlık uyandıran bir dürüstlüğü ve devrimci bir ruhu var. Dürüstlüğü, hem hikâyedeki hem de Bağımsızlık Savaşı'ndaki farklı anları aktarırken görülüyor. Bir de devrimci ruh, davranışlarından taşıyor adeta. Esteban Montejo, yüz beş yaşında ama hâlâ her yanından akan o devrimci ruh ve kalite insanın gözlerini kamaştırıyor. Önce kaçak köle sonra özgürlük savaşçısı ardından Sosyalist Halk Partisi üyesi ve bugün de Küba Devrimi ile özdeşleşmiş bir çınar.

Bu kitap anayurdu paylaşan pek çok insanın ortak yaşantılarını anlatmanın ötesine geçmiyor. Alçakgönüllüce. Ne bir eksik ne bir fazla... Etnolojinin ışığında geçmişe sosyal, tarihsel ve folklorik açılardan ışık tutuyor.

Sonuç olarak bizim için en mutluluk verici şey, Küba'nın görkemli tarihi içinde bu biricik tanığı size tanıtmaktır.

Miguel Barnet

KÖLELİK

İLK ANILAR

Kendime hayatım boyunca açıklayamayacağım şeyler var. Bunlardan doğa ile ilgili olanlar benim için çok karanlık, tanrılarla ilgili olanlar ise daha karanlık. Onlar görülenleri başlatmak için çağırılanlar. İyi ki varlarmış. Tanrılar kaprisli ve kural tanımaz. O yüzden burada ender görülen şeyler oldu. Hatırlıyorum da, köle iken hayatımı gökyüzüne bakarak geçirirdim çünkü gökyüzünün çalakalem resmedilişini çok severdim. Bir defasında gökyüzü ateşten kor gibiydi ve korkunç bir kuraklık vardı. Başka bir gün güneş tutulması meydana geldi. Öğleden sonra saat dörtte başladı ve tüm adada görüldü. Ay sanki güneşle kavga ediyordu. O an her şeyin altüst olduğu kafama dank etti. Hava önce karardı, karardı sonra giderek aydınlandı. Tavuklar direklerin üzerine tünemişti. İnsanlar korkularından suspus olmuşlardı. Kalpten gidenler ve nutku tutulanlar oldu.

Aynısını başka zamanlarda da gördüm, ama başka yerlerde. "Bunların" ne için meydana geldiğini öğrenmek için neler vermezdim. Olanların tamamen doğal olduğunu biliyorum. Doğa her şeydir göremediklerimiz dahil. Biz insanlar böyle şeyler yapamayız; çünkü biz bir Tanrı'ya tabiyiz: Hakkında en çok konuşulan tanrı olan İsa'ya... İsa Afrika'da doğmadı am o da aynı doğadan geldi; çünkü Bakire Meryem bir kızdı.

En güçlü tanrılar Afrikalı olanlar. Diyorum ki Tanrıların uçuyor olmaları olumlu bir şeydir. Cadılık yoluyla kendilerini hoşnut eden şeyleri yaparlar. Köleliğe nasıl izin verdiler bilmiyorum. Doğrusu kendimi düşünmeye verdim ve işin içinden çıkamadım. Benim için her şey kızıl mendillerle başladı. Duvarı aştıkları gündü. Duvar

Afrika'da eskiydi, tüm kıyı boyunca uzanıyordu. Yagualardan[3] ve cehennem gibi ısıran cadı böceklerden oluşan bir duvardı. Yıllarca Afrika'ya girmeye çalışan beyazları korkuttular. Ama kızıl her şeyin içine girdi. Krallar ve tüm diğerleri kolayca teslim oldular. Krallar, beyazların kızıl mendilleri çıkarttıklarını gördüklerinde, sanırım önce Portekizliler gelmişti, siyahlara şöyle dediler: "Hadi, gidip kızıl mendilleri alın, hadi". Kızıl ile heyecanlanan siyahlar, koyunlar gibi gemilere koştular ve oracıkta yakalandılar. Siyah, kızılı her zaman çok severdi. Bu renk yüzünden zincire vuruldular ve Küba'ya gönderildiler. Sonrasında topraklarına dönemediler. Küba'daki köleliğin nedeni budur. İngilizler bu durumu keşfettiklerinde daha fazla siyahın taşınmasına izin vermediler ve böylece kölelik bitti diğer bölüm başladı: Özgür bölüm. 80'li yıllar civarıydı.

Bunların hiçbirini unutmadım. Hepsini yaşadım. Vaftiz ailemin bana doğduğum tarihi söylemelerine değin her şeyi hatırlıyorum. Takvime göre 26 Aralık 1860 Aziz Estaban Günü idi. Bundan dolayı kendime Esteban derim. Annemden dolayı ilk soyadım Montejo'dur. Annem Fransız kökenli bir köleydi. İkinci soyadım Mera'dır. Ancak neredeyse kimse bu soyadımı bilmez. Onun hakkında söyleyeceğim şey tamamen sahte oluşudur. Doğrusu Mesa'ydı. Olan şey şu, arşivlerde bu soyadımı değiştirdiler ve ben de öyle bıraktım. Ben de diğerleri gibi iki soyadım olsun istemiştim ve bana "veledizina"[4] demesinler diye onu taktım ve hoppa! Mesa soyadı Rodrigo'dan tam da bir Pancho Mesa'dan geldi. Dolayısıyla, bu beyefendinin beni doğumumdan sonra yetiştirmesi gerekiyordu. Annemin aşkıydı. Bu adamı elbette hiç görmedim, Ancak vaftiz ailemin anlattığı hikayenin hoş bir yanı vardı. Bana onun hakkında anlatılan hiçbir şeyi unutmadım elbette.

Vaftiz babamın adı Gin Congo[5] ve vaftiz anneminki Susana idi. Onlarla doksanlı yıllarda tanıştım, savaş henüz bitmemişti. Parolayı bana onlarla aynı değirmende olan ve beni tanıyan ihtiyar bir siyah verdi. Yine kendisi beni onları görmem için taşırdı.

---

3 Yagua, Afrika ve Latin Amerika'da yapı malzemesi olarak kullanılan palmiye türleri için kullanılan genel isim.

4 Orijinali "Hijo de manigua"

5 Kolonide siyahî kölelerin ait oldukları ülkenin adını ön adlarına eklenerek soy isim olarak taşımaları sık görülen bir durumdu.

Onları Chinchila'da görmeye alışkındım, yaşadıkları muhit, Sagua la Grande yakınlarında. Ebeveynlerimle tanışmadığımdan, yaptığım ilk şey onlar hakkında sorular sormak oldu. Doğduğum değirmenin adına varıncaya kadar isimlerini ve diğer detayları öğrendim. Babamın adı Nazario idi ve Oyo *lucumí*'siydi[6]. Annem, Emilia Montejo. Bana Sagua'da öldüklerini söylediler. Doğrusunu söylemek gerekirse onları tanımış olmayı çok isterdim, ama postu kurtaracağım diye onları göremedim. Eğer dağdan ayrılsaydım oracıkta yakalanırdım.

Kaçak olunca ebeveynlerimle tanışamadım. Göremedim bile. Bu, üzücü olduğu kadar gerçek.

Köle tüm çocuklar gibi, onları kreolcükler olarak çağırırlardı, bir revirde doğdum. Siyah gebeleri doğum için oraya taşırlardı. Emin değilim ama benim doğumum Santa Teresa değirmeninde gerçekleşti. Vaftiz ailem o yer, sahipleri ve La Ronda soyadını taşıyanlar hakkında bana çok şey anlattılar. Bu soyadını vaftiz ailem ta ki kölelik Küba'dan çıkana kadar taşıdı.

Siyahlar tıpkı domuzcuklar gibi satılırdı ve beni de anında sattıkları için orası hakkında hiçbir şey hatırlamıyorum. Değirmenin doğduğum toprak olduğunu biliyordum, Las Villas'ın en yukarı yeriydi: Zulueta, Remedios, Caibarién, denize ulaşana dek tüm bu köylerden geçerdin. Sonra hafızama başka bir değirmenin görüntüsü geldi: El Flor de Sagua[7]. Çalıştığım ilk yer orası mıydı bilemiyorum. Orası hakkında bildiğimden emin olduğum şey oradan bir defa kaçtığım, döndüğüm, kahretsin, yine kaçtığım. Kim çalışmak isterdi ki! Ancak beni uysalca yakaladılar ve bana böceklerden birini verdiler ki tekrar ne hissettiğimi iyice düşünmeye koyulayım. Bana onları sıkıca bağladılar ve çalışmaya koydular. Şimdi biri bunu diyecek olsa kimse inanmaz. Ama ben bunu yaşadım ve anlatmalıyım.

Bu değirmenin sahibinin yabancı bir soyadı vardı, şu uzun ve bitişik olanlardan. Kötülüklerin bini onda toplanmıştı: Kaba, geçimsiz, beyhude... *Volanta*'yla[8] ahbapları ve eşiyle kamış tarlalarını

6 Nigeria ve olasılıkla Sudan'ın diğer bölgelerinden, en çok da Gine Körfezi'nden gelen siyahlara Küba'da verilen popüler ve ihtiyari adlandırma.

7 Sagua'nın Çiçeği

8 Eskiden Küba'da kullanılan, atlar tarafından çekilen lüks araba.

baştan sona geçerdi. Bir mendil ile selam verirdi, ama bizimle şakalaşmak için hiç yaklaşmazdı. Kalfalar asla araziye inmezlerdi. Onun durumu ilginçti, narin siyah bir arabacısı vardı, kulağındaki küpeye varana kadar hepsini hatırlıyorum. Tüm bu arabacılar dalkavuk ve muhbirdiler. Başka bir deyişle hepsi birer renkli küçük beyzadeydiler.

El Flor de Sagua'da küspe bojilerinde çalışmaya başladım. Ben arabanın oturağında otururdum ve katırı güderdim. Arabanın yükü çok olduğunda katırı geri sürerdim, aşağı iner dizginlerle onu yönlendirirdim. Katırlar çok dayanıklıydı ve gütmek için hayvan gibi aşağı asılman gerekirdi. Sırtın neredeyse kırılırdı. Oradaki yarı kambur insanların çoğu katırlar yüzünden bu hale geldi. Arabalar tepeye kadar dolu çıkardı. Yükü müştemilata boşaltırlardı ve küspe kurusun diye önce ıslatılırdı. Küspe bir kanca ile taşınırdı. Sonra fırınlara sokulur ve kurutulurdu. Bunu buhar artsın diye yaparlardı. İlk çalışmam bunlardı diye hatırlıyorum. En azından hafızam öyle diyor.

Değirmenin tüm parçaları ilkeldi. Bugünkü gibi ışık ve hızlı makinalar yoktu. Onlara cachimbo[9] denirdi, çünkü bu kelime küçük değirmencik anlamına gelirdi. Bu cachimbolarda şeker rafine edilirdi. Bazılarında şeker üretilmezdi, onun yerine bal ve raspadura[10] üretilirdi. Neredeyse tamamı tek bir kişiye aitti, onlara trapiche[11] denirdi. Cachimbolarda üç kazan vardı. Kazanlar geniş, bakır ve büyük ağızlıydı. Kazanların ilkinde guarapo[12] kaynatılırdı, ikincisinde cachaza[13] dövülürdü ve üçüncüde ise melas tavını alırdı. Biz guarapodan arda kalanlara cachaza derdik. Ondan domuzlar için çok sağlam sağlıklı toprak olurdu. Melas tavını aldığında, bir kazığa bağlanmış oluğa büyük bir kepçe ile dökülür ve oluktan kazanların az ötesindeki göze geçirilirdi. Orada moscabado yani rafine olmamış şeker kesilir, böylece balın en iyi yanını bırakırdı. O zamanlar şu sentrifüj denen aletler yoktu. Gözde taze şeker birikince içine kazma, kürek ve hatılla yalınayak girilirdi. Her zaman

9 Küçük değirmen için kullanılan adlandırma.

10 Esmer şeker tatlısı.

Şeker değirmeni.

12 Karayiplerde şeker kamışı özüne verilen isim.

13 Kaynatılan guarapodan arda kalanlar için kullanılan adlandırma.

bir siyahı önüne diğerini arkasına koyarlardı. Hatıl, fıçıları platforma taşımak için kullanılırdı: Kullanılan şekerleri dökmek için fıçıların yerleştirildiği iki direkli büyük bir depoydu. Fıçılardan çıkan bal yeniden oluğa geçerdi ve kuzucuklarla domuzcuklara verilirdi. Ne besili hale gelirlerdi bir görseniz...

Türbine şeker elde etmek için büyük huniler vardı ve moscabado hunilere boşaltılır böylece ince temizlik gerçekleşirdi. Bu şeker bugünküne çok benziyordu, beyaz şekere. Huniler ömürlük bilinirdi.

Şekerin bu kısmını pek çok kişiden daha iyi bilirim öyle ki bir daha hiç dışarıda şeker kamışı tarlalarında çalışmadım. Ve doğruyu söylemek gerekirse işin içerdeki bu kısmını yeğlerim, daha konforlu. El Flor de Sagua'da cachimbo'nun gözünde çalıştım. Ama bu, küspe deneyimi kazandıktan sonra geldi. Orada mesele kazma kürek üzerineydi. Benim görüşüme göre bu, kamış kesmekten daha iyiydi. On yaşında kadar vardım. Ama o zamanların on yaşı bugünkü otuz yaşa denk geliyor. Çocukları öküzler gibi çalıştırırlardı.

Bir siyah çocuk güzel ve zarifse onu içeri gönderiyorlardı. Sahiplerin evine. Orada onu tatlandırmaya başlarlardı ve... Ne bileyim! Olan şey aslında şuydu, siyah çocuğun hayatı sinekleri vurmakla geçerdi çünkü sahipler çok yemek yerlerdi. Ve onlar yemek yerken siyah çocuğu masanın ucunda tutarlardı. Ona yarey palmiyesinden büyük ve uzun bir yelpaze verirlerdi. Ona derlerdi ki "Hadi, sinekler yemeğe düşmeye!". Şayet bir tabağa sinek girecek olursa onu fena azarlarlar, işi köteğe kadar vardırdıkları olurdu. Ben bu işi hiç yapmadım çünkü sahiplerle ilişki içinde olmayı sevmezdim. Ben doğuştan kaçak köleydim.

BARAKALARDAKİ HAYAT

Tüm köleler barakada yaşardı.[14] Artık bu tip barınaklar yok, yani kimse onları göremiyor bile. Ama ben onları gördüm ve onlar hakkında hiç olumlu düşünmedim. Sahipler barakaların altın kupalar olduğunu söyleseler bile. Köleler bu koşullarda yaşamaktan hoşlanmazdı, çünkü kapalılığı onları boğardı. Bazı değirmenlerde daha küçükleri de olsa barakalar büyüktü, bu büyüklük bir araya getirilen köle sayısının miktarıyla ilgiliydi. El Flor de Sagua'da tüm renklerden iki yüz köle yaşardı. Sıralar şeklindeydi: Karşılıklı duran iki sıra, birinin ortasında bir kapı. Geceleri köleleri örtmek için büyük bir sürgü vardı. Ahşap ve taş barakalar vardı, kiremit çatılı. İkisinin de zemini topraktı ve bok gibi kirliydi. Evet, modern havalandırma yoktu. Odanın duvarında bir delik ya da parmaklıklı bir pencerecik yeterdi. Dolayısıyla orada bolca bit ve pire bulunurdu ve tüm ekibi ya enfeksiyonlarla ya da büyü ile hasta ederlerdi çünkü bu pireler cadıydı. Pireler sadece kızgın yağla çıkarlardı bazen o da işe yaramazdı. Sahipler barakaların dışarıdan temiz görünmesini isterlerdi. Dolayısıyla barakalar kireç ile boyanırlardı. Tabi bu işi yapan yine siyahlardı. Sahip onlara derdi ki, "Kireç sürün ve iki kat olsun". Kireç barakaların içinde kovalarda hazırlanırdı, orta avluda.

---

14 Don Honorato Bertrand Chateausalins 1831'de büyük parya barınakları olan baraka inşaatını öneren ilk yazar olarak gözükmektedir. *Vademécum de los hacendados cubanos* adlı yapıtında kölelerin barınakları için şunu önermiştir "baraka formunda tek kapılı, idarecinin ya da kalfanın geceleri anahtarları toplamaya dikkat edeceği şekilde yapılması gerekir. Yapılan her odanın o tek kapıcıktan ve yanındaki parmaklıklı pencerecikten başka bir girişi olmamalı ki geceleri siyah diğerleriyle iletişime geçmesin."

Atlar ve keçiler barakalara girmezdi ama her zaman aptal köpekler ortalıkta dört döner ve yemek arardı. Odalar çok dar ve sıcaktı. Sanki içeride soba varmış gibi. Kapılarında yaylı kilit vardı, ki kimse dışarı çıkıp hırsızlık yapmasın. Yaylı kilidin nedeni herşeyden önce kreollerden korunmak içindi. Çünkü kreollerin sinsi ve çalma içgüdüsü ile doğduklarına inanırlardı. Vahşi yaratıklar gibi hırsızlık yaptıklarını ortaya çıkarmışlardı.

Barakaların ortasında kadınlar kocalarının, çocuklarının ve kendilerinin kıyafetlerini teknelerde yıkarlardı. Kölelikteki tekneler bugünkü gibi değillerdi. Daha basittiler. Onları şişsinler diye nehre taşımanız gerekirdi; çünkü morina sandıklarının büyük olanlarından yapılırlardı.

Barakaların ne içinde ne dışında ağaç vardı. Barakalar, düz toprakta, boş ve yalnızdılar. Siyah buna alışamadı. Siyah, ağacı ve dağı severdi. Ancak Çinli!... Afrika ağaçlarla doluydu, pamuk ağaçlarıyla, sedirlerle, sulak alanlarla. Çin değil, orada daha ziyade biçtikleri otlar vardı, afyon, semizotu ve saat sabahın onu... Odalar çok küçük olduğundan köleler ihtiyaç gidermeye kenef denen yere giderdi. Kenef, barakanın bir köşesindeydi. Herkes bu yere giderdi. Ve *fotingo*[15]'yu boşalttıktan sonra silmek için kediotu gibi otlar veya mısır koçanı kullanmak gerekirdi.

Değirmenin çanı çıkıştaydı.[16] Çanı gözcü yamağı çalardı. Sabah

15 Kalça, makat.

16 Manuel Moreno Fraginals: Değirmen. *Küba'nın sosyo-ekonomik şeker kompleksi*. Havana, UNESCO Küba Ulusal Komisyonu, 1. Cilt (1760-1860), 1964, s. 163, "Sonsuz ödevlerin ritmini belirleyen çan, değirmenin dini ve dünyevi büyük bir sembolüydü. Nasıl ki bir kilise çan kulesi olmadan düşünülemez, aynı şekilde çansız bir değirmen veya kahve plantasyonu da düşünülemezdi. Değirmendeki çancının kent yaşamındaki çeşitli ve karmaşık vuruşları bilmesi gerekmezdi, genellikle ihtiyar bir siyah ve üretim için kullanışsız biri olurdu. Psikolojik ve fiziksel açıdan kaçış için yetersiz olurdu ve gündelik hayatı ölene dek çan kulesinin dibinde geçerdi. Trinidad'ın yakınlarındaki arazilerde hâlâ ayakta kalmış, efsaneyi süsleyen, Manacas Kulesi vardır. Tepesinde çıplak bir niş vardır, orası bir zamanlar çanın asılı olduğu yerdi. Kule, hem gözcü, hem savunma hem de çan kulesi, şekerkamışı tarlalarında köle işçiliğin sembolüydü. Orada günlük olarak 16,18 veya 20 saatlik işçiliğin sinyalini verirdi. Aynı zamanda vadi boyunca iletişim aracıydı, çobanları çağırmak için belli bir vuruş, idareyi çağırmak için başka, kâhyayı çağırmak başka ve hatta, küçük çalışlarla bir kölenin değirmen mezarlığına doğru kaçtığını da işaret verirdi."

dört buçukta Ave María çalarlardı. Sanırım dokuz sesten oluşuyordu. Tam vaktinde kalkmalıydın. Sabah altıda *de la jila* denilen başka bir zil çalarlardı ve barakanın dışındaki bir alanda toplanmamız gerekirdi. Erkekler bir tarafta kadınlar öbür tarafta. Sonra öğleden önce onbire kadar arazide olurduk, orada kuru et, sebze ve ekmek yerdik. Sonra, günbatımında dua gelirdi. Saat sekiz buçukta uyku için son çanı çalarlardı. Ona Sessizlik[17] denirdi.

Kâhya yamağı barakanın içinde uyur ve herkesi izlerdi. Müştemilatta bir gece gözcüsü olurdu, bir İspanyol, o da izlerdi. Her şey gizlenmeye ve gözetime dayanıyordu. Kölelerin kıyafeti lan esgif bir zaman sonra yıpranırdı. Erkeklere Rus kumaşından yeni bir tane verirlerdi; kalın kumaştandı ve arazi için iyiydi, gergef, cepleri büyük ve boş... Soğuklar için fanila ve yün bir bere verirlerdi. Ayakkabılar genelde sığır derisindendi, düşük kesimdi, bağlamak için iki bağcığı vardı. Yaşlılar chacuala kullanırdı, düztabanlı ve kordon ile başparmağa bağlıydı. Bu her zaman Afrika tarzı olmuştur, bugün artık beyazlar da onları giyseler ve adlarına parmak arası terlik ya da pantufla deseler de. Kadınlara da entari verirlerdi, elbise, uzun elbise ve eğer konukoları[18] varsa siyah kadınlar kendileri beyazlardan entari alırlardı ve bunlar çok daha hoştular ve daha iyi dururdu. Kulaklara altın küpeler takar ve gecelik giyerlerdi. Bu takıları aynı barakaya kırk yılda bir gelen Mağriplerden veya Türklerden alırlardı. Omuzlarında kalın deri bir kemerle birkaç sandık taşırlardı.

Barakalara biletçiler de gelirdi. Siyahları kandırırlardı, biletleri çok pahalıdan satarlar ve bir bilete ikramiye çıktığında ortadan kaybolurlardı. Köylüler kuru et ile süt pazarlığı için gelirdi. Sütün şişesini kırk sentavodan satarlardı. Siyahlar onu alırdı çünkü kalfa süt vermezdi. Süt hastalıkları iyileştirir ve temizlerdi. O yüzden almak lazımdı.

17 Richard R. Madden: *Küba adası*, Havana, Ulusal Kültür Konseyi, 1964, s. 142. Madden "değirmenlerde kamış kesimi ve öğütme döneminde, sık sık, yılın altı aydan uzun bir bölümü boyunca ve nadiren ya da hiç, beş aydan az, günlük çalışmanın aralıksız yirmi saati bulduğunu, sahiplerce uygulanan bu durumun altında yatan fikrin bir köleye günde dört saat uykunun yetecek olduğunu" anlatmaktadır.

18 Küçük bahçe.

Ama bu konukolar pek çok kölenin hayatını kurtardı. Onlara gerçek gıdayı sağlayan onlardı. Neredeyse tüm kölelerin kendi konukoları vardı. Bu konukolar ekmek için kullanılan küçük toprak parçalarıydı. Barakaya çok yakın olurlardı, neredeyse yanında. Orada her şey hasat edilirdi: yer elması, bal kabağı, bamya, mısır, bezelye, bey fasulyesi... Bu fasulye Lima fasulyesine benzer, manyok ve fıstık. Aynı zamanda kendi domuzcuklarını yetiştirirlerdi. Bu ürünlerin bazılarını direk köyden gelen köylülere satarlardı. Doğrusu, siyahlar samimiydi. Çok şey bilmemelerine rağmen bu samimiyet doğaldı. Eşyalarını çok ucuza satarlardı. Bunların arasından domuzlar altın onsuyla bir ila bir buçuk ons arasında ediyordu, o zamanlar para buydu. Sebzeleri hiç satmak istemezlerdi. Ben yaşlılardan sebze yemeyi öğrendim, çok besleyicidir. Kölelikte esas besin kaynağı domuzdu. Sebzeleri onları beslemek için kullanırlardı. Eskiden domuzlar bugünkünden daha çok yağ verirlerdi. Çünkü bence daha doğal yaşıyorlardı. Domuzu mezbele çamurunda yuvarlanmaya bırakmak gerekiyordu. Bu yağın libresi on paraya satılırdı. Her hafta köylüler gelip kendi paylarına düşeni ararlardı. Hep yarım para öderlerdi. Sonraları bu yarımlık çeyrekliğe indi, ya da yarımın yarısı. Henüz sentavolar bilinmiyordu; çünkü XIII. Alfonso'ya henüz taç giydirmemişlerdi. Taç töreninden sonra sentavolar geldi. Kral Alfonso paraya kadar değişim istiyordu. Küba'ya bozukluklar ulaştı, sanıyorum iki sentavo değerindeydiler ve Kral yüzünden parayla ilgili başka değişiklikler oldu.

Tuhaf gözükse de siyahlar barakalarda eğlenirdi. Eğlenceleri ve oyunları vardı. Tavernalarda da oyunlar vardı, ama onlar daha farklıydı. Barakalarda en çok oynanan oyunlardan biri tejo idi: Bir mısır koçanı konurdu, yarısına kadar toprağa gömülürdü, üstüne bir para konurdu, az ötesine bir çizgi konurdu ve bu çizgiden koçana ulaştırmak için bir taş atılırdı. Eğer taş koçana ulaşır ve para onun üzerine düşerse taşı atan kişi parayı alırdı ve para onun olurdu. Eğer para koçanın yakınlarına düşerse parayı alamazdı. Tejo kafa karışıklığına neden olurdu. Böylece bir sap ile paranın ona mı koçana mı daha yakın olduğu ölçülürdü.

Bu oyun avluda oynanırdı, tıpkı dokuz kuka gibi. Ama dokuz kuka az oynanırdı. Onu sanırım iki veya üç defa gördüm daha fazla değil. Bazı siyah fıçıcılar vardı. Oynamak için şişe şeklinde

sopalar ve ahşaptan toplar yaparlardı. Serbest bir oyundu ve herkes katılırdı. Çinliler hariç, onlar ayrılıkçıydı. Topları yerden doğru atardın, uzaktaki dört veya beş şişeye çarpsınlar diye. Bu oyun bugün şehirlerde oynananın aynısıydı; tek farkı bahis edilen para için hır gür çıkardı. Kalfalar tabii ki bunu sevmezdi. O sebeple bazı oyunları yasaklamışlardı ve kalfa ortada yokken oynamak gerekiyordu. Kalfa haberleri ve dedikoduları ileten kişiydi.

Mayombe oyunu dinle ilişkiliydi. Kalfalar dahi faydalanmak için kendilerini verirlerdi. Onlar cadılara inanırlardı, o nedenle bugün kimse beyazların böyle şeylere inanmalarına şaşırmıyor. Mayombede davullar çalınırdı. Avlunun ortasına bir nganga veya büyük bir kap konurdu. Bu kabın içinde güçler vardı: azizler. Mayombe işlevsel bir oyundu. Azizlerin orda olması gerekirdi. Davulları çalmaya ve şarkılar söylemeye başlarlardı. Ngangalar için bir şeyler getirirlerdi. Siyahlar kendileri ve kardeşleri için sağlık ister kardeşliklerinin devamını dilerlerdi. *Enkangueler*[19] yaparlardı. Bunlar mezarlardan alınmış toprakla yapılırdı. Bu topraklarla dört köşeye yığıncıklar yaparlardı, evrenin uçlarını işaret etmek için. Kabin içine köpek dişi ayrığı konurdu. Bu, mısır çöpüyle birlikte erkekleri cezbetmek için kullanılan bir ottur. Kalfalar bir köleyi cezalandırdığında diğerleri bir parça toprak alır ve kabın içine atarlardı. Bu toprağın içine isteklerini aktarırlardı. Bunun sonucunda kalfa ya hasta olur ya da ailesinde bir sorun çıkardı çünkü toprak kabın içindeyken kalfa orda yakalanırdı ve hatta şeytan onu tutardı. Bu kongonun kalfadan intikamıydı.

Değirmenlerin yakınlarında tavernalar[20] vardı. Dağdaki pireden çok taverna bulunurdu. Tavernalar, her şeyi alabileceğiniz bir tür dükkândı. Aynı köleler bu tavernalarda pazarcılık yaparlardı. Barakalarda biriken kuru eti satarlardı. Tavernalara bazen gündüz saatlerinde bazen de geç saatlerde gidebilirlerdi. Ama bu tüm değirmenlerde söz konusu değildi. Kölelere tavernaya gitmeye izin vermeyen bir kalfa hep çıkardı. Siyahlar tavernalara aguardiente[21] aramak için giderdi. Kuvvetli kalmak için içerlerdi. İyi bir şişe

19 Efsun anlamına gelen Konga sözcüğü.

20 E.N.: O dönemde içkili lokantalara verilen isim. Buralarda ayrıca bazı ürünler satılırdı ve bazılarında konaklamak da mümkündü.

Şeker kamışından üretilen bir tür içki.

aguardientenin fiyatı yarımlıktı. Mal sahipleri de çok aguardiente içerdi ve her biri anlatılamayacak bir *jirigáis*'i[22] oluştururdu. Bazı tavernacılar ihtiyar İspanyollardı, ordudan emekli ve az kazanan kişilerdi. Beş altı pesoluk emeklilik maaşları vardı.

Tavernalar ahşaptan ve yagualardan yapılırdı. Bugünkü meyhaneler gibi taştan değillerdi. Ya üstüste yığılmış kenevir çuvallarından birkaçı üzerine oturulurdu, ya da ayakta dururdun. Tavernalarda pirinç, kurutulmuş et, tereyağı ve fasulye ailesinin tüm çeşitlerini satarlardı. Ben kölelere sahte fiyat vererek onları kandıran mal sahiplerinin olduğu durumları ve siyahların cezalandırılıp dışarı atıldığı kavgalar gördüm. Bunlar, tavernalara bir daha alınmazlardı. Harcamaların yazıldığı defterde bir köle yarımlık harcamışsa bir çizgi atarlardı, iki yarımlık harcamışsa iki çizgi çekilirdi. Diğerlerini de bu sistemle alırdınız: kurabiyeler, yuvarlak ve tatlı, tuzlular, farklı renklerde undan yapılmış nohut büyüklüğünde şekerlemeler, su ekmeği ile yağ ekmeği. Su ekmeğinin somunu yarımlık değerindeydi. Bugünkünden çok farklıydı; onu tercih ederim. Yine "kapris" adında, un, susam ve fıstıktan yapılan bazı tatlıların satıldığını hatırlıyorum. Şimdi, bu susam Çin malıydı, değirmenleri gezip bunları satan seyyar satıcılar vardı. Bu Çinliler artık kollarını şeker kamışlarına kaldıramayacak kadar yaşlı olup satışa konan çalışanlardı.

Tavernalar leş gibi kokardı. Çatıdaki askılardaki salam-sosis, kurumaya bırakılmış jambon ve kırmızı mortadelladan güçlü bir koku yayılırdı. Tüm bunlara rağmen oyunlar yine de orada oynanırdı. Hayat bu çöplükte geçerdi. Siyahlar oyunlarda iyi rakip bulmaya heveslenirlerdi. "Kraker" adını verdikleri bir tanesini hatırlıyorum. Bu oyunda işlem tahta bir sıra veya herhangi bir masaya dört veya beş adet sağlam tuzlu krakerin konulması ve erkeklik elemanıyla üstlerine sertçe vurulmasıydı. Kimin krakerleri kırdığına bakılırdı. Onları kim kırarsa o kazanırdı. Bahsi kaybeden içki getirirdi. Bu oyunu hem siyahlar hem de beyazlar oynardı.

Diğer bir dinlence oyunu testiyleydi. Deliği olan büyük bir testi alırlardı ve elemanı içine sokarlardı. Kim testinin dibine ulaşırsa o kazanırdı. Testinin dibi bir tutam külle kaplıydı. Böylece adam

Hırgür.

elemanı soktuğunda dibe ulaşıp ulaşmadığını iyi gözleyebiliyordu.

Ayrıca, başka şeylerle de oynanırdı, kartlar gibi. Tercihen iskambil ile oynanırdı, , kartların birçok çeşidi vardı. Kimisi surat oynamayı severdi, diğerleri miço, orada çok kazanırdın, ama ben *monte* oynamayı tercih ederdim. Monte evlerde doğmuş ve oralardan kırsala ulaşmıştır. Monte köleler arasında, sahiplerin evinde ve tavernalarda oynanırdı. Ama ben köleliğin lağvından sonra pratik etmeye başladım. Monte çok karmaşıktır. Bir masanın üzerine iki kart konur ve gizlenen üç kart arasından ilkinin bu ikisi arasından hangisi olduğu tahmin edilmeye çalışılır. Hep heyecanla oynanırdı, o yüzden çekiciydi. Kartları banker karardı ve bahisçiler parayı koyardı. Çok kazandırırdı. Her gün para kazanırdım. Gerçek şu ki monte benim kusurumdu, monte ve kadınlar... Tevekkeli değil, benden daha iyi bir oyuncu arardım. Her kartın kendi adı vardı. Şimdiki gibi, sadece bugünküler o kadar resimli değil. Eskiden valeler, kral, aslar, at; sonrasında ikiden yediye kadar sayılar gelirdi. Kartların üzerlerinde taçlı veya at üstünde erkek figürleri olurdu. Şu dantel yaka ve yelekleriyle İspanyol oldukları açıkça görünürdü, çünkü Küba'da bu tipler hiç var olmadı. Eskiden burada olanlar yerlilerdi.

Değirmenlerde en gürültülü günler pazar günleriydi. Köleler bu enerjiye nasıl kavuşuyorlardı bilmiyorum. Kölelikteki en büyük kutlamaları bu günde yaparlardı. Kimi değirmenlerde davullar öğlen saat onikide ya da birde başlardı. El Flor de Sagua'da çok erkenden başlardı. Güneşle birlikte gürültü ve oyunlar başlar, çocuklar tur atarlardı. Baraka bir anda canlanırdı. Dünyanın sonu gelmiş gibiydi. Yapılacak tüm işlere rağmen insanlar mutlu kalkarlardı. Kâhya ve yamağı barakaya girer ve siyah kadınlara sarkarlardı. En izole olanların Çinliler olduğunu gördüm. Bu deyyuslarda davul kulağı yoktu. Köşelerine itilmişlerdi. Çok düşünürlerdi. Bana göre siyahlardan daha çok düşünürlerdi. Kimse onlarla ilgilenmezdi. Ahali danslarına devam ederdi.

En çok yukayı hatırlıyorum. Yukada üç davul çalarlardı: caja, mula ve cachimbo. Cachimbo en küçüğüydü. Arka tarafta iki sopa ile içi boş iki sedir gövdesi çalınırdı. Bunları köleler kendileri yaparlardı ve sanıyorum adına catá derlerdi. Yuka eşlerle ve güçlü hareketlerle oynanırdı. Bazen bir kuş gibi daireler çizerlerdi ve o

kadar hızlı hareket ederlerdi ki uçacaklarmış gibi görünürlerdi. Elleri kalçalarında taklacıklar atarlardı. Dansçıları coşturmak için herkes şarkı söylerdi.

Daha karışık başka bir dans daha vardı. Onun bir dans mı yoksa bir oyun mu olduğunu bilmiyorum; çünkü yumruk attıkları eller çok ciddiydi. Bu dansa *maní* derlerdi. Maníciler kırk veya elli erkekten oluşan bir çember yaparlardı. Ve vuruşlar vermeye başlarlardı. Kim vuruşu almışsa dans etmeye çıkardı. İş kıyafetleri giyilir, ön taraf ile bel kısmına renkli ve resimli mendiller konurdu. Bu mendiller kölelerin kıyafetlerini bağlamak ve onları yıkamaya götürmek için kullanılırdı. Vayajá mendilleri olarak bilinirlerdi. Maní'de vuruşlar daha da ısınsın diye cadılıkla bez bebekler devreye sokulurdu. Kadınlar dans etmezdi ama el çırpışları ile bir koro yaparlardı. Bazen dehşet ile çığlık atarlardı, çünkü bazen bir siyah düşer ve bir daha kalkmazdı. Maní amansız bir oyundu. Maníciler meydan okuma sırasında bahse girmezdi. Bazı değirmenlerde sahiplerin kendi bahisleri vardı, ama El Flor de Sagua'da bunu hatırlamıyorum. Mal sahiplerinin yaptıkları şey siyahların bazı vuruşlarını sınırlandırmalarıydı, çünkü çıktıklarında aldıkları hasarlar nedeniyle bazen çalışamıyorlardı. Çocuklar bunu oynamazdı ama hepsini belleklerine kazırlardı. Ben mesela, benliğimden silinmiyor.

Ne zaman davulla duyuru yapsalar siyahlar derelere yıkanmaya giderlerdi. Değirmenlerin yanında bir derecik olurdu. Kadınların arkadan gidip erkeklerle flört ederek suya girdikleri vardı. Birlikte suya girer ve sevişirlerdi. Bazen de gölete giderlerdi, göletler değirmenlerde su biriktirmek için oluşturulmuş ceplerdi. Oralarda da saklambaç oynarlardı ve siyah erkekler siyah kadınların peşlerinden kendilerine tutunacakları bahanesiyle giderlerdi.

Bu oyuncuklara katılmayan kadınlar barakada kalır.. ve bir teknede yıkanırlardı. Bu tekneler büyüktü ve tüm mürettebat için bir veya iki tane vardı.

Erkeklerin saç ve sakal tıraşını köleler kendileri yaparlardı. Büyük bir çakı getirirlerdi ve tıpkı bir atı tımar eder gibi siyahları budarlardı. Her zaman tıraş etmeyi seven biri çıkardı ve elbette o en deneyimlisi olurdu. Bugünkü gibi tıraş olunurdu. Saçlar kesilirken hiç acımazdı nihayetinde uzar ama ölüdür. Acı vermez. Kadınlar

büklümlü ve yol yol olan saçlarını tararlardı. Kastilya kavununa benzer başları vardı. Kadınların her gün başka başka saç tuvaleti olurdu. Bir gün yol yol olurdu, öbür gün bukleler başka bir gün maşalı. Dişleri fırçalamak için bir sipsi sabun parçası kullanırlardı, bu dişleri bembeyaz yapardı. Tüm bu tantana pazar günleri içindi.

Her birinin o gün için özel giysisi vardı. Siyahlar, dana derisinden kapalı ayakkabılar alırlardı. Ayakkabıları sahiplerinden izin alarak en yakın dükkandan alırlardı. Boyunlarına kırmızı ve yeşil vayaja mendili bağlarlardı. Siyahlar maní oyunundaki gibi, başlarına ve bellerine takarlardı. Ayrıca kulaklarına bir çift küpe ve tüm parmaklarına altın yüzükler takarlardı. Hakiki altın. Kimisi altın takmazdı, onun yerine neredeyse dirseklerine kadar ince gümüşten bilezik takardı ve ayaklarında rugan ayakkabılar...

Fransızların soyundan gelenler çiftler halinde dans ederlerdi, Hafifmeşreptiler. Yavaş dönüşler yaparlardı. Dans edenlerden biri diğerlerinden daha iyi ise, onun bacaklarına ipek mendiller koyarlardı. Tüm renklerden. Bu ödüldü. Yerel ağızda şarkılar söyler ve iki büyük davulu elleriyle çalarlardı. Bu dansın adı "el francés" idi.

Bir enstrüman hatırlıyorum; adı marimbulaydı ve küçükçeydi. Tente çubuklarından yaparlardı ve davul gibi kalın ses çıkarırdı. Sesin çıktığı bir deliği vardı. Bu marimbulalar ile kongoların davul vuruşlarına eşlik ederlerdi. *Francés*lere de eşlik ederler miydi hatırlamıyorum. Marimbulalar çok garip sesler çıkarırlardı ve pek çokları, özellikle köylüler onları sevmezdi çünkü seslerin öbür dünyadan olduğunu söylerlerdi.

Anladığım kadarıyla, o dönemde onların müziği gitarlaydı o kadar. Sonraları, doksanlarda, bazı büyük orglarla, akordeon ve güiro eşliğinde danzonlar çalarlardı. Ancak beyazların hep siyahlardan farklı bir müziği olmuştur. Beyazların müziğinde davul yoktur, daha kulak tırmalayıcıdır.

Aşağı yukarı, dinlerle ilgili de öyle oldu. Afrika tanrıları keşişlerinkine benzeseler de farklıdırlar. Daha güçlü ve daha gösterişsizdirler. Bugün de biri Katolik kilisesine gidecek olsa ne elma, ne taş ne de horoz tüyleri görecektir. Ancak bir Afrika Evi'nde tüm bunlar önceliklidir. Afrikalı daha aklı başındadır.

Barakalarda iki Afrika diniyle tanıştım: lukumi ile konga. En önemlisi kongaydı. El Flor de Sagua'da onu pek çoğu bilirdi çünkü

büyücüler ahalinin üzerinde egemenlik kurarlardı. Kehanet ile tüm kölelerin güvenini kazanırlardı. Ben köleliğin feshinden sonra yaşlı siyahlara yaklaşmaya başladım.

Ama El Flor de Sagua'da chicherekú'yu hatırlıyorum. Chicherekú ulusal kongacıydı. İspanyolca konuşmazdı. Koca kafalı bir adamcağızdı. Barakalardan koşarak çıkardı, zıplar ve birinin peşine düşerdi. Onu defalarca gördüm. Onu bir sıçan gibi ciyaklarken duydum. Bu olumlu bir şey ve Porfuerza'ya[23] kadar, birkaç yıl öncesine değin, aynı onun gibi koşuşturan biri vardı. İnsanlar ondan kaçarak uzaklaşırdı çünkü onun şeytanla bir ve ölümle bağlantılı olduğunu söylerlerdi. Chicherekú ile oynayamazsın, çünkü tehlikelidir. Ben doğrusu onun hakkında konuşmayı sevmiyorum, çünkü onu bir daha da görmedim, sadece tesadüfen birkaç defa... Güzel, şeytan ayrıntıda gizlidir!

Kongoların din işlerinde ölüler ve hayvanlar kullanılırdı. Ölülere *nkise* denirdi ve havanlara ise *emboba*[24]. Kazanları ve diğer gerekli şeyleri hazırlarlardı, orada çalışmanın sırrı bulunurdu. Onlara *nganga* denirdi. Tüm Kongoların mayombe için ngangaları vardı. Ngangalar güneşle çalışmalıydı çünkü güneş her zaman erkeklerin zekası ve gücü olmuştur. Ay kadınlarındı. Ama güneş en önemlisi, çünkü aya hayat veren güneştir. Kongolar güneşin altında neredeyse tüm gün çalışırlardı. Biriyle herhangi bir sorunları olduğunda, onu herhangi bir yolda takip eder ve üstünden geçtiği tozu toprağı toplarlardı. Onu saklarlar, ya bir gizli köşeciğe tıkar ya da ngangaya koyarlardı. Güneş battığında o kişinin ömrü tükenmeye başlardı. Güneş doğduğunda o kişi mevta olurdu. Bunu anlattım, çünkü köleler arasında buna çok tanık oldum.

Ama düşünecek olursanız, kongolar aslında katildirler. Ancak birini öldürmüşseler, bu o kişinin onlara da zarar vermiş olmasındandır. Kimse benim üzerimde büyü yapmayı denemedi, çünkü ben hep ayrı durdum ve kimsenin hayatına burnumu sokmayı sevmezdim.

Büyü lukumilerden çok Kongolar tarafından yapılır. Lukumiler

23 Merkez Porfuerza, Villa Clara bölgesinde

24 Havan anlamına gelen Konga sözcüğü. Aynı zamanda konuşma fiili olarak da kullanılır.

daha çok azizlere ve tanrıya bağlıdırlar. Sabahın gücüyle erkenden kalkmayı, dualar ederek gökyüzünü seyretmeyi ve yere su dökmeyi severlerdi. En azından lukumi kendi başınadır. Ben toprağa eğilmiş üç saatten uzun süre kendi dilinde konuşan ve kehanetlerde bulunan siyah yaşlılar gördüm. Kongo ve lukumi arasındaki fark; Kongo çözer, lukumi ise kehanette bulunur. Bunu herkes diloggunlar sayesinde bilir, gizemli içleri ile Afrika salyangozları. Beyaz ve hantaldırlar. Eleggua'nın gözleri bu salyangozdandır.

İhtiyar lukumiler barakanın odalarına kendilerini kapatır ve insanların içindeki kötülüğü çıkarırlardı. Eğer herhangi bir siyah adam bir kadına şehvetlenmişse, lukumi onu yatıştırırdı. Bunu sanırım öcülerle, obi[25] yaparlardı ki kutsaldılar. Şimdiki öcülerle aynıdırlar, kutsal olmaya devam ediyorlar ve onlara dokunulmaz. Eğer biri öcüyü kirletirse onu büyük bir ceza beklerdi. İşlerin ne zaman iyi gideceğini bilirdim, çünkü öcü söylerdi. İnsanlara Alafía[26] dedirtirdi ki, trajedi olmayacağını bilsinler. Öcüler aracılığı ile tüm azizler konuşurdu, şimdi onların efendisi Obatalá idi. Obatalá bir yaşlıydı, duyduğuma göre, hep beyazlar giyerdi. Ve bir daha asla beyazı sevmedi. Obatalá'nın bizi yaratan olduğunu söylerlerdi, ve başka kimbilir hangi nesneyi. Biri doğadan gelir ve şu Obatalá da öyle.

İhtiyar lukumiler, kendi ahşap tanrı figürlerine sahip olmayı severlerdi. Onları barakada saklarlardı. Tüm bu figürlerin büyük kafaları vardı. Onlara oché denirdi. Eleggua çimentodandı ama Changó ve Yemayá ahşaptı ve onları aynı marangoz yapardı.

Odaların duvarlarında bitkisel kömür ve beyaz harç ile aziz işaretlerini yaparlardı. Bunlar büyük ışılar ve çemberlerdi. Her biri bir aziz olsa da, onların gizli olduğunu söylerlerdi. Bu siyahlar her şeylerini gizli tutarlardı. Bugünlerde çok değiştiler, ancak eskiden en zor şey onlardan birini ele geçirmekti.

Diğer bir din ise Katoliklikti. Bunu keşişler getirmişlerdi ve kölelerin barakalarına hayatta girmezlerdi. Keşişler çok temizdiler. Barakalarla uyuşmayan ciddi yüzleri vardı. Öyle ciddiydiler ki onları

---

25 Siyah büyüsü.

26 İşlerin yolunda gittiğini belirten ifade. Özellikle lukumiler arasında umacı kehanet sisteminde kullanılır.

kelimesi kelimesine takip eden siyahlar vardı. Onları kötü biçimde kendilerine çekerlerdi. İlmihal öğrenir ve onu tüm sözleri ve dualarıyla diğerlerine okurlardı. Bunlar ev köleleriydi ve tarlalardaki diğer kölelerle müştemilatta toplanırlardı. Keşişlerin mesajcıları olarak gelirlerdi. Doğrusu ben bu doktrini hiç öğrenmedim, çünkü hiç anlamadım. Bence domestikler de anlamadı, ama ya görgülü olduklarından ya da kendilerine iyi davranıldığından, Hristiyan oldular. Sahipleri domestiklere itibar gösterirdi. Onlardan birine güçlü bir cezalandırma verildiğini hiç görmedim. Onları tarlaya şeker kamışı ekimi için ya da domuzlara bakmaya getirdiklerinde, kendilerini hasta eden paripé[27] yapar ve çalışmazlardı. O sebeple tarlalardaki köleler onları resimlerde bile görmek istemezdi. Bazen barakalara tanıdıklarını görmeye gelirlerdi. Sahibin evine meyve ve sebze taşırlardı. Köleler onları konukolardan hediye mi alırlardı yoksa kendileri mi taşırlardı bilmiyorum. Barakalardaki pek çok kavga dövüş problemi onlardan kaynaklanırdı. Adamlar gelirdi ve kadınlara pezevenklik yapmak isterlerdi. En kötü gerilimler orada olurdu. 12 yaşlarında olmalıydım ve tüm şamatayı hatırlıyordum.

Hâlâ daha gerilim vardı. Mesela, Yahudi kongosu ile Hıristiyan arasında anlaşma yoktu. Biri muhakkak iyi öbürü kötüydü. Bu durum Küba'da da aynen sürdü. Lukumí ve Kongo da bu durumu kaldıramadı. Azizler ve büyücülük arasında farklılık vardı. Problemleri olmayanlar yalnızca ulusun yaşlılarıydı. Onlar özelldiler ve onlara farklı davranmak gerekirdi, çünkü dinin bütününe vakıftılar.

Pek çok hır gür, sahiplerin köleleri değiştirmesi ile önlenirdi. Kaçak isyanı olmasın diye köleler arasında ayrımcılık yaparlardı. Bu yolla ahali asla bir araya gelemezdi.

Lukumiler kamış tarlalarında çalışmayı sevmezlerdi ve çoğu kaçardı. En asiler ve böbürlenenler onlardı. Kongolar öyle değildi, onlar çok daha korkaktı, iş için dayanıklıydılar ve hiç söylenmeden sıkı çalışırlardı. Herkesin bildiği bir sıçan vardı; ona konga derlerdi, ne korkaktı o...

Değirmenlerde farklı milletlerden siyahlar vardı. Görünüşleri

27 Kendini hasta gösterme eylemi.

farklıydı. Kongolar koyu tenliydi pek çoğu jabaolar[28] olsa da. Genelde ufak tefektiler. Mandingalar yarı renklendirilmişlerdi. Uzun ve oldukça güçlüydüler. Anneme göre kötü tohumdular ve suçlu olurlardı. Hep kendi bildiklerini okurlardı. Gangalar iyiydiler. Kısa ve çilli yüzlüydüler. Çoğu kaçak köle oldu. Karabaliler Musungo Kongoları gibi yabaniydiler. Paskalya ve pazar günleri hariç artık domuz kesmezlerdi. Çok pazarlıkçıydılar. Domuzları kesip satmak için gelirlerdi ve onları yemezlerdi. O yüzden onlara şöyle seslenen bir şarkı adadılar: "Karabali becerisiyle, ngulo[29] keser pazar günü". Tüm bu siyah deyişlerini kölelikten sonra daha iyi tanıdım.

Tüm değirmenlerde barakalara yakın bir revir olurdu. Revir, aslında ahşaptan büyük bir evdi ve hamile kadınları oraya taşırlardı. Orada doğardın ve altı yedi yaşına kadar orada dururdun, sonra diğerleri gibi barakalarda yaşardın ve çalışmaya başlardın. Bazı siyah süt nineleri ve bakıcıları hatırlıyorum, kreolcüklere bakar ve onları beslerlerdi. Birinin başına tarlada bir şey geldiğinde ya da hastalandığında, bu siyah kadınlar tıbbi hizmette bulunurlardı. Otlar ve merhemlerle her şeyi düzeltirlerdi. Başka bakım yoktu. Bazen kreolcükler ebeveynlerini bir daha göremezlerdi, çünkü usta sahipti ve onları başka değirmene götürebilirdi. Bu durumda sütnineler her şeyi yapmak durumundaydılar. Kim kendinin olmayan bir çocuğu alırdı ki! Aynı revirde çocuklar kavgalar eder ve banyo yaparlardı. Irktan olanlar beş yüz peso ederdi. Seçme piyadelerden olan bu çocukların ırkına bakılırdı.[30] Piyadeler ayrıcalıklıydılar. Ustalar onları büyük ve sağlıklı siyah kadınlarla birleştirmek için ararlardı.

Barakanın dışındaki bir odada birleşmeden sonra, birbirlerini sevmeye zorlanırlardı ve siyah kadın yıllar boyunca iyi oğullar vermeliydi. Hayvan sahibi olmak gibi derdim. Pekâlâ, eğer siyah kadın onların istediği gibi iyi oğullar vermezse, onu ayırır ve yeniden tarlada çalışmaya yollarlardı. Doğurgan olmayan kadınlar kaybolurlardı, zira, bellerini bükecek yaşama geri dönmeleri gerekiyordu. Bu durumda özgürlük için eğer yapabilirlerse bir koca

---

28 Beyaz ve siyah arası melez. Sarıya yakın ten ve açık renk saçlı.

29 Konga dilinde domuz.

30 Granaderos: Yüksek boylu askerlerde oluşturulmuş belli bir bölüğe verilen isim.// Oldukça uzun kişi.

seçmeleri gerekliydi. Aralarında yirmi yaş fark olup da bir kadının bir adamın yanında yaşamak zorunda olduğu durumlar vardı. Şifacılar, bu meseleleri güçlü büyülerle çözmeye çalışırlardı.

Bir adam bir şifacıya herhangi bir kadını istemek için gidecek olduğunda, şifacı, eğer kadın sigara içiyorsa, ona kadından bir dal tütün almasını buyururdu. Tütün ve bir kunduzböceğini, şu yeşil renkli olup sokanlarından, un haline gelene kadar iyice öğütürdü ve onlara su ile verirdi. Kadınları bu şekilde fethederlerdi.

Diğer bir icra, arıkuşunun kalbini almak ve onu un haline getirmekti. Bunu kadının tütününün içinde atardın ve eğer onlarla eğlenmek istiyorsan, eczanede bitotu bulmaya yollamaktan iyisi yoktu. Bu bitotu ile tüm kadınlar utançlarından ölürlerdi, çünkü erkekler onu kadınların oturmak için gittikleri yere koyarlardı ve kadınların kıçlarına değer değmez kadınlar yellenmeye başlarlardı. Yellenmekten kendini alıkoyamayan bu osuruğu cinli kadınların yüzlerini görmen gerekirdi!

Siyah ihtiyarlar kendilerini bu saçmalıkla eğlendirirlerdi. Altmışlı yaşlara geldiklerinde artık tarlada çalışmazlardı. Ancak aslına bakılırsa yaşlarını hiç bilmezlerdi. Ama sonuç olarak bir siyah yorulduğunda veya kenara ayrıldığında, kâhyalar bekçi olmasına karar verirlerdi. Bu durumda bu ihtiyarı barakanın veya üremenin çok olduğu mezbele çamurunun başına koyarlardı. Ya da hiç değilse kadınlara mutfakta yardım ederlerdi. Kimisinin konukosu vardı ve hayatı ekimle geçirirdi. Bu görevler hep vardı, o nedenle şifacılık için vakitleri bulunurdu. Ne onları cezalandırır, ne de önem verirlerdi. Şimdi, sakin olmalı ve itaat etmeliydiler. Aynen öyle.

Ben kölelikte birçok dehşetli ceza gördüm. O hayatı sevmememin sebebi buydu. En zalimi kazan odasındaki prangalardı. Yatay ve ayakta prangalar vardı. Onları kalın kalaslardan yaparlardı. Köleyi ortasındaki deliklere ayakları, elleri ve başını koyması için zorlarlardı. Önemsiz herhangi bir kötülükten dolayı onu bu şekilde iki veya üç ay kilitli şekilde tutarlardı. Gebe kadınlara aynı şekilde yüzüstü meşin verirlerdi, ancak toprakta göbeği korumak için delik açarlardı.[31] Onlara bir el kırbaç verirlerdi! Şimdi, çocu-

[31] James Steele *Cuban Sketches*'inde siyah kadınların durumlarını gebelik döneminde karınlarına şiddetli kırbaç alırken betimler. Bernardo Chateausalins, köle kadınla konuşarak, çoğu siyah kadının gebeliğinin dokuzuncu

ğu kaybetmemek için onlara dikkat ediyorlar, çünkü bol bol çocuk istiyorlar. En yaygın ceza kırbaçtı. Onu da kâhya sığır derisinden verirdi ve insanın cildinde izi çıkardı. Kırbacı dağın herhangi bir tarafındaki kendirden de yaparlardı. Cildi şeritler halinde yararlardı ve acayip yakardı. Sırtları kırmızı çok sayıda siyah güzel gördüm. Sonra onların yaralarına sidik ile tuzlu tütün yaprağı basmaya geçerlerdi.

Hayat zor ve vücutlar da yıpranmıştı. Gençliğinde dağa çıkmamış olanlar, kaçaktılar ve köleliğe mahkûmdular. Bu ağılda, çamurun ve çürüğün içinde olmak yerine kaçak ve yalnız olmak daha iyiydi. Hayat, tamamıyle yalnızdı. Çünkü kadınlar oldukça kıttı.[32] Birini almak için, yirmi beş yaşını doldurmuş olman veya onu kırlarda becermen gerekiyordu. İhtiyarlar gençlerin kadınlara sahip olmalarını istemezlerdi. Deneyim yaşının yirmi beş olduğunu söylerlerdi. Çoğu erkek duruma alışıktı ve durumu umursamazlardı. Bazıları ise kendi aralarında ilişkiye girerlerdi ve kadınlar hakkında hiçbir şey bilmek istemezlerdi. Bu onların yaşamıydı: sodomizm. Kadınlar, giysileri yıkar ve bir kocaları varsa ona yemek yaparlardı. İyi işçilerdi ve konukoları ekmekle uğraşırlardı. Köylülere satmaları için meyveleri kocalarına verirlerdi. Kadınsı kelimesini öğrenmem kölelikten sonraydı, çünkü bu iş devam etti. Bana göre Afrika'dan gelmeyenler ihtiyarları hiç sevmezlerdi. Onlara uzaktan uzağa davranırlardı. Bana göre, samimi olmak gerekirse, hiç önemsemedim. Bana göre herkes kendi bildiğini okuyor.

İnsanlar yaşamaktan yorulurdu. Bu türlü yaşamaya alışanlar

ayında her gün 400 arroba (10 bin libre) şeker kamışı kesmeye zorlandıkları için çocuklarını düşürdüklerini söyler.

32 Marina Moreno Fraginals: s.156. "Değirmende cinsel yaşam pek çok nedenden ötürü sınırlıydı. İlk neden iki cins arasındaki dengesizliğin varlığıydı. Şekerciler özellikle erkek ithal ederdi ve çok az çiftliğin siyah kadını vardı. 19. yüzyılın başlarındaki ekonominin mantığı içerisinde siyah kadınları satın almanın anlamı yoktu, çünkü düşük kapasiteli mal olarak görülüyorlardı. Değirmenlere büyük miktarlarda getirilmeleri enkazla sonuçlanırdı çünkü ürün yatırımı karşılamazdı. Küçük gruplar halinde getirildiklerinde, siyah erkekler arasındaki anlaşmazlıkların odağını oluştururlardı. Bazı toprak sahipleri bu dengesizlik için dini bahaneleri öne sürüp siyah kadınları evli olmayan kişiler arasında cinsel temas günahının olmaması için getirmediklerini kabul ettiler. Bu tartışmalara papaz Caballero şu kesin yanıtı verdi: 'En kötü günah herkesin mastürbasyoncu, sapkın ve sodomist olmasıdır.'"

ise, gevşek bir ruha sahipti. Dağda hayat daha sağlıklıydı. Barakada çok hastalık kapardın. Denebilir ki, uydurmadan, insanlar en çok orada hastalanmıştır. Bir siyahın birbiriyle ilgili üç hastalığa birden yakalandığı durumlar vardı. Bağırsak sancısı çekmediğinde boğmacaya yakalanırdın. Bağırsak iltihabı karında saatler süren bir ağrı yapardı, insanı öldürürdü. Boğmaca ve kızamık bulaşıcıydı. Ama en kötüsü, herhangi birini muma çeviren çiçek ve sarıhummaydı. Çiçek adamı yamru yumru yapardı. Sarıhumma şaşırtırdı, aniden gelirdi ve iki kusma arasında kasılı kalırdın. Damarlar ve kasların içinde bir tür hastalık vardı. Siyah kadınlarla çıkardı. Ona yakalanan kişi siyah bir kadınla yatar ve hastalık ancak öyle geçerdi. Kadınlar çok hızlı iyileştirirdi.

O zamanlarda büyük ilaçlar yoktu. Hiçbir yerde doktor görünmezdi. Hastalıkları yarı şifacı hemşireler ev sağaltıcılarıyla iyileştirirlerdi. Bazen doktorların anlamadığı hastalıkları bile iyileştirirlerdi. Çünkü sorun birine dokunup diline iğne batırmak değil, yapılması gereken, ilaçların anası olan otlara güvenmek. Oradaki Afrikalı, havuzun öbür tarafındaki, hiç hastalanmaz çünkü elinde tüm otlar var.

Eğer herhangi bir köle bulaşıcı bir hastalık kapmışsa onu odadan çıkarır ve revire götürürlerdi. Orada iyileştirmek için tedavi ederlerdi. Eğer kölenin nefesi kesilirse onu büyük bir kutunun içine koyup mezarlığa taşırlardı. Neredeyse her zaman kâhya gelir ve ahaliye onu gömmek için gitmelerini söylerdi. Şöyle derdi: 'Hadi artık bitirin şu siyah gömüle'. Ve köleler erkenden giderdi, bunlar gerçek, biri öldüğünde herkes başını eğerdi.

Mezarlık da aynı değirmendeydi: Barakanın iki veya üç kordel ötesinde. Köleleri gömmek için toprakta bir delik açar, onu kapatır ve telle bağlı bir çapraz koyarlardı. Bu çapraz düşmanları ve şeytanı kovmak içindi. Bugün buna haç diyorlar. Eğer birinin boynunda haç asılıysa, bu, birilerinin onlara kötülük yaptığı anlamına gelir.

Bir defasında bir siyahı gömdüklerinde kafasını kaldırdı. Yani adam canlıydı. Bu hikâyeyi bana Santo Domingo'da anlattılar, kölelikten sonra. Jicotea'daki tüm mahalle bunu bilir. El Diamante adındaki küçük bir değirmende oldu ve Martí hakkında çokça

konuşan Marinello'nun[33] babasıydı. Orada bir kongoyu gömmüşler ve bağırarak kalkmış. İnsanlar korkup kaçışmış. Birkaç gün sonra Kongo barakada belirmiş, derler ki kimseyi korkutmamak için yavaşça girmiş. Sonra kâhya ona ne olduğunu sormuş ve şöyle demiş: 'Beni kolera için deliğe koydular ve iyileştiğimde çıktım.' O zamandan beri, ne zaman biri bu hastalığa yakalansa, onu buz kesilene kadar günlerce kutuda saklarlardı.

Bu hikâyeler uydurulmadı, benim düşüncem bunlar öykü, çünkü hiç görmedim, yani siyahlar intihar ederdi. Eskiden, Küba'da yerliler varken, intihar vardı. Onlar Hıristiyan olmak istemedi ve kendilerini ağaçlara astılar. Ama siyahlar bunu yapmadı, çünkü onlar uçarak gittiler, gökten uçtular ve topraklarına kondular. *Musundi*[34] Kongoları en çok uçanlardı. Büyü yoluyla ortadan kaybolurlardı. Tıpkı adalı büyücüler gibi yaparlardı, ama gürültü olmadan. Siyahların kendilerini nehirlere attığını söyleyenler var, ama bu yalan. İşin aslı bellerine giysi adını verdikleri bir zımbırtı sararlardı. Kuvvet oradaydı. Bunu avucumun içi gibi bilirim, doğruydu.

Çinliler ne uçarlardı ne de topraklarına dönmek isterlerdi. Onlar da kendilerini öldürürdü. Bunu sessizce yaparlardı. Günler geçtikten sonra bir ağaçta asılmış ya da yerde yatar şekilde görünürlerdi. Yaptıkları her şey sessizlik içindeydi. Kâhyaları sopalar ve bıçaklarla öldürürlerdi. Çinliler hiçbir şeye inanmazdı. Doğuştan asiydiler. Çoğu zaman sahip onların başına kendi ırklarından bir kâhya koyardı ki onların arasına güvenle girebilsin. Onu öldürmezlerdi. Kölelik bittiğinde Sagua La Grande'de diğer Çinlilerle tanıştım, ama farklı ve çok naziktiler.

33 Juan Marinello, deneme eserleri ve José Martí üzerine yazdığı kitaplarıyla bilinen Kübalı yazar.

34 Ticaret süresince kölelerin geldiği Kongo ulusu veya halkı.

DAĞDA HAYAT

İlk defa kaçmaya çalıştığım anı hiç unutmadım. O defa başarısız oldum ve tekrar prangaya vurulma korkusuyla birkaç yıl köle kaldım. Ama bende bir kaçağın ruhu vardı, üzerimde ve beni hiç terk etmedi. Ve kimse ihanet etmesin diye bir şeyleri hep kendime saklardım, çünkü hep bunu düşünürdüm. Kafamda hep dönüp dururdu ve beni rahat bırakmazdı. Beni kangren edene kadar aklımdan hiç çıkmazdı. Yaşlı siyahlar kaçacak tipte değildiler, hele de kadınları... Kaçak köleler çok azdı. İnsanlar dağdan çok korkardı. Biri kaçacak olsa öyle ya da böyle onu yakalayacaklarını söylerlerdi. Ama bu fikir beni diğerlerinden daha çok sarmıştı. Hep dağın beni seveceğini düşünüp hayal kurardım. Ve tarlaların çalışmak için cehennem gibi olduğunu biliyordum. Kimse kendi başına bir şey yapamazdı. Her şey sahibin iki dudağı arasındaydı.

Bir gün kâhyayı gözlemeye karar verdim. Onun yaklaştığını görmüştüm. Ters bir durumda ondan kaçamazdım ve beni gözlerimden vururdu. Sanırım İspanyol'du. Hatırladığım kadarıyla uzundu ve şapkasını hiç çıkarmazdı. Tüm siyahlar ona saygı duyardı, çünkü kırbacı ile insanın tenini parçalayabilirdi. O gün çok öfkeliydim ve bana neyin olduğunu bilemiyordum. Onu bir daha görmemeyi diliyordum çünkü elimden bir kaza çıkabilirdi.

Ona uzaktan ıslık çaldım, baktı ve arkasını döndü; yerden bir taş aldım ve kafasına fırlattım. İsabet ettiğini biliyordum. Çünkü beni yakalamaları için bağırdı. Kaçmayı başarmıştım, izimi kaybettirdim ve o gün dağın yolunu tuttum.

Günlerce amaçsızca yürüdüm. Kaybolmuş gibiydim. O güne değin değirmenden hiç çıkmamıştım. Tüm yönlerde dolandım

durdum. Siguanea yakınında bir çiftliğe vardığımı biliyordum, orada kamp kurmaktan başka çarem yoktu. Ellerim şişmiş ayaklarım ise su toplamıştı. Bir ağacın altında kamp kurdum. Birkaç saat içinde bir gineotu çiftliğine sığındım. Orada dört veya beş günden fazla duramadım. Yakınlarımda bir insan sesi duyduğumda ise çılgınlar gibi kaçmaktan başka çarem yoktu. Öyle lanet bir durumdaydım ki bunu biliyordum. Biri kaçtığında onu hemen yakalayabileceklerinin de farkındaydım.

Çok uzun bir süre bir mağarada gizlendim.[35] Orada yaklaşık bir buçuk yıl yaşadım. Daha az yürümem gerekeceğini düşünmüştüm çünkü çiftliklerden, konukolardan, köylüklerden civardaki domuzlar mağaranın çıkışında bulunan bir tür bataklığa giderlerdi. Suda yıkanıp çimmek için o bataklığa giderlerdi. Onları kolayca yakalardım çünkü sürü halinde gelirlerdi. Her hafta bir domuz yakalayabilirdim. Bu mağara bir kurdun ağzı gibi çok büyük ve karanlıktı. Adı Guajuban'dı. Remedios köyüne yakındı. Tehlikeliydi çünkü çıkışı yoktu. Giriş kısmından girip çıkman gerekirdi. Mağaranın çıkışını bulmak fikri beni meraktan öldürüyordu ama ağızda kalmayı tercih ettim. Yılanlar çok tehlikeli böceklerdir.

35 Antonio Nuñez Jiménez: "Kurtarıcı Amel", INRA Dergisi, 11. Yıl, 8. Sayı, s. 22-25. "Ezilenler, başta hep dezavantajlı, kurdukları mücadelede doğadan kendi lehlerine faydalanırlar. Yaman sıradağlar, sık ormanlar ve karanlık mağaralar baskılara karşı mücadele edenlerin yanında olmuşlardır. Köleler çoğu zaman dağlara kaçar ve kayaların arasında gizlenerek ya da ormanların yoğunluğu tarafından korunarak yaşarlardı. Özgürlük için bireysel atımlara uyan firari kaçak köleler kısa bir süre sonra sahiplere karşı direnen organize gruplara dönüşmekteydiler, palenque'ler bu şekilde doğmuştur. Bazen dik yamaçlarda veya ırak mağaralarda yaşayan siyah gruplardan oluşmaktaydılar (...) 1839 yılında yayınlanan *Havana Vatanperver Kraliyet Derneği Tutanakları*'nda Camagüey'deki Cubitas mağaraları üzerine yazılan makalede şunu okuyoruz: 'Doğanın Cubitas'a bahşettiği hayranlık uyandıran birçok değerli ilginçlik arasında büyük mağara mı yoksa siyah kaçak köleler mi sayılıyor. Büyük mağara Guanaja'ya giden yolun sağında, Estrada mahallesinin Kuzey ucuna yaklaşık yarım lig uzaklıkta bulunur. Toabaquei sırtının ve aynı zamanda düz arazinin altındadır. Ona ekmek fırınlarınınkine benzer büyük bir ağızdan girilir ve göletin geniş kaynağı üzerinden derinliklerine inilir (...) Önceden bu mağara siyah kaçak kölelerin sığınağı olarak iş görüyordu, ama onu boşalttılar. Siyah kaçak kölelere bu mağarayı terk etmeye zorlayan şey bir sürü dalı ve guaguao biberini almak ve onları girişte çok duman çıkaracak şekilde yakmak oldu. Bu operasyon tamamıyla boğularak ölmek üzere olduğunu görenlerin çıkıp teslim olma ihtiyatını göstermeleri için yapıldı."

Mağaralarda ve dağda bulunurlar. Kişiye nefesiyle yaklaşırlar, yılanın nefesini hissetmezsin ve kanını emmek için onu uyuştururlar. O yüzden ben hep uyanıktım ve onları uzaklaştırmak için ateş yakardım. Kim bir mağarada uyuyakalırsa *partiye hazır* demekti. Uzaktan dahi olsa bir yılan görmek istemezdim. Kongolar bana yılanların bin yıldan fazla yaşadıklarını söylemişlerdi. Bine vardıklarında su yılanına dönüşürlerdi. Diğer balıklar gibi deniz hayatı yaşamaya geçerlerdi.

Mağara içerden ev gibiydi. Doğal olduğu için biraz daha karanlıktı. Ah! Ve pislik, evet, yarasa pisliği kokusu. Onu arşınlardım çünkü yumuşak bir yatak gibiydi. Yarasaların mağaralarda özgür bir hayatları vardı. Onların sahipleriydiler ve hâlâ öyleler. Her yerde böyle. Onları kimse öldürmediği sürece epey yıl hüküm sürerler. Yılanlar gibi değil elbette. Yaptıkları pislik sonra gübre olarak kullanılır. Toz haline gelir, sonra toprağa atılır; hayvanların yedikleri otlar ve başka bitkiler için gübre olur.

Bir defasında neredeyse biri beni yakıyordu. Tutuştum ve ateş mağaranın her yerine yükseldi. Pisliğin yüzünden. Kölelikten sonra yarasalarla yaşadığımı bir kongoya anlattım. Ve oldukça yalancı bir şekilde, bazen inanılmayacak kadar çok palavracıdırlar, bana dedi ki: 'Siz hiçbir şey bilmiyorsunuz. Benim toprağımda sizin yarasa dediğiniz şey defne güvercini kadar büyüktür.' Bunun bir öykü olduğunu biliyordum. Bu hikâyelerle dünyanın yarısını kandırırlar. Ama onu duymuştum ve içten içe eğlendim.

Mağara sessizdi. Tek gürültü 'çuy, çuy, çuy' yapan yarasalarınkiydi ve yarasalar şarkı söylemeyi bilmezlerdi. Ama birbirleriyle konuşur ve birbirlerini anlarlardı. İçlerinden birinin 'Çuy, çuy, çuy' dediğini gördüm ve sürü onu takip etti. Çok örgütlü hareket ediyorlardı. Yarasaların kanatları yoktur. Kara kuru, bir bezin üzerinde siyah bir kafacık ve biri iyiçe yaklaşacak olursa farelere benzediklerini görecektir.

Mağarada ben, deyim yerindeyse, yazlıkçıydım. Ben dağı severdim ve bir buçuk yıl sonra o karanlıktan çıkıp kendimi patikalara verdim. Siguanea dağlarına tekrar girdim. Orada uzun zaman geçirdim. Kendime sevimli bir çocuk gibi baktım. Bir daha köle olmak istemedim. Bunun tuhaf olduğunu düşünür dururum. Kölelik belaydı. Bugün hâlâ köleliği düşünür dururum.

Gürültü yapmaktan ve ışıklardan sakınırdım. Eğer iz bıraksaydım beni izler ve götürürlerdi. Bir sürü yokuş inip çıktığımdan bacaklarım ve kollarım değnek gibi sağlamlaştı. Yavaş yavaş dağı tanıyordum. Bu hoşuma gidiyordu. Bazen bir kaçak köle olduğumu unutuyordum ve ıslık çalıyordum. İlk zamanlar korkumu yenmek için ıslık çalardım. Derler ki, biri ıslık çaldığında kötü ruhları uzaklaştırırmış. Ama dağda ve kaçak köleyken, yürürken uyanık olmalıydın. Ve ıslık çalmayı kestim çünkü köylülerle, çiftçiler gelebilirdi. Sahipler, kaçak kölelerin ardından adamlarını gönderirlerdi ki, yanlarındaki köpekler köleyi ağızlarıyla tutup ormandan çıkarsın. Ben hiçbirine denk gelmedim. Bu köpeklerden birini de yakından görmedim. Siyahları yakalamak üzere yetiştirilmiş köpeklerdi. Siyah birini gören köpek onun peşinden koşardı. Tesadüf eseri bir tanesini yakında havlarken duydum, hemen soyundum, çünkü böyle çırılçıplakken köpek kimsenin kokusunu almaz. Şimdileyin bir köpek gördüğümde bana hiçbir şey olmuyor, ama eğer o dönemde bu kadar mesafeden ayaklarımı görürler miydi bilmiyorum. Köpeklerden hiçbir zaman hazzetmedim. Bence onlarda kötü ruhlar var.

Bir çiftçi bir siyahı yakaladığında, sahip veya kâhya ona bir ons ya da daha fazla altın verirdi. O yıllarda bir ons denebilir ki on yedi pesoydu. Köylüler o işte neyin olduğunu bir bilselerdi!

Doğrusu şu ki bir kaçak köle olarak iyi yaşıyordum; çok gizli ama rahat. Diğer kaçak kölelerin beni görmesine asla izin vermezdim: 'Kaçak köle, kaçak köleyle satar kaçak köleyi'.

Kaçakken pek çok şey yapılmazdı. Uzun zaman kimseyle tek kelime konuşmadım. Ben bu sakinliği severdim. Diğer kaçak köleler hep ikişerli veya üçerli geçerdi. Ama bu tehlikeliydi, çünkü yağmur yağdığında ayak izleri çamurda kalırdı. Bu şekilde birçok aptal grubu yakaladılar.

Bir tip siyah vardı ki özgürdü. Onları dağa ot ve tohum toplamaya giderken görürdüm, ama onlara ne seslendim ne de yakınlaştım. Aksine, bu siyahları gördüğümde daha da gizlendim. Bazıları bahçelerde çalışırdı ve toprağı boş bıraktıklarında yaklaşır, erzak ve domuzları götürmeye koyulurdum. Neredeyse her zaman konukolarında domuz vardı. Ama kır evlerini daha iyi soyardım, çünkü her şey çokça terk edilmiş olurdu. Ve daha kolaydı. Çok daha

büyüktüler! Onlar çiftlik gibiydiler. Siyahların bu lüksü yoktu. Köylüler de palmiyeden veya kraliyet palmiyesinden evlerde rahat yaşarlardı. Uzaktan onları müzikleriyle görürdüm. Bazen onları işitebilirdim. Küçük akordeonlar, gitarlar, mandolinler, timballar, guayolar, marakaslar ve tatlı veya acı guirolar çalarlardı. Bu aletler müzik yapmakta kullanılan ilk aletlerdi. Dağdan indiğim an isimlerini öğrendim. Çünkü kaçak köleyken her şeyin cahiliydim.

Onlar dans etmeyi severdi. Ama siyahların danslarını etmezlerdi. *Zapateo* veya *caringa* için atılırlardı. Zapateo için tüm köylüler akşamüzeri toplanırdı, beş civarı. Erkekler boyunlarına ve kadınlar başlarına mendil takarlardı. Bir erkek dansta parladığında bir kadın gelir ve başına şapka koyardı. Onu ödüllendirmek içindi. Ben dikkat kesilir ve hepsini kapardım. Orgları dahi görürdüm. Orada tüm aletleri çalarlardı. Çok gürültü çıkarırlardı, ama en güzelleriydi. Bazen bir köylü orga eşlik etmek için bir güiro kapardı. Bu orglardan o yılların müziğini duyardınız: danzon.

Pazarları köylüler beyaz giyerdi. Kadınlar başlarına çiçek koyar ve saçlarını açarlardı. Sonra kazalara gider ve orada ahşap meyhanelerde eğlenmek için toplanırlardı. Erkekler Rus ve kot severlerdi. Guayaberalara benzer cepli uzun gömlekler giyerlerdi. O dönem bu köylüler düşünülenden daha iyi yaşıyorlardı. Neredeyse her gün sahiplerden bahşiş alırlardı. Onların arasında sempazitan olup kendi kirli işlerini yapanlar vardı. Benim düşünceme göre kaçak köle köylülerden daha iyi yaşıyordu. Çünkü daha fazla özgürlüğü vardı.

Yemek aramak için çok sıkı koşuşturmak gerekiyordu ama yemek hiç eksik olmuyordu: 'Kaplumbağa ihtiyatla evini sırtında taşır.' En çok sebze ve domuz etini severdim. Bu kadar uzun yaşamamın nedeni bence domuz eti. Her gün yedim ve bana hiç zarar vermedi. Domuzcuklarla devam etmek için kır evlerine geceleri yaklaşırdım ve kimseye kendimi hissettirmezdim. Önce gelsin diye onu ensesinden çeker sıkı bir iple omzuma bağlar ve burnunu kapatarak koşmaya başlardım. Kamp kuracak bir yer bulduğumda onu bir kenara bırakır ve ona bakardım. Eğer iyi yetişmiş ve aşağı yukarı yirmi libre ağırlığındaysa on beş günlük yemek çıkardı.

Kaçak kölelikte yarı yabaniydin. Gelincik gibi hayvanları da avlardım. Gelincik çok koşucudur ve onu yakalamak için rüzgar gibi

koşman gerekirdi. Ben tütsülenmiş gelinciği çok severdim. Şimdi, millet bu hayvan hakkında ne düşünüyor bilmiyorum ama kimse onu yemiyor. Eskiden bir gelincik avlar, onu tuzsuz tütsülerdim ve aylarca yeterdi. Gelincik yemekler arasında en sağlıklısı, ama kemikler için en iyisi sebze. Kim her gün sebze yerse, hele ki malanga, hiç kemik problemi olmaz. Dağda bir sürü yabani sebze bulunur. Malanganın geceleri parlayan büyük bir yaprağı vardır. İnsan onu hemen tanır.

Dağdaki tüm bitkilerin işlevi vardır. Tütün veya köpeküzümü ısırıklara iyi gelir. Ne zaman iltihap yapacak bir böcek sokması gördüysem tütün yaprağı almışımdır ve iyice çiğnemişimdir. Sonra onu ısırığın üstüne basmışımdır; böylece şiş inmiştir. Ne zaman soğuk alsam kemiklerim iliklerime kadar ağrırdı. Onu dindirmek için biberiye yapracıkları pişirirdim ve ağrı mağrı kalmazdı. Bir de soğuk algınlığı bende korkunç bir öksürük yapardı. Büyük bir yaprak alıp göğsüme koyardım. Bu yaprağın adını hiç bilemedim, ama çok sıcak beyazımtırak bir sıvı bırakırdı. Bu benim öksürüğümü sakinleştirirdi. Ne zaman çok soğuk alsam gözlerim sulanır ve bu beni çok rahatsız ederdi. Aynı şey güneşle de olurdu, biraz itamorreal otu yaprağı bekletirdim ve öbür gün gözlerimi temizlerdim. İtamorreal otu bu iş için en iyisi. Bugün eczanelerde satılanlar itamorrealdir. Olan şey şu ki, onu küçük şişelere koyuyorlar ve başka bir şeye benziyor. Eskilerinden birini koyarsan gözlerindeki çıkıverir. Uzun zamandır bu yanmalardan musdarip değilim.

Kahve içerdim. Kahve kavrulmuş guanin ile yapılırdı. Bir şişenin beliyle yaprağı ezmen gerekirdi. Yaprak iyice çözüldüğünde onu dökerdin ve artık kahve olurdu. Tat katsın diye ona her zaman iğnesiz arı balı ekleyebilirdin. Arı balıyla birlikte kahve organizmanın bağışıklığına katkı sağlardı. Dağda kişi hep güçlü olurdu.

Köyde yaşayanlar güçsüzdü. Nedeni bence tereyağı. Tereyağını görünce deliye döndüler. Ben hiç sevemedim tereyağını çünkü insanı güçsüzleştirir, şişirir ve aptallaştırır. Tereyağı dolaşıma çok zarar verir ve milleti hareketsiz kılar. Sağlık için en önemli ilaçlardan biri arı balıdır. Bal, dağda çok kolay bulunur. Toprak olan her yerde; dağın meşinliklerinde, balata ağacı kovuklarında ya da ardıçlarda olurdu. Balı kançançara yapımında kullanırdım. Kançançara enfes bir suydu. Dere suyu ve balla yapılırdı. En iyisi onu

tazeyken içmekti. Bu su bugünkü tüm ilaçlardan daha sağlıklıydı, doğaldı. Yakınlarda bir dere olmadığında, içerlere girer ve bir *göze* arardım. Dağda o kadar çok göze var ki tatlı bile yapabilirsin. Yokuş aşağı akar ve hayatım boyunca gördüğüm en temiz, en berrak suyu taşırlardı.

Gerçekten de dağda hiçbir şeyin yokluğunu çekmedim. Yapamadığım tek şey seksti. Kadınlar olmadığından birlikte alınan tatlardan mahrum kalmak zorundaydım. Kısraklara da adım atamazdın çünkü yaratıklar gibi kişnerlerdi. Ve köylüler bu patırtıyı duyduklarında hemen gelirlerdi. Bana kimse bir kısrak yüzünden prangalar takmaya gelemez.

Ateş yanımdan hiç eksik olmadı. Dağdaki ilk günlerde kibrit taşırdım. Sonra tükendi ve kavı ellerimle almak zorunda kaldım. Kav siyah bir küldü ve onu İspanyolların tavernalarda sattığı kalaylı perçemin içinde saklardım. Ateş çıkarmak kolaydı. Kıvılcım çıkana kadar perçemi bir taşla sürterdin. Bunu köleyken adalılardan öğrendim. Adalılar çok sert ve zalimdiler. Galiçyalılar en iyileriydi ve siyahlarla daha çok geçinirlerdi.

Kendimle kalmayı sevdiğimden onlardan uzak durdum. Hepsinden. Böceklerden bile ayrı durdum. Yılanlar bana yaklaşmasın diye, kalın bir sopa tutuştururdum ve onu tüm gece öyle bırakırdım. Yılanlar yaklaşmazdı çünkü ateşin şeytan ya da düşman olduğuna inanırlardı. Bu yüzden diyorum ya, kaçak köleyken iyi hissediyordum. Orada kendimi yönetip aynı şekilde kendimi savunuyordum. Bıçak ya da kısa Collins macheteleri kullanırdım, yerel muhafızların kullandıklarından. Bu silahlar dağı yontmak ve hayvanları avlamak içindi. Ve onları beni şaşırtacak şekilde bir çiftçi hazırlamıştı. Ne var ki zordu, çünkü hayatım yürüyerek geçiyordu. Güneşin altında onca yol gidince kafam pişiyordu. Sıcaktan ateşim çıkıyor, biraz dinlenmek ya da alnıma taze otlar koymak iyi geliyordu. En çok da sinirotu işe yarıyordu. Sorun şapkamın olmamasıydı, o yüzden kafam böyle pişiyordu. Ben hep sıcağın içime girdiğini ve beynimi yumuşattığını düşünürdüm.

Bazen günler boyunca süren ateşimi gördüğüm ilk dereye ses çıkarmadan girerek düşürürdüm. Dereden yenilenmiş olarak çıkardım. Deredeki su bana zarar vermezdi. Bence sağlığa en iyi gelen şey dere suyudur, soğukluğundan ötürü. Bu soğukluk güzeldir

çünkü birine geçtiğinde kalıcıdır. Kemikler onarılmış hissederler. Yağmur suyu bende biraz nezle yapardı. Arı balı ve karayemiş kaynatınca geçerdi. Islanmamak için palmiye yapraklarıyla örtünürdüm. Dört çatal ile bir *rancho*[36] oluşturan şövalenin üst tarafına iki kat palmiye yaprağı koyardım. Bu rancholar kölelikten sonra ve savaşta çok bilinir oldu. *Vara en tierra*'ya[37] benziyorlardı.

En çok yaptığım şeyler yürümek ve uyumaktı. Gündüz saat on iki veya akşamüzeri beş olduğunda kadınların kocalarını çağırmak için seslendikleri *fotuto*'yu[38] duyardım. Şöyle seslenirlerdi: 'fu, fu, fu, fu'. Geceleri deliksiz uyurdum. O yüzden bu kadar şişmandım. Hiçbir şey düşünmezdim. Her şey yemek, uyumak ve seyretmekti. Geceleri tepelere gitmeyi severdim. Tepeler daha sakin ve güvenliydi. Çiftçiler ve vahşi hayvanların buraya gelmeleri çok güçtü. Neredeyse Trinidad'a varmıştım. Bu tepelerin üzerinden köyü görebiliyordum ve denizi...

Kıyıya ne kadar yaklaştımsa kıyı o kadar büyüyordu. Ben denizi hep büyük bir nehir olarak düşündüm. Bazen onu seyre daldığımda çok garip biçimde beyaza bürünürdü ve gözden kaybolurdu. Deniz doğanın bir diğer gizemidir. Deniz insanları alabilir, onları yutup bir daha geri vermeyebilir. Bunlar dendiği üzere batıktır.

Dağın kuşlarını iyi hatırlıyorum. Onları unutmadım. Hepsini hatırlıyorum. Güzelleri ve lanet çirkinlikte olanları vardı. Başlarda bayağı ürkerdim, ama sonra onları duymaya alıştım. Artık onların bana dikkat ettiklerini düşünüyordum. Puhu en korkuncuydu. Siyah bir kuştu simsiyahtı ve şöyle derdi: 'tu, tu, tu, tu, tu, tu, oradaki peyniri yemişsin.' Ve bunu ona şu cevabı verene kadar tekrarlardı: 'Dışarı!' Ve giderdi. Onu oldukça net duyardım. Ve cevap verdiğim bir başkası vardı. Şöyle yapardı 'Ku, ku, ku, ku, ku, ku'. Bir hayalete benzerdi.

En can sıkıcı Pigme baykuştu. Hep geceleri gelirdi. Dağdaki en hazin şey bu böcekti! Beyaz pençeleri ve sarı gözleri vardı. Şöyle gürlerdi: 'kus, kus kuuuus'.

Peçeli baykuş hüzünlü şakırdı, ama cadıydı. Ölü fareler arardı.

36 Rüstik barınak.

37 Çatalsız ve üçgen biçiminde çatılı küçük kulübe. Fırtınalardan korunmaya ve araçlar ile tarım aletlerini saklamaya yarar.

38 Kırsalda boru gibi kullanılan salyangoz. Yerli kökenlidir.

Şöyle yapardı: 'çua, çua, çua, kui, kui'. Ve bir ışık gibi uçarak çıkardı. Ne zaman yolumun üzerinde bir peçeli görsem veya hepsinden öte o gelse ya da gitse o yoldan devam etmezdim. Çünkü bana bu şekilde yakınlarda bir düşmanın ya da ölümün olduğunu işaret ederdi. Peçeli, bilge ve gariptir. Şifacıların ona çok saygı duyduklarını ve onunla çalıştıklarını hatırlıyorum. Sunsundamba ile, Afrika'da ona böyle derlerdi. Büyük olasılıkla peçeli Küba'dan gitmiş olmalı. Onu bir daha görmedim. Bu hayvanlar her yerde değişirler.

Aynı serçe İspanya'dan geldi ve burada kocaman bir soy verdi.

Ve *tocoloro*[39], yarı yeşildir. Tocoloro göğsünde İspanya Kralı'nınkine benzer parlak kırmızı bir kuşak taşır. Kâhyalar onun kralın ulağı olduğunu söylerlerdi. Ben şu kadarını bilirdim ki tocoloro'ya bakamazdın bile. Bir siyah bu kuşlardan birini öldürecek olsa kralı öldürürdü. Tocoloro ve serçe öldürmek için kamçı taşıyan bir sürü siyah gördüm. Ben bu kuşu severdim, çünkü seker gibi şakırdı. Şöyle derdi: 'ko, ko, ko, ko, ko, ko'

Anasının gözü olan ise karanlık baykuştu. Islıkçalan hakeza. Onu duyan herhangi birinin ruhu donardı. Bu böceklerin beni kaç kez sinir ettiğini düşünmek istemiyorum. Dağda ağaçlarla yaşamaya alıştım. Onların da kendi hışırtıları var, çünkü rüzgârda yapraklar ıslık çalar. Bir beyaz yaprak büyüklüğünde bir ağaç var. Geceleri bir güvercine benzer. Bu ağaç bana kalırsa konuşurdu. Şöyle yapardı: 'Uç, uç, ui, ui, uç, uç'. Ağaçlar da gölgelerini atarlar. Gölgeler zarar vermez, ancak geceleri onların üstünden geçmemelisin. Ben ağaçların gölgelerini insanların ruhlarına benzetirim. Ruh tinin yansımasıdır. Bu görülebilir.

Biz insanların görmesine izin verilmeyen şey tindir. Onun şu ya da bu renkte olduğunu söyleyemeyiz. Tin dünyadaki en büyük şeylerden biridir. Rüyalar onunla iletişim için yapılır. İhtiyar Kongolar tinin insanın içindeki bir büyü gibi olduğunu söylerlerdi. Onlar bir de iyi ruhların ve kötü ruhların olduğunu söylerdi, ya da güzel ve kötü tinler. Ve herkes onları taşırdı. Anladığım kadarıyla büyüyle ilgili tin artık yok. Diğer insanlarda doğal olarak bulunur. Ben bunu tercih ederim, doğal olanı, çünkü öbürünün

39 Tocororo. Küba'nın ulusal sembolü olan bir kuş türü.

şeytanla anlaşması var. Tin vücuttan çıkabilir. Bu biri öldüğünde ya da uyuduğunda olur. Çıkar ve boşlukta gezinir. Bunu dinlenmek için yapar çünkü sürekli koşuşturmaya kimse dayanamaz.

Uyuduklarında kendilerine seslenilmesini sevmeyen insanlar var, çünkü ürkektirler ve yakında öleceklerini düşünürler. Bu olur çünkü uykuda tin dışarı gider. Kişiyi boş bırakır. Ben bazen gece titremeler geçirdim, dağda da aynısı başıma gelmişti. O yüzden iyice korundum, çünkü bu tanrının birine iyice korunması için uyarısıdır. Titremeden musdarip kişi çok dua etmelidir.

Kalp çok farklıdır. Görevini asla bırakmaz. Biri sol tarafına elini koyduğunda atıp atmadığını denetleyebilir. Bir gün duruverdiğinde diğer her şey ortada kalır. O yüzden ona güvenmemek lazım.

Şimdi, bu hususta en önemli şey melektir. Koruyucu Melek. Birini ileri ya da geri götüren şey budur. Bana göre melek tinden de kalpten de önce gelir. Birinin hep ayak ucundadır, onu korur ve her şeyi izler. Dünya yıkılsa bir yere ayrılmaz. Ben bu şeyler üzerine çok düşündüm ve onları hâlâ biraz karanlık görüyorum. Tüm bu düşünceler biri yalnızken gelir. İnsan tüm saatler boyunca düşünür. Hatta uyuyunca bile sanki düşünüyor gibidir. Bu düşünceler üzerine konuşmak güzel değil. Korktuğunun başına gelmesi tehlikesi var. İnsanlara çok güvenemezsin. Ne çok insan vardır, tanımak amacıyla sorular soran. Sonra da kazık atarlar. Ayrıca, bu ruhlar sonsuzdur, hikâyeler gibi, hiç bitmezler. Kimse sonunu bilmez.

Doğrusu ben Kutsal Ruh'a hiç güvenmedim. O yüzden kaçak köleyken kimseyle olmadım. Kuşları ve ağaçları dinlemekle, yemek yemek dışında kimseyle tanışmadım. Saçlarım o kadar uzundu ki fasulye sırıklarına dolanırdı. Korkunçtu. Köylere çıktığımda Ta Migué adında bir ihtiyar beni büyük bir makasla tıraş ederdi. Beni makaraya alırdı ve güzel bir ata benzediğimi söylerdi. Yünü kırkılmış hayvan gibi kendimi garip hissederdim. Bu durum, muazzam ürperti hissi verirdi. Birkaç güne saçım uzamaya başlardı. Siyahların saçları dökülmezdi. Ben hiç kel bir siyah görmedim. Bir tane bile. Kelliği Küba'ya taşıyanlar Galiçyalılar'dır.

Dağdaki tüm hayatımı severdim. Ama ne zaman kölelik bitti kaçak olmayı bıraktım. İnsanların köleliğin bittiği konusunda kopardığı yaygara bana kadar ulaştı ve çıktım. Şöyle haykırıyorlardı:

'Artık özgürüz'. Ama bence hiç de öyle değildi. Bana kalırsa bu bir yalandı. Bilmiyorum... Kafamı yavaş yavaş, etrafı kollaya kollaya dışarı çıkardım. Bu Martínez Campos[40] valiliği zamanında oldu, çünkü köleler onları kurtaranın o olduğunu düşündü. Öyle ya da böyle yıllar geçti ve Küba'da hâlâ köleler vardı. Köleliğin kalkması insanların düşündüğünden daha uzun sürdü.

Dağdan çıktığımda yürümeye koyuldum ve kollarında iki çocukla bir nine gördüm. Ona uzaktan seslendim ve yaklaştığında ona şöyle sordum: 'De bana, artık köle olmadığımız doğru mu?'. Bana şöyle yanıt verdi: 'Hayır, oğul, artık özgürüz'. Kendi hesabıma ilerlemeye devam ettim ve iş aramaya koyuldum. Pek çok siyah dostum olmak isterdi. Ve bana kaçak kölelikte ne yaptığımı sorarlardı. Onlara şunu derdim: 'Hiç'. Ben bağımsızlığı hep sevdim. Boş laf ve velvele işe yaramaz. Kimseyle konuşmadan yıllar geçirdim.

40 Arsenio Martínez Campos, Küba Adası General Kaptanı. 1868'de On Yıl Savaşları sırasında İspanyol Ordusu'nun başıydı. 1878 yılına kadar sürdü, Zanjón Anlaşması ile savaş bitene dek.

KÖLELİĞİN KALDIRILMASI

DEĞİRMENLERDE HAYAT

Dağdaki tüm bu zamandan sonra yarı kabalaşmıştım. Hiçbir yerde çalışmak istemiyordum ve beni kapatacakları için korkuyordum. Köleliğin tamamen kalkmadığını iyi biliyordum. Bana çoğu kişi ne yaptığımı ve nereden olduğumu sorardı. Onlara bazen 'Ben Estaban'ım ve kaçak köleydim' derdim. Bazen de bir değirmende çalıştığımı ve akrabalarımla hiç karşılaşmadığımı söylerdim. Yirmi yaşımı doldurmuştum artık. Hâlâ akrabalarımla bir ilişkim olmamıştı. Bu daha sonra oldu.

Kimseyi tanımadığımdan, aylar boyunca bir köyden öbürüne geçtim. Aç kalmadım, çünkü insanlar bana yemek verdi. Biri işinin olmadığını söylemekten başka bir şey yapmazdı ve muhakkak biri çıkıp onun yüzüne sersemliğini vururdu. Ama böyle kimse ilerleyemezdi. Ve kendimi en azından yemek ve bir barakada uyumak için çalışmak gerektiğine inandırdım. Kamış kesimine karar verdiğimde yeterince gezmiştim. Las Villas'ın tüm kuzey bölgesini iyi tanırdım. Küba'nın en güzel bölümüdür. Orada çalışmaya başladım.

İlk çalıştığım değirmenin adı Purio idi. Bir gün üstümde eski püskü elbiseler ve aldığım şapkayla oraya vardım. İçeri girdim ve kâhyaya benim için iş olup olmadığını sordum. Bana, evet, dedi. İspanyol olduğunu hatırlıyorum, bıyıklarından, adı Pepe'ydi. Burada az rastlanır kâhyalar vardı. Köleliktekinden farklı olarak vurmuyorlardı. Yine de aynı soydandılar: Amansız ve boşboğaz adamlar. Bu değirmenlerde köleliğin kaldırılmasından sonra da barakalar varlık göstermeye devam etti. Aynı eskisi gibiydiler. Çoğu yeniydi,

çünkü kâgirdi. Diğerleri, yağmurlar ve fırtınalarla yıkılmışlardı. Purio'da barakalar sağlamdı ve dimdik ayaktaydı. Bana orada yaşayacağımı söylemişlerdi. Vardığımda hemen yerleştim. Durum o kadar da kötü değildi. Barakaları kilitli bırakırlardı ve işçilerin kendileri duvarlara havalandırma için delikler açardı. Kimsenin kaçmadığına dikkat etmemiştim, bu tarz hiçbir şey olmazdı. Artık tüm siyahlar özgürdü. Bu özgürlükte, onların deyimiyle, dehşetin sürdüğünün farkındaydım. Ve siyahların kapatılmak ve meşin ile dövülmek için yaratıldığını düşünen sahipler, daha iyi deyimle, mal sahipleri vardı. Yani onlara aynı davranırlardı. Bana göre pek çok siyah olanların farkında değildi çünkü şöyle demeye devam ederlerdi: 'Sahibim, nimet'.

Değirmenden hiç çıkmazlardı. Ben beyazlarla haşır neşir olmayı sevmediğimden bu anlamda farklıydım. Onlar insanlığın efendileri olduğuna inanırlardı. Purio'da neredeyse her zaman yalnız yaşadım. Pascuas'tan San Juan'a kadar cariyelerim olabilirdi. Ama kadınlar hep çok enteresan olmuştur ve o yıllarda siyah bir kadını alacak bir Hıristiyan yoktu. Yine de en harikulade şeyin kadınlar olduğunu söylerdim. Bana 'Seninle yaşamak istiyorum' diyen siyah kadınlarım hiç eksik olmadı.

Değirmendeki ilk aylarda kendimi garip hissettim. Bu gariplik üç ay boyunca sürdü. Ne yorulurdum. Ellerim soyulmuş, ayaklarım ise tükenmişti. Bana göre beni böyle yapan şeker kamışıydı; şeker kamışı ve güneş. Bu bitkinlik ile gece barakaya dinlenmeye çekilirdim. Alışkanlıklar dahi beni farklı kılardı. Bazen gece çıktığım olurdu. Doğrusu köylerde danslarım ve diğer eğlencelerim oldu, ama *piliçlerle*[41] oynamayı artık aramıyordum.

İş yorucuydu. Zaman tarlalarda geçerdi, ama saatler hiç bitmez gibiydi. Bir yere erene kadar ilerleyip dururdum. Kâhyalar hep yorucuydular. Çok defa ara veren işçi oradan atılırdı. Ben sabahın altısından itibaren çalışırdım. Saat beni rahatsız etmezdi, çünkü dağda horozlar yüzünden biri geç saate kadar uyuyamazdı. Gündüz saat on birde öğle yemeği için bir mola verirlerdi. Öğle yemeğini müştemilatın hanında yerdin. İnsan kalabalığından dolayı neredeyse hep ayaktaydın. Gündüz saat birde tarlaya dönülürdü.

41 Kadınlar.

Bu en kötü ve en sıcak saatti. Akşam saat altıda çalışma biterdi. O zaman koşar ve dereye giderdim, biraz yıkanır ve sonra bir şeyler yemeye dönerdim. Hızlı yapmalıydım çünkü mutfak gece açık değildi.

Yemeğin aylığı altı pesoydu. Porsiyonları iyi koyarlardı, ne var ki hep aynıydı: pilavın yanında siyah, beyaz veya alacalı fasulye ve sığır eti. Bazen de yaşlı öküzleri keserlerdi. Ama ben domuz etini severdim ve hâlâ severim, daha doyurucu ve güçlendirir. Hepsinden iyisi sebzeydi: patates, malanga ve yam. Tahılı da severdim ama insan her gün tahıl yemek zorunda kalsa sıkılır. Burada tahıl hiç eksik olmazdı. Bazı işçilerin değirmenin kâhyalığına gidip pişmemiş yemeği barakaya getirebilmek için bir kâğıt çıkartma alışkanlığı vardı. Kendi ocaklarında pişirirlerdi. Kendi eşleri olanlar onunla yemek yaparlardı. Bir *kançançana*m[42] olduğunda aynı şey benim de başıma gelirdi ve sıcak dumana boğulurduk.

Purio'da çalışan siyahların neredeyse tamamı vaktiyle köleydi. Ve barakalardaki hayata alışkındılar. O sebeple yemeğe bile çıkmazlardı. Öğle yemeği vakti geldiğinde odalarına çekilir ve karılarıyla yerlerdi. Yemekte de aynıydı. Geceleri çıkmazlardı. İnsanlardan korkarlardı ve kaybolabileceklerini söylerlerdi. Hep bu düşüncedeydiler. Ben öyle düşünemezdim, çünkü kaybolacak olsaydım, yönümü yeniden bulurdum. Bir dereye bile rastlamadan yolumu çok defa bulmuştum.

Pazarları dileyen tüm işçiler angaryaya[43] gidebilirlerdi. Demem o ki biri istirahat yerine tarlaya gidip, ot biçebilir, temizlik yapabilir veya kamış kesebilirdi. Değilse bile değirmende kalıp yalları temizleyebilir veya kazanları sıyırabilirdi. Bu iş sadece sabahlarıydı. Pazar günü yapacak bir şey olmadığından işçiler hep gider ve para kazanırdı. Para çok kötü bir şeydir. Biri çok kazanmaya

42 Cariye.

43 Manuel Moreno Fraginals: s. 166: '...Değirmenin en ciddi sorunu uykuydu. Özellikle de siyahların günde 20 saatten çok dayandıkları tezini ortaya koyan fabrikalarda 10 saat güneş altında kamış kesen ve sırtlanan adamları gece kazan odasında çalıştırırlardı. Bu ekstra görevlere zararsız angarya adını vermişlerdi. Bazı değirmenler kölelerini angaryalar ve düz işler yapmaya zorlardı. Görevlerini normal bir şekilde tamamlayan köle, angarya ve düz işler, bu işte 22 saat çalışırdı. Sonraki gün 6 saat uyumasına izin verilirdi ve sonra aynı 20-22 saatlik döngü devam ederdi.'

alışınca kendini kaybetmeye başlar. Ben diğerleri kadar kazanırdım. Yemeği de sayınca maaş yirmi dört peso olarak gelirdi. Bazı değirmenler yirmi beş peso öderdi.

Etrafta hâlâ para harcamak için çok sayıda taverna vardı. Purio'da iki veya üç adet vardı. Her fırsatta oraya bir içki içmeye ya da bir şey almaya ihtiyacım varsa giderdim. Doğrusu tavernalar çok da güzel yerler değildi. Neredeyse her gün kıskançlıktan veya kadınlardan dolayı kavga kopardı. Geceleri partiler verilirdi. Bu partilere kim isterse gidebilirdi. Müştemilatlarda verilirdi. Dans etmek için alanları vardı ve siyahlar rumba söylerdi. Keyif danstan ve sarhoşluktandı. Demek istiyorum ki ben buna hiç girmedim, asla. Arzu duyduğumda hepsini izlerdim, değilse dinlenmeye çekilirdim. Zaman uçarak giderdi. Saat tam dokuzda rumba cajonlarını bırakmak gerekirdi çünkü sessizlik çanını çalarlardı, var olan en büyük çanı, uyunsun diye. Siyahlar için çalındıysa da, gece yarısına kadar dans ederlerdi. Onlar için nasıl olduğunu iyi bilirim. Hâlâ dansa gidilir ve dönen son kişi yine bir siyahtır. Benim özelimde ise ben dansı ve rumbayı sevmem demedim, olan şey şu ki o şeyleri uzaktan seyretmeyi bıraktım. Sabahları insanlar berbat halde kalkarlardı. Ama hiçbir şey olmamış gibi güne devam ederlerdi.

O dönem değirmenlerde sabit veya parça başı çalışabilirdin. Sabit çalışanların belli saatler arasında çalışması zorunluydu. Onlarla ayları kapsayan bir anlaşma yaparlardı. Bu şekilde, barakalarda yaşarlardı ve hiç dışarı çıkamazlardı. Ben sabit olmayı severdim, çünkü diğer türlü hayat çok karışıktı. Kendi hesabına çalışmak isteyenlerin şeker kamışı tarlasına gelip işe koyulmaktan başka yapmaları gereken bir şey yoktu. İki veya dört besana[44] tarla alabilir ve orayı olanca ottan temizlerlerdi. Bu arazileri 30 veya 40 pesoya temizleyebilirdin. Ve temizlik işi on beş, on altı günde yapılırdı. Bu işçiler hayat doluydu. Her fırsatta dinlenebilir, su içmeye gidebilir ve hatta cilveleşmek için fideliğe kadınlarını götürebilirlerdi. Günler geçtikten sonra arazi iyice temizlenmiş olurdu ve kalfa teslim almaya gelirdi. Bir eksiklik görürlerse tekrar üzerinden geçmeleri gerekirdi. Kalfa tekrar gelirdi ve tatmin olursa parayı

44 Arazi birimi.

verirdi, bir dahaki sefere tarlayı otlar bürüyene kadar. Paraları çabuk biterse, başka değirmenlere geçip orada çalışmanın yolunu ararlardı. Hep konargöçerdiler. Aynı barakalarda kalırlardı, ama daha küçük odalarda. Odalarına kadınlarını neredeyse hiç getirmezlerdi. Kadınları geceleri görürlerdi, çünkü angaryadan sonra dışarı çıkma izinleri vardı.

Biz kalıcı çalışanların durumu farklıydı. Geceleri çıkamazdık, çünkü saat dokuz dedi mi sessizlik çanına uymamız gerekirdi. Pazar günleri çıkıp geç saatlere kadar kaldığım günlerdi. Saat dokuzdan sonra geldiğim geceler vardı. Ve bana hiçbir şey olmazdı. Kapıyı açıp 'Hadi, zaten geciktin pezevenk!' derlerdi.

Barakalar biraz rutubetliydi, ama hepsi bu halleriyle dağdan daha güvenliydi, yılanlar yoktu. Tüm işçiler hamaklarda uyurduk. Çok konforluydular ve soğuklarda sokulabilirdin. Bu barakaların çoğu çuvaldan yapılmaydı. Barakaların rahatsız eden tek tarafı pirelerdi. Zarar vermezlerdi ama tüm gece solucan otuyla kışkışlamak gerekiyordu. Solucan otu pireler ve tahtakurularıyla tükendi. Zemini biraz ıslatmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Bana göre tüm bu böcekler Küba'da yerlilerin intikamı için doğmuşlardı. Küba toprakları yerliler için bozuldu. Onlar ölüleri, Hatuey ve tüm takımını besliyorlar.

Purio'da, tüm diğer değirmenlerde olduğu gibi, çeşitli milletten Afrikalılar vardı. Ama en çok Kongolar bulunurdu. Herhangi bir şey için Las Villas'ın tüm kuzey bölümüne "Kongoluktan" derler. O dönemde Filipinliler, Çinliler, adalılar ve her defasında daha çok kreol vardı. Hepsi şeker kamışında çalışırdı, kürekler, tohum eker, toprak sürerlerdi. Toprağın sürümü tıpkı kölelikte olduğu gibi bir öküz ve sabanla toprağın çapalanmasıydı.

Arkadaşlık meselesi değişmemişti. Filipinliler kriminal içgüdüleriyle devam ettiler. Adalılar konuşmazdı. Onlar için iş dışında hiçbir şey yoktu. Hâlâ andavaldılar. Onlarla aile bağı kurmadığımdan bana kızgındılar. Adalılardan korunmak gerek, çünkü büyücülük konusunda çok şey bilirler. Herhangi birini yüzüstü düşürebilirler. Onların siyahlardan çok kazandığını düşünüyorum, her ne kadar eskiden herkesin eşit derecede kazandığını söyleseler de. Değirmenin kâhyası ödemelerle ilgilenirdi. Tüm hesapları o tutardı. Kâhyalar yaşlıydı, çünkü hesaplar için çok deneyim sahibi

olmak gerekir. Değirmendeki herkese ödemeyi o yapardı. Toprak sahibi satışları değerlendirdikten sonra kâhya ücretlerimizi alacağımızı duyururdu. Sıra böyleydi. Teker teker ofise veya mahzene, nerede oluyorsa, girerdik. Paranın tamamını nakit almak isteyenler olurdu. Benim gibi diğerleri ise kâhyanın vesika vermesini isterdi; böylece gidip gerekenleri alırdık. Mahzenci bize paramızı teslim ederdi. Böylesi daha iyiydi, çünkü bu hesap kitap işlerini detaylı incelemen için ofisin yolunu tutman gerekirdi. Ben hep bağımsızlığı tercih ettim. Ayrıca, mahzenciler sempatikti: Ordudan emekli olan İspanyollar.

O yıllarda Meksika veya İspanyol parasıyla ödeme yaparlardı. Meksika paraları gümüştendi, büyük ve parlak, onlara *carandolesa* derlerdi. Paranın yirmi sent, kırk ve pesoluk kesirleri vardı. Ben I. Amadeo diye anılan bir İspanyolu hatırlıyorum. Ellerinde harcamadığı bu paralardan birini tutardı ve onu yem gibi saklardı. Çünkü I. Amadeo İspanya kralıydı. Isabel olanlar saf gümüştü ve elli sent değerindeydiler. Diğerlerinin neredeyse tamamı altındandı. İki pesoluk escudolar vardı; korsan parası, dört peso değerindeydi, yüzlükler vardı, beş otuz değerindeydi, onslar ve yarım onslar vardı.

XIII. Alfonso tacını takana kadar Küba'da en çok dolaşımda olan paralar bunlardı. Bunları adım gibi öğrendim ki beni kimse kandırmasın. Her şey şimdikinden daha kolaydı, çünkü hepsinde ya bir kral veya kraliçenin suratı veya arma vardı. XIII. Alfonso peseta ve gümüş pesoların edinilmesini başlatmıştır. Bozuk paralar bakırdandı ve bir veya iki sentlikti. Başka paralar da geldi, *real fuerte* gibi. Real fuerte onbeş sent değerindeydi. İyice toplarsan, yirmi real fuerte ile üç pesoya ulaşırsın. Bu birinin hesap etmesini istediğim olumlu bir şey. Bugün hâlâ bu paralarla hesap yapma kabiliyetinde kimseler var. İnsanlığın ilerlemediğini düşünüyor gibiler. Ancak eski alışkanlıkları seven biri hayatı çıngırak gibi söylenerek geçiremez.

Ben eskiden şimdikinden daha iyiydim. Gençliğim vardı. Şimdi arada bir kançançanam olabiliyor, ama aynısı değil. Bir kadın büyük bir şeydir. Doğrusu hayatta sevdiğim şey kadınlardı. Eskiden, yine Purio'dayken, aynını yapardım ve pazar günleri köyün yolunu tutardım. Hep öğleden sonra giderdim, böylece sabah angaryasını

kaçırmazdım. Bazen de köye varmadan bir kadına rastlardım. Çok fenaydım, herhangi bir kara muhallebiyle konuşurdum ve bana âşık olurdu. Aynen öyle, onlara her zaman doğruları söylerdim. İşçi olduğumu ve ciddiyeti sevdiğimi. Kadınlarla bugünkü gibi pezevenklik yapamazdın. Asla! O dönem kadınlar erkeklerle eş değerdeydi. Çok çalışırlardı ve belli belirsiz orda burada düşüp kalkan erkeklerden hoşlanmazlardı. Evet, ben bir kadının güvenini kazandım ve ondan para bile istedim. Şimdi, onun hali vakti yerindeydi ve bana verdiği para ona koymuyordu bile. Eğer bana verdiğine ihtiyacı olsaydı istediğim paranın hepsini geri verirdim. Eğer öyle değilse, kendimi uzaklara atardım. İşte eskinin kadınları böyleydi.

Bir adam kadın yoksunluğu hissettiğinde pazar günleri kutlamalara giderdi. Kutlamalar değirmenlerin en yakınındaki köyde yapılırdı. Sokaklarda ve derneklerde danslar edilirdi. Bu sokaklar dans eden ve boğuşan insanlarla dolardı. Ben piliç avlamak dışında hiçbir şey için gitmezdim, çünkü dansı hiç sevemedim. Kart oynanır veya atlarla yarış edilirdi. Uzağa iki sopa koyarlardı ve ikisinin arasına bir halat gererlerdi. Bu halata bir halka geçirirlerdi ve binicinin bu halkaya bir değnecik, ya da o zaman dendiği gibi pua, yerleştirmesi gerekirdi. Değneği yerleştirmeyi başaran kazanırdı. Neredeyse her zaman ödül, onurlu kişi olarak at ile köyden geçit yapmak olurdu. O sebeple yakındaki köylerden bir sürü binici gelirdi. Yarışmanın yapıldığı arazide durup atları görmeyi severdim. Sevmediğim şey ise insanlar bir sürü badire ve kavga kollarlardı. Bu yarışmalarda herhangi bir nedenden sinirler zıplardı. Siyahların çok ilgisini çekmezdi. Onlar izlerlerdi hepsi bu, ama... Hangi siyahın güzel bir atı vardı ki?

En iyi eğlence horoz dövüşüydü. Pazar günleri tüm köylerde yapılırdı. Calabazar de Sagua'da, Purio'ya en yakın olan köy, çok büyük bir horoz çiti vardı. Çitlerin hepsi ahşaptandı. Kırmızı ve beyaza boyanırlardı. Çatıyı çatlaklar kapansın diye kalın karton levhalardan yaparlardı. Dövüşler kanlı olurdu. Ama o dönemde onları izlemek için gitmeyecek bir kişi bile yoktu. Kan bir cazibe ve eğlenceydi, yalan olduğu görülse de. *Colono*ların[45] para kazan-

45 Şeker kamışı ekimiyle uğraşan tarımcıya verilen isim. Bu ekim için ayrılan toprakları işleyen kişi.

malarına yarıyordu, bu şekilde zengin olmaya başlamışlardı. İşçiler de bahse girerdi. Horoz kötü alışkanlıktı, hâlâ öyle. Biri çite girdi miydi artık oynamaya devam ederdi. Korkaklar bu yerlere giremezlerdi. Reziller de. Dövüşlerde insanlar çılgına dönerlerdi. Yaygara kandan daha fenaydı. Sıcağa dayanılmazdı. Bu şekilde tüm adamlar şanslarını denemeye giderlerdi. Siyah da beyaz da girip oynayabilirdi. Mesele bahis için yüzlüklerin olmasındaydı. Peki, siyahın nesi vardı? Horozlar ve sarhoşluğun dışında bir şey yoktu. Bir piliçle dağa çıkıp yayılmak daha iyiydi.

San Juan günü geldiğinde, yani 24 Temmuz, pek çok köyde kutlamalar yapılırdı. En çok bu gün için hazırlık yapılırdı. Calabazar'da kutlanırdı ve ben izlemeye giderdim. Köye gitmek üzere en iyi kıyafetlerini hazırlamayan ne bir kadın ne de bir erkek vardı. O yılların kumaşları bugünkünden farklıydı. Erkekler genelde Rus gömleği veya hazır gömlek giyerlerdi. Bu hazır gömlekler çok elegandı ve altın düğmelerle iliklenirdi. Bir de jipijapa kotu, almud, tıpkı azabaçe ve alpaka gibi oldukça parlak siyah bir kumaştı. En pahalısı olduğunu söylerlerdi. Ben hiç kullanmadım. Gri renk çadır bezi en yaygın kullanılandı. En iyi pantolonları ondan yaparlardı. Onu iyi sardığı için çok kullanırlardı.

Eskinin adamları iyi giyinmeyi severlerdi. Ben de öyle, eğer giysim yoksa köye gitmezdim. Ve biz kaçak kölelerin yabani oluşumuzla ilgili ünümüz. En azından avam öyle derdi. Biri bugün ile eskinin giysilerini kıyaslayacak olsa, sıcaklarda, insanlar kavrulmazdı.

Kadınlarınki daha fenaydı. Yürüyen vitrinlere benziyorlardı. Bence buldukları her şeyi üzerlerine asarlardı. Gecelik, jüpon, iç gömleği, korse ve üstte renkli kurdele ve şeritlerle geniş bir elbise. Neredeyse tüm giyim patiska pamuk kumaşındandı. Bir de tarlatan giyerlerdi. Tarlatan kalça yastığı genişliğindeydi. Onu bellerine dolar ve arkalarına kaydırırlardı ki kalçaları sallansın. Tarlatana sahip olmak kastanyete sahip olmak gibiydi. Bazıları göğüslerine dolgu koyardı. Ne işe yararlardı bilmiyorum ama gerçek gibi görünüyorlardı. Bez kumaştan olduğunu biliyordum, ama bir kadını böyle ayakuçları üzerinde görmek, çok büyük bir şeydi. Saçları seyrek olanlar, başlarına başlık takarlardı. Saç modelleri şimdikinden çok daha güzeldi ve doğaldı. Saçlarını kendileri yaparlardı

ve saçlarını hep uzun bırakırlardı, çünkü bu moda İspanya'dan gelmişti. İspanya'dan, çünkü Afrika'da hiç... Saçı kısa kesilmiş kadınlardan hoşlanmazdım, delikanlılara benzerlerdi. Bu kısa saç kesimleri Küba'da ilk saç kesim evleri açıldığında ortaya çıktı. Önceden esamesi okunmazdı. Kadınlar kutlamaların ana unsurlarıydı. Kutlamaları her şeyden çok dindarlar yapardı. Bu icat oradan geldi. Taşıdıkları her şey güzeldi. Onlar bunu bilip de yaparlardı. Altın küpeler ve kolyeler, tüm sınıflardan ayakkabılar, buzağı derisinden ve ucunda koruma için teneke olan topuklu çizmeler. Düğmeli ayakkabılar giyerlerdi. Bir tür çizme vardı ki ona cilalı derlerdi, tek taraftan düğmelenirdi. Parası olan erkekler bilekten lastikli potinler giyerlerdi. Ben, misal, hiç deriden ayakkabılarım ve tabanlıklarım olmadı.

San Juan'daki kutlamalar bu bölgenin en bilineniydiler. 24'ünden iki veya üç gün sonra köyün çocukları hazırlıklara koyulurdu. Evleri ve kiliseyi palmiye yapraklarıyla süslerlerdi. Büyükler gazinolardaki danslarla ilgilenirlerdi. Bu işte kantini ve dans salonu olan siyah topluluklar vardı. Topluluğun fonu için giriş ücretlerini toplarlardı. Ben bazen bu yerlere giderdim, palmiye kabuğundan şapkamı çıkarıp içeri girerdim. Ama insanların hengâmesinden hemen daralırdım. Kırsaldaki adamlar bu denli yakın danslara alışık değildi. Dahası, kadınlar çıkardı ve orada onları kapardın. Bir dişi görecek olsam ona yaklaşır ve bir içki veya yemek teklif ederdim. Her daim pasta, sosis, tamal, elma şırası ve bira satılan mezonlar vardı. O mezonlara bugün büfe diyorlar. Sattıkarı biranın markası T'ydi, İspanyol malı. Yirmibeş sentavo fiyatındaydı ve moderninden on kez daha sertti. İyi içiciler onu acılığından dolayı severdi. Ben az sayıda içerdim ve tadını en çok kendimin çıkardığını hissederdim.

Elma şırası da oldukça güzeldi ve çok tüketilirdi. En çok da vaftizlerde. Derler ki elma şarabı altın suyudur, kutsaldır.

Rioja şarabı çok popülerdi. Kölelikten beri onu bilirdim. Testisi yirmi beş realdi, ya da iki peso yirmi beş sentavo tutarındaydı. Bardağı bir yarımlık veya bir realdi, büyüklüğüne göre değişirdi. Bu şarap herhangi bir kadının başını döndürürdü. Çakırkeyif bir dişiyi görmeliydiniz, dağa doğru çıkarken.

Her ne kadar dini bir kutlama olsa da, çünkü atlarla evlerin

kapılarına kadar dayanırlardı, ben hiç dua etmedim. Dua eden çok adam da görmedim. Onlar içer ve kadın peşinde koşarlardı. Sokaklar mısır kızartması, pasta, greyfurt tatlısı, hindistancevizi ve doğal meyve suları satanlarla dolardı.

Bu kutlamalarda karinga dansı gelenekti. Karinga beyazların dansıydı, çiftler halinde elde mendille dans edilirdi. Parkta veya caddelerde dans eden gruplar yapardı. Bazı dans gruplarına benzerlerdi. Çokça hoplarlardı. Akordeonlar, güirolar ve timballer çalarlardı. Ve şöyle derlerdi:

Al ve al ve al karinga
İhtiyar sopa ve şırınga için.
Al ve al ve al karinga
İhtiyar sopa kaçimba için.

Ayrıca, zapateo yapılırdı, Küba'nın yerel dansıdır ve tumbandera edilirdi. Zapateo oldukça açıktı. Bu dans Afrikalılarınki gibi edepsiz değildi. Dansçılar bedenlere ne dokunur ne de değerdi. Ailelerin evlerinde veya kırda oynanırdı. Özel bir gün olması gerekmezdi. Aynı zapateo 24 Haziran Santiago gününde de oynanırdı. Zapateo etmek için kadınlar oldukça ince iplik fırfırlar takarlar ve başlarına çiçekli buketler geçirirlerdi; ince çiçekler, yabanilerden değil. Kıyafetler işlemeli şeritlerle süslenirdi ve kırmızı beyaz mendiller taşırlardı. Erkekler de mendil ve hasır şapka takarlardı. Kadınlar erkeklerin önünde durur ve elleriyle eteklerini gezdirmeye başlarlardı. Bunun üzerine erkekler onlara bakar ve gülümserlerdi. Sonra elleri arkada kadınların etrafında dönmeye başlarlardı. Bazen kadın erkeğin şapkasını yerden alır ve onun başına geçirirdi. Bunu lütuf için yapardı. Bunu gören diğer erkekler şapkalarını atar ve kadınlar şapkaları takmak için peşlerinden giderdi. Kadın dansçılara hediyelikler verilirdi. Bu hediyelikler para ve çiçeklerden oluşurdu. Önceden çiçekleri çok severlerdi. Nereye baksan çiçek vardı. Bugün o zamanki kutlamalardaki kadar çok yok. Hatırlıyorum da tüm evler çiçeklerle süslenirdi. Çiçekler bir telle bağlanır ve kapıların verandalarına yerleştirilirdi. Aynı aileler çiçekleri sokaklara fırlatırlardı, kim geçiyorsa ona doğru. Burada bir çeşit gül vardı, ne büyüktü ama, ona Borbón'un gülü derlerdi. Bu gül ile zambak en çok satılanlardı. Zambak beyazdır ve güçlü bir kokusu vardır.

Colonia Española'da en iyi çiçekler satılırdı, karanfiller ve güller. Orada jota dansı etmek için bunlar verilirdi. Jota yalnızca İspanyollar içindi. Onlar bu dansı Küba'ya taşıdılar ve başka kimsenin bu dansı etmesine izin vermediler. Onu izlemek için Colonia'nın kapısında durup içeri bakardım. Doğrusu jota, dans etmek için giydikleri kostümler nedeniyle güzeldi. Ve kastanyetlerin sesleri nedeniyle. Kolları kaldırır ve bir ahmak gibi gülümserlerdi. Tüm geceyi böyle geçirirlerdi. Bazen aynı İspanyollar insanların bakmak için pencerelerde kalabalıklar oluşturduklarını görür ve içlerinden birine şarap, üzüm ve peynir verirlerdi. Ben çokça kapıda durduğumdan çok İspanyol şarabı içtim.

Tumbandera başka bir halk dansıydı. Bu dans da kayboldu. Beyazlar bu dansı etmezdi çünkü onun siyahların dökümtüsü olduğunu düşünürlerdi. Doğrusu ben de sevmezdim. Jota daha inceydi. Tumbandera rumbaya benzerdi. Çok hareketliydi. Hep bir erkek ile bir kadın ederdi. Tumbadoralara benzer iki tamborcuk çalınırdı. Ama çok daha ufaktılar. Ve marakaslar. Bu dansı sokakta veya renklilerin cemiyetlerinde edebilirdin.

Bugünün kutlamalarında eskinin ihtişamı yok. Daha mı modernler bilmem... Olan şu ki o yıllarda kendini çok eğlendirirdin. Ben bir daha o kadar eğlenemedim. İnsanlar iddialı renklerde çeşitli kıyafetler giyerdi. Şeytanları ve maymunları temsil eden kartondan veya kumaştan maske takarlardı. Eğer bir adam bir diğerinden öç almak isterse, herhangi bir nedenden, kadın kılığına girer ve düşmanının geçtiğini gördüğünde ona bir kamçı indirip koşmaya koyulurdu. Bu şekilde kimse onun kim olduğunu açığa çıkaramazdı.

San Juan kutlamaları için çeşitli oyunlar organize edilirdi. En çok hatırladığım oyun ördek tuzağıydı. Bu tuzak oyunu biraz kriminaldi, çünkü bir ördeği öldürmek gerekiyordu. Ördeciğin ölümünden sonra, onu bacaklarından yakalar ve içyağı ile doldururlardı. Ördek parlardı. Sonra onu sokağın iki ucuna sabitlenmiş iki sopaya gerilmiş bir ipe asarlardı. İnsanlar danstan çok bu oyunu izlemeye gelirdi. Bu ördeği astıktan sonra, çıkıp biniciler gelirdi. On metre uzaktan çıkarlardı. Ve koşmaya başlarlardı. Gitgide hızlanmaları gerekirdi, eğer hızlanmazlarsa bir değeri olmazdı ve ördeğe vardıklarında tüm kuvvetleri ile kafasından çekerlerdi.

Onu çekip almayı başarana açık kırmızı bir bant hediye ederlerdi ve o kişiyi dansın başkanı ilan ederlerdi. Başkan seçildiği için başka özel hediyeler de alırdı. Kadınlar hemen başkana yanaşırdı. Eğer bir sevgilisi varsa, ona da başka bir bant takarlardı ve onu da bakan ilan ederlerdi. Önderlik etmek için dans alanına birlikte giderlerdi. İlk dansı onlar yapardı. Onlara da çiçekler atarlardı.

Sabah, saat onlarda, Júa'ya ateş verilirdi. Júa adama benzer sopadan bir oyuncaktı. Onu sokağın ortasında bir iple kaldırırlardı. Bu oyuncak kişisel olarak şeytandı. Oğlan çocukları ona ateş verirlerdi, kâğıttan yapıldığı için de hemencecik tutuşurdu bu renkli kâğıtlar. Başı ve kollarının havada yandığını görürdün... Bunu uzun yıllar gördüm, çünkü gelenek devam etti. San Juan gününde herkes nehirde yüzmeye giderdi. Kim yüzmeye gitmezse böceklere bulanırdı. Bir ihtiyar veya küçük bir çocuk gibi nehre gidemeyecek durumda olanlar da bir tekneye girerlerdi. Tekne nehir gibi olmazdı ama suyu vardı ve önemli olan da buydu. Yukarıdan ne kadar çok su dökersen aşağıdan o kadar çıkardı. Benim siyah bir kançançanam vardı ki su için kediler gibiydi. Böyle ve tüm San Juan gününde nehre kıyafetlerle girilirdi.

Santerolar da bu günde kendi kutlamalarını yaptıklarından gecede bir yer ayırır ve oraya giderdim. Çeşitli evlerden geçerdim, insanları ve azizleri selamlar ve dinlenmeye çekilirdim. Vaftizoğulların vaftiz babalarına yüzlük taşımaları alışkanlığı vardı. Onun yanında istedikleri başka şeyleri. Bir siyah için var olan en büyük şey vaftiz baba ile vaftiz anneydi, çünkü azizin verdikleri onlardı. Aziz evlerindeki kutlamalar çok güzeldi. Oraya siyahlar dışında kimse gitmezdi. İspanyollar bunlarla dostane değildi. Yıllar geçtikten sonra işler değişti. Bugün bir beyaz babalaoyu renkli yanaklarıyla görebilirsin. Ama eskiden farklıydı, çünkü santeria bir Afrika dinidir. Sivil muhafızlar dahi, gelenekçiler, bu işe karışmazlardı. Onlar gelip geçerlerdi ve çok çok bir soru sorarlardı: "Burada olan nedir?". Ve siyahlar yanıtlardı: "Burada, San Juan kutlanıyor." Onlar San Juan derlerdi, ama aslında Oggún'du. Oggún savaş tanrısıdır. Bölgede o yıllarda en çok tanınan oydu. Her daim kırlardadır ve onu yeşil ya da morlar içinde görürsün. Oggún Arere, Oggún Oké, Oggún Aguanillé.

Aziz kutlamalarına giderken ciddi olmalıydın. Biri çok

inanmıyorsa bunu gizlemek durumundaydı. Siyahlar davetsizlerden hoşlanmazlardı. Onları hiç sevmediler. O sebeple ben hep en sakin biçimde gittim, tamboru dinledim, buna evet, siyahları izledim ve sonra yemek yedim. Bir aziz kutlamasını hiç yemeden bırakmadım. Ve her çeşit vardı. En sevdiğim amalá çöreğiydi. Bu yemeği Şango için yaparlardı. Mısırunu ve su ile yapılırdı. Mısır kaynadığında, onu çalkalayıp kabuğundan arındırırlardı. Onu müştemilatta hazırlarlardı ve kendini verene kadar çubuklardın. Sonra bu amalâyı muz yapraklarıyla top şeklinde yuvarlardın. Şekerle veya şekersiz yenirdi.

Calalú yaparlardı, tıpkı yonyó gibi yenirdi. Yonyó, quimbombó gibiydi. Onu incir ve her türden baharatla hazırlarlardı. İyi olgunlaşanların tadı müthişti. Bildiğim yonyó en iyi elle yenirdi. Guengeré yenirdi, bir guengueré yapracığı, sığır eti ve pirinç ile yapılırdı. İki sınıf guengueré vardı: beyaz ve mor çekme. Ama en iyisi beyazından olandı, yemeği daha hafif olurdu.

Bir de masango yenirdi, kavrulmuş mısırdı. Sanırım Kongolar da bu şekilde yerlerdi.

Santeroların temel içkisi cheketé idi. Kutlamarda hep onu verirlerdi. Soğuk çikolata gibi denebilir. Portakal ve sirkeyle yapılırdı. Çocuklar onu çok içerlerdi. Mısırnişastası içeceğine benzerdi. Hintirmiğinden yapılırdı: Nişasta gibi çıkan öğütülmüş zerdeçal. Kaşıklayarak alınırdı, ama çok açgözlü olanlar testiyi kafasına dikerdi. Bu yemeklerden en nefisi ochinchín idi. Tere, pazı, badem ve kavrulmuş karideslerden yapılırdı. Ochinchín Ochún'un yemeğiydi.

Tüm azizlerin kendi yemeği vardı. Obatala'nınki ecrú börülceden yapılır. Ve başka hatırlamadıklarım.

Bu yemeklerin çoğu zararlıydı. Kabak mesela, yenmezdi, çünkü onunla birlikte anılmayan azizler vardı. Halen bugün kabak yenmez. Ben dağdayken hiç kabak aramaya koyulmadım, çünkü bir kabak bostanında dolaşan kişi tamamen infilak eder. Bacaklar uzun süre yardımcı olamaz.

Susam da yemezdim, çünkü kabarcıklar ve sivilceler dökerdim. Yani azizler birini yemekten ciddi ciddi alıkoyabilirdi. Ben, bu konuda tek kelime dahi etmedim! Bugün de öyle ve rahip bu hususta hiçbir şey söylemedi.

Dinlere saygı göstermeli. Çok inanmasan da. O yıllarda en zekisi inanandı. Tüm İspanyollar inanırdı. Kanıtı Santiago ve Santa Ana gününde Purio'da çalışılmamasıdır. Değirmen toplanırdı. Kazanlar durdurulurdu ve tarlalar boş bırakılırdı. Mabet olmadan olmazdı. Rahipler sabahları gider ve dua etmeye başlarlardı. Uzun dualar ederlerdi. Duaları pek az öğrendim. Neredeyse hiç önemsemedim. Rahiplerle hiç ilgilenmedim. Kimisi neredeyse suçluydu. Güzel beyazları tadını çıkara çıkara yerlerdi.[46] Etoburlardı ve azizciydiler. Onların bir oğlu vardı ve onu ya vaftiz oğul ya da yeğen yaparlardı. Cübbe altında saklarlardı. "Bu benim oğlum" diye hiç demezlerdi.

Siyahlarla ilgilenirlerdi. Eğer herhangi bir kadın doğum yapmışsa, yaratığın doğumundan üç gün önce rahibi çağırması gerekirdi. Eğer öyle yapmazsa, değirmenin sahibini bir sürü sorun bulurdu.

Bu sebeple tüm doğan çocuklar Hıristiyandı.

Bir rahip geçecek olsa ona şöyle demeliydin: "Kutsa beni, peder". Onlar bazen dönüp bakmazlardı bile. Çoğu İspanyol böyledir, adalılarla, Galiçyalılar öyle değil.

Rahiplerle, avukatlar o dönem kutsaldılar. Ünvanlarından dolayı çok saygı görürlerdi. Bir lisans öğrencisi dahi öyleydi. Siyahlar hiç öyle değildi, rahip dahi değil. Hiç siyah bir rahip görmedim. Bu tamamen beyazlar ve İspanyolların takipçileri içindi. Gece bekçisi olmak için dahi İspanyol olman gerekirdi. Hepi topu gece nöbetçileri, korumak için varlar. Ayda altı peso kazanırlardı. Purio'da şişko bir İspanyol vardı. Paydos ve sessizlik için çanı çalardı. Başka hiçbir şey yapmazdı. Daha konforlu bir hayat düşünemiyorum. Ben gece nöbetçisi olmayı isterdim. Benim arzumdu, ama Purio'da hiç tarlalardan dışarı çıkmadım. O sebeple kollarım mandal gibiydi. Her şeye karşın şeker kamışı tarlalarında güneş güzeldi. Eğer çok yaşamışsam bunun içindir.

Değirmenlerde hayat yorucuydu. Her gün aynı insanları ve tarlaları görmek sıkıcıydı. En zoru ise aynı yere uzun süre alışmaktı. Benim Purio'dan ayrılmam gerekti, çünkü orada hayat biraz sıkıcı hale geldi. Ben kendimi aşağı doğru yürümeye verdim. Ve San Agustin Ariosa merkezine, Zulueta köyünün yanına vardım.

---

46 Cinsel ilişkiye girerlerdi.

Önce kalmak istemedim, yürümeyi tercih ederdim. Remedios'a kadar gitmiştim, ama o merkezde bir kançançana yaptım ve kaldım. Bu kadını seviyordum. Güzel ve mavimsiydi; şu hiçbir şeye inanmayan mavimsi melezlerden. Adı Ana'ydı. Onun için orada yaşamaya başladım. Ama zamanla sıkıldım. Bu Ana cadılıklarıyla beni korkutuyordu. Her gece aynı hikâye: ruhlar ve büyücüler. Böylece dedim ki "Artık seninle hiçbir şey istemiyorum, cadı". O kendi yoluna gitti ve onu bir daha görmedim. Sonra bir başkasını gördüm, siyahtı; toprak kahvesi siyahtı. O bir cadı değildi, ama kendinden emin bir karakteri vardı. Onunla iki ya da üç yıllık yakınlığımızdan sonra onu bıraktım. Beni de aşırı şen yapmak isterdi. Tek şen olan o değildi. Biri değirmene çalışmaya vardığında kadınlar ona yaklaşırdı. Bir erkekle birlikte yaşamak isteyen bir kadın eksikliği hiç olmazdı.

Ariosa'da uzun süre durdum. Oraya vardığımda işçiler bana şöyle sordular: "Hey, nereden geliyorsun?". Onlara "Ben Purio'nun özgürüyüm" dedim. Böylece beni kâhyaya götürdüler. O bana iş verdi. Şeker kamışı kesmeye koydu. Bana hiç garip gelmedi: Artık bu işte uzmandım. Aynı zamanda tarlayı sürerdim.

Değirmen orta büyüklükteydi. Sahibinin soyadı Ariosa idi, saf İspanyol'du. Ariosa değirmeni bir santrale çevrilen ilk değirmenlerdendi, çünkü onun kazan evine şeker kamışlarını götüren demiryolu hattı girerdi. Orası tüm diğer değirmenler gibiydi. Kâhyalar ve sahiplerin dalkavukları vardı. Yeni işçileri nasıl düşündüklerini öğrenmek için hep sorgularlardı. Bunun nedeni, cahillik nedeniyle bir kesimin diğerinden nefret etmesiydi. Başka bir sebepten değil. Ve özgür siyahlar çok cahillerdi. Kendilerini herkese vakfederlerdi. Hatta bir seferinde, birinin sorun yarattığı bir durumda, kendi işçi arkadaşları birkaç altın para karşılığında onu öldürmüşlerdi.

Keşişler her şeye etki ederdi. Bir siyahın çokbilmiş olduğunu söylediklerinde, buna dikkat etmek gerekirdi, zira biri onu alıp götürmek için fırsat kollardı.

Ariosa'da din güçlüydü. Yakın bir kilise vardı, ama ben hiç gitmedim çünkü engizisyonun Küba'daki gerçek ekicilerinin keşişler olduğunu iyi biliyordum. Bunu söylüyorum, çünkü keşişler belli ve kesin bazı şeylere yardım ettiler... Kadınlara karşı şeytandılar.

Kutsal eşyaların saklandığı odayı geneleve çevirmişlerdi. Ariosa'da her kim yaşamışsa bu hikâyeleri bilirdi. Barakalara kadar bu hikâyeler ulaşmıştı. Ben epeyce hikâye biliyorum. Kimilerini ise bizzat gördüm.

Keşişler kadınları yeraltına götürürdü, içlerinde onları idam etmeye hazır cellatların olduğu oyuklara. Diğer oyuklar su doluydu ve zavallıları oralarda boğarlardı. Bunu bana çok anlattılar.

Keşişleri oldukça cilveli kadınlarla gördüm. Kadınlar sonra şöyle derlerdi "Kutsa beni peder". Ve onlarla yatarlardı. Ariosa'da başka şeyler hakkında da konuşulurdu, kiliselerde ve manastırlarda hayatın nasıl olduğuna dair. Keşişler de tüm diğer adamlar gibiydi, ama tüm altın onlardaydı. Hiç harcamazlardı. Hiçbir keşişi bir tavernada eğlenirken görmedim. Kendilerini kiliseye kapatır, altınlarını ancak orada harcarlardı. Tüm yılı kilise için bağış toplamayla geçirirlerdi, cübbeler ve azizlerin çiçekleri için.

Gördüğüm kadarıyla değirmenlerle çok ilgilenmiyorlardı. Hiç makinalara kadar yaklaşmadılar. Havasızlıktan ölmekten ya da sağır olmaktan korkarlardı. Herkesten daha narindiler.

O yıllarda makinalar buharlıydı. Ben bir defasında bir değirmene girmiştim ve atritöre yaklaştığımda öksürmeye başladım. Hemen çıkmam gerekti, çünkü bedenim bu sıcaklığa alışık değildi. Çayırlarla ve cilde yapışan bu nemle tarla daha farklıydı.

Ariosa'daki en iyi işim değirmendeydi. Oraya yanaştım, çünkü tarladan çıkabiliyordum. Doğrusu hoşuma gitti. Kamışı paletlere atıyordum. Bu içerideyken yapılırdı, orada hâlâ esinti olurdu. Paletin büyüklüğü bir palmiye kadardı. Kamış dolu arabayı taşırlar ve ters çevirip paletin üstüne koyarlardı. Bu şekilde boşaltırlardı. 4 veya 6 adam kamışları teslim alırdık ve paletlerin üzerinde biriktirirdik. Kamışın tamamı döküldüğünde paleti sırt kayışları ile yürütür ve atritöre varırdık. Atritörde kamış boşaltılır ve geri dönülüp daha fazlası taşınırdı. Bu işte vakit kaybetmek olmazdı, çünkü kâhyalar gözlerlerdi.

Yorucu bir işti. Karıştırıcıda da konforlu çalışılırdı. Daha çok tadını çıkarırdın. Oradaki iş, arabacıkları doldurmaktı. Bazı arabacıklar şeker gerdellerine boş gider ve orada taze şekerle doldurulurlardı. Dolduklarında mikserlere gönderilirlerdi. Gerdeller boşaldıklarında kuvvetli su ile fırçalanırlardı. Mikser büyükçe

bir aparattı. Birkaç kancası vardı ve şekerin biriktiği bir kanal. Bu şeker mikserde eritilirdi ve artık erimiş şeker santrifüje rafine olmaya gönderilirdi. Bu, Ariosa'da yeni bir makinaydı. Bazen biri parmağını kıpırdatmadan iki gün geçerdi çünkü her yirmi dört saatte bir kancalar dökülürdü. Siren sesi öyle bir gürültü çıkarırdı ki herhangi biri sağır olabilirdi. Siren çaldığında templa[47]'yı toplamak için hazırlanmak gerekirdi. Kancalar sektiğinde biz templaya birkaç kez giderdik.

Ariosa'da ben bu işleri yaptım. Hiç uyuyakalmadım. Uyuyakalan kişi cezalandırılırdı. Şayet kalfa öfkelenirse, onu sokağa atardı. Gece çöktüğünde barakaya gider ve hemencecik uyurdum. Hangisi daha yorucu bilmiyorum, dağ mı yoksa değirmen mi...

O dönemde çok düş kurardım, ama geleceğe dair düşler kurmadım. Düş hayal ürünü gelir. Şayet biri muz ağacını çok düşünür ve ona bakarsa, yarın veya ertesi gün onun rüyasını görür. Ben rüyamda iş ve kadınları görürdüm. İşin rüyasını görmek kötü. Dehşet verir ve öbür gün hâlâ rüya gördüğünü düşünürsün ve orada ya parmağını kaptırırsın ya da ayağın kayar.

Rüyalar için iyi olanlar kadınlardır. Ben bir siyah meleze âşık oldum ki rüyalarımdan çıkmazdı. Hayatım bu pilici düşünerek geçerdi. Bana karşılık vermezdi. Yine de her durumda onu hatırlardım. Ve Mama'yı hatırlıyorum. Mama yarı hain siyah bir ihtiyardı. Erkeklerin odasına girer ve "İyi günler buraya" derdi. Her yere iyice bakardı ve sonra kâhyaya gidip tüm gördüklerini anlatırdı. Hem hain hem de kancık. Herkes ondan korkardı, onun gevşek dilinden. Onun birkaç melez oğlu vardı. Babalarından hiç bahsetmezdi. Bence kâhyadandı. Onu hep hafif işlere koyarlardı. Yemeği servis eder ve giysileri yıkardı: gömlekler, pantolonlar ve çocuk tulumları. Tulumlar omuzdan tutturulacak askıları olan küçük pantoloncuklardı. O dönem çocuklar başka bir şey giyinmezdi. Yaban bir şekilde büyürlerdi. Onlara öğretilen tek şey sebze tohumu ekmek ve çapalamaktı. Eğitim hakkında hiçbir şey yoktu. Onlara meşin verirlerdi, hem de çok. Sonra, hâlâ eksikleri kalırsa, onları çöktürürler ve tekerlerine mısır tohumu ile tuz koyarlardı.

47 Şeker kamışı özü.

Kötek en sık görülen cezaydı. Ebeveynler gelir ve bir rascabarriga[48] ile ya da bir halat kamçıyla kan çıkana kadar onlara veriştirirlerdi. Rascabarriga bir ağaçtan elde edilen ince bir kırbaçtı ve hiç dağılmazdı. Yalnız çocuğun cildi dağlansa bile. Çocuklarım olsa, onları asla böyle cezalandırmazdım.

Dükkânlarda bükülmüş öküz derisinden renkli kırbaçlar satarlardı. Anneler onu bellerine bağlarlardı ve şayet çocuk yaramazlık ederse herhangi bir yerine vururlardı. Kölelikten miras vahşi cezalar vardı. Bugünkü çocuklar daha haylaz. Eskiden çocuklar daha sakindiler ve doğrusu bu cezaları hak etmiyorlardı. Darbe sistemleriyle değiştiler. O dönemde çocuklar avlularda koşturur veya İspanyol topu oynarlardı. Tüm renklerde şeffaf bir bilye. Mahzenlerde de satılırdı. Altı veya on çocuk iki takım halinde oynardı. Sıraların en yakınına düşürtebilen kazanırdı. Böyle sırayla atarlardı ve karşı tarafın bilyesine değdirebilen puan kazanırdı.

Bir de seksek oynanırdı ve kız çocukları bez bebek yaparak ya da oğlan çocuklarıyla yüzük oynayarak eğlenirlerdi. Oğlanlar en sevdikleri kızın eline yüzüğü bırakırlardı. Bu şekilde saatler geçerdi. En çok da akşamları, saat altıdan sekize ya da dokuza, uyumaya gidene kadar. Ariosa'da hâlâ sessizlik çanını çalarlardı, tıpkı eski saatinde: Tam dokuzda çalınırdı.

Her an kaçmaya meyilli çocuklar vardı. Çalışmadıklarından evleri gezer ve yemek isterlerdi. Ve saklanırlardı. Çok defa bunu ebeveynlerden ve cezalardan kaçmak için yaparlardı. O yıllarda çocuklar Hıristiyan doktrinini edinmezlerdi. Ama bazı ebeveynler bu çılgınlığı miras edinmişti ve çocuklarını kiliseye taşırlardı. İspanyollar için kilise çok önemliydi. Her gün siyahlara onu telkin ederlerdi. Ama ne Fabálar ne de ben hiç oraya gitmedik. Fabáların ikisi de büyücüydü. Birinin adı Lucas diğerininki ise Ricardo veya Regino'ydu. Ben Lucas ile arkadaşlık ederdim. Onlar Santa Susana değirmeninde köleydiler. Lajas ile Santo Domingo arasındaydı. Bu değirmen Kont Moré'nin malıydı; Lucas bana bu konttan çok söz ederdi. Tanıdığı en gaddar İspanyollardan biri olduğunu söylerdi. Hiç kimseye inanmadığını da. Kurallar koyduğunu ve o kurallara uyulması gerektiğini. Valilerin kendileri bile ona saygı duyardı. Bir

48 Çok kuvvetli ve esnek bir ağaç dalı.

defasında Vali Salamanca[49] onu yakalattı. Çünkü, siyahlara Santisima Trinidad'ın T'si ile işaretli fişlerle ödeme yapıyordu. Kont altın ve gümüşten paralar toplardı ve kâğıt ile ödeme yapardı. Eli silahlı bir hırsızdı. Ancak İspanya Kralı bu bozguna müdahil oldu ve valiye iyi araştırmasını buyurdu. Böylece Salamanca gizli bir şekilde değirmene gitti. Vardığında mahzende bir şeyler yemeye oturdu. Kimse onun vali olduğunu bilmiyordu. Her şeyi bir deftere not etti. Ve kontun yaptığı dehşeti iyice kavradığında onu çağırdı ve "Hükümet Konağı'na kadar gel" dedi. Moré şöyle yanıtladı: "Sizin ev ile benimki aynı mesafede. Siz gelin". Ama Salamanca gitmedi. Sivil muhafızlara verdiler ve onu kelepçeleyip Havana'ya getirdiler. Onu hapsettikten birkaç ay sonra kont hapiste öldü. Böylece kontlar ve vikontlar validen öç almanın yollarını aradılar. Salamanca'nın doktoru ile arkadaşlık kurdular ki onu zehirlesin diye. Ve Salamanca 1890 yılında bacağındaki bir tümörden zehirlendi. Onu iyileştirmek yerine, doktor da ona zehir verdi ve birkaç gün sonra vali öldü. Lucas bana bunu anlattı; çünkü onu gördü. Ariosa'ya Regino ile birlikte geldikleri yıl oldu.

Lucas epeyce iyi bir büyücüydü ve maniyi iyi becerirdi. İyi bir dansçıydı. Bana hep şöyle derdi: "Maní oynamayı nasıl bilmezsin?" Ben de ona derdim ki: "Hayır, çünkü bana biri yumruk çalacak olursa palamla karşılarım." Bu Lucas çok şey bilirdi. İyi bir tipti. Kadınlara kısa yoldan ulaşmak için maní oynardı. Kadınlar dansçı erkeklerden hoşlanırdı. Bir erkek iyi bir maniseroysa kadınlar "Amanın, bu herifi sevdim!" derlerdi. Ve zevk için onu sazlıklara götürürlerdi. Çünkü bilirlerdi ki kamış hasırı soğuk zamanlarda sıcacık olurdu. Tarlalara zevk için gitmek işi çok bilinirdi. Değirmen yolundan toprak kesime yolculuğun tadını çıkarırdın.

Bu dönemde herhangi bir kadınla yatar ve kamışların arasına dalardın. Şimdiki gibi çok ayarlama aranmazdı. Bir kadın biriyle gideceği vakit, toprağın üzerinde sulanacağını bilirdi.

Lucas iyi bir adamdı, ama kadınlara çok düşkündü. Bazen onunla birlikte bir grupla buluşur barakalarda gece monte oynardık. Yere bir örtü serer onun üzerinde oynamaya otururduk. Tüm

49 Manuel Salamanca y Negrete, Küba Adası'nın 1889 Mart ayı ile 1890 Şubat ayına kadar General Kaptanı.

geceyi oynayarak geçirirdik. Ama ben kendi tarafımda dört veya altı peso olduğunda ayrılırdım. Ve çok kaybettiğimde, uzardım. Ben o tüm gece böbürlenmek üzere kaybetmek için oynayan insanlardan değildim. Ayrıca, oyunlar hep kötü biterdi. Her koşulda tartışmalar, kavga gürültü olurdu. Adamlar çok egoistti. Hep aynı oldu. Ve biri kaybettiğini kabullenmediğinde, bin dereden su getirirdi. Hep sıradışı olmuştum ve oradan ayrılırdım.

Ariosa'da beni gençliğimden beri tanıyan iki siyah vardı. Bir gün Lucas'a "Bu dağda bir köpek gibi yaşardı" dediler. Sonra onları gördüm ve dedim ki "Dinleyin, o şekilde tasmasıyla yaşayanlar sizlersiniz." Ve kaçmayan tüm bu insanlar, biz kaçak kölelerin hayvanlar olduğumuza inanırlardı. Dünyada her daim cahil insanlar yaşamıştır. Bir şeyi bilmek için onu yaşamak lazım. Bir değirmenin içinin nasıl olduğunu ona bakmadan bilemem. Bu insanlara olan da budur. Lucas da bana aynını dedi, çünkü beni iyi tanırdı. Benim gerçekte tek dostumdu.

Ariosa'da herhangi birine iş verilmezdi. İyi giyimli, hasır şapkalı bir adamı gördüklerinde, onu dinlemezlerdi. Çünkü onun bir pezevenk olduğunu söylerlerdi. Bu değirmenlerden iş alabilmek için oraya yırtık pırtık gitmek gerekirdi. Palmiye yaprağından şapkayla veya Panama şapkayla. Kâhyalar figürinin belini eğmeyi sevmediğini söylerdi. Ariosa'da ise sıkı çalışmak gerekiyordu. Daimi gözetim vardı. Önemsiz şeyler yüzünden kişi damgalanıyordu. Adı Camilo Polavieja olan bir suçluyu hatırlıyorum. Polavieja doksanlı yıllarda valiydi. Kimse onu istemezdi. O işçilerin öküz olduklarını söylerdi. Köleler için de aynı fikre sahipti. Bir defasında vesikası olmayan işçilere componte[50] verildi. Vesika bir kâğıt parçasıydı, bir senet gibi, üzerine işçinin bilgileri yazılırdı. Hep üzerinde taşımalıydın. Ona sahip olmayanlar bellerine pisajo[51] ile iyi bir darbe yerlerdi. Pisajo kuru sığır etindendi. İşte componte buydu. Hep kışlada verirlerdi, çünkü vesikasız yakaladıklarını oraya taşırlardı. Vesika yirmibeş sentavo ederindeydi ve belediyeden alman gerekiyordu. Her yıl yenilenirdi.

---

50 Küba ve Porto Riko'da yerel ajanlar tarafından verilen gelişigüzel bedensel ceza.

51 Öküz veya boğanın cinsel organı.

Componte dışında, Polavieja başka korkunç şeyler de yaptı. Binlerce siyah döverdi. Bir öküz gibi küstahtı. Askerlerine dahi böyle davranırdı. Askerleri de onu sevmez, küstah bir pislik olduğunu söylerdi. Bir defasında siyahları Fernando Poo adasına göndertti. Bu çok haşin bir cezaydı, çünkü bu ada çöldü. Timsahlar ve köpekbalıklarının adasıydı. Siyahları oraya bırakırlardı ve onlar hiçbir yere gidemezlerdi. Fernando Poo'ya soyguncuları, pezevenkleri, at hırsızlarını ve isyancıları götürürlerdi. Dövmesi olan herkesi oraya yüklerlerdi. Öğrenilmişti ki dövme İspanyol devletine karşı bir isyanın işaretiydi. *Ñañigolar*[52] da o adaya giderlerdi ve adı Ceuta ile Chafarinas olan diğer adalara. Polavieja ñañigoları gönderirdi, çünkü onların anarşist olduğunu söylerdi. Devrimle ve ñañigizm ile ilişiği olmayan işçiler Küba'da kalırdı. Kadınlar da gitmezdi. Bu adalar erkeklerden oluşuyordu başka hiç kimseden değil.

Polavieja kadınlara kartlarını taşımalarını zorunlu tutmuştu. Kart vesikaya benzerdi. Tüm kadınlara belediyeden bir tane verirlerdi. Bu onların kimliği olurdu.

Kadınlar çok sık doktora giderlerdi. Ariosa'ya her pazartesi bir doktor gider ve kadınları kontrol ederdi. İspanyol doktor, fos ve bilinmeyen biriydi. İspanyol doktorlara kimse inanmazdı. İnsanları iyileştirmeye devam eden şey cadılıktı. Büyücüler ve Çinli doktorlar en çok tanınanlardı. Burada Cantón'dan bir doktor vardı adı Chin'di. Chin tarlalara girip *guano*[53] insanlarını tedavi ederdi. Bir defasında Jicotea köyündeyken onu gördüm. Onu bir daha unutmadım. Orada ona Madrazos'u getirdiler, paralı bir aileydi. Chin tıknaz ve kısaydı. Yarı sarı bir doktor gömleği giyerdi ve bir saman şapkası vardı. Fakirler ona uzaktan bakarlardı, çünkü muayene ücreti pahalıydı. Şu koku şişesine konup da eczanelerde satılan otlarla tedavi ettiğinden hiç şüphe duymadım.

Küba'da çok Çinli vardı. Onlar sözleşmeli gelenlerdi. Zamanla yaşlandılar ve tarlaları terk ettiler. Değirmenden her çıktığımda onları görürdüm. En çok da Sagua la Grande dolaylarında, orası onların kaynağıydı. Sagua'ya pazar günleri çok sayıda işçi giderdi.

52 Abakua tarikatının üyeleri, sadece erkeklerden oluşan Afrika kökenli bir topluluk. Kendini Küba'da Havana ve Matanzas bölgelerinde muhafaza etmektedir.

53 Paralı.

Tüm değirmenlerden giden işçiler orada buluşurlardı. Bu sayede Çinlilerin tiyatrosunu gördüm. Ahşaptan büyük bir tiyatroydu ve iyi inşa edilmişti. Çinliler zevkliydi ve tiyatrolarını canlı renklerle boyarlardı. Bu tiyatrolarda murumaca[54] yaparlardı ve diğerlerinin biraz üst tarafına tünerlerdi. İnsanlar çok tezahürat ederdi ve onlar seçkin bir biçimde kalabalığı selamlarlardı. Küba'da olan en narin şey Çinliler'di. Onlar her şeyi hürmet ve sessizlik içinde yapardı. Ve oldukça örgütlüydüler.

Sagua la Grande'de cemiyetleri vardı. Bu cemiyetlerde toplanır ve kendi dillerinde muhabbet eder, yüksek sesle Çin gazetelerini okurlardı. En iyisi mi bunu sevişmek için yaparlardı, ama kimse onları anlamadığından, onlar kendi işlerine hiçbir şey olmamış gibi devam ederlerdi.

Çinliler çok iyi tüccarlardı. Kendi dükkânları vardı ve ender rastlanan malları satarlardı. Çocuklar için kâğıttan oyuncaklar, parfümler ve kumaşlar satarlardı. Sagua la Grande'de tüm Tacón caddesi Çinlilerindi. Orada aynı zamanda tuhafiyeler, şekerci dükkânı ve esrar kıraathaneleri vardı. Çinliler esrarı çok severdi. Bence onlar esrarın zararlarını bilmiyorlardı. Beyazlar ve siyahlar görmesin diye dükkânlarına gizledikleri uzun ahşap pipolarla çekerlerdi esrarı. O günlerde kimseyi esrar içtiği için takip etmezlerdi.

Onların ilgisini çeken bir başka şey ise oyundu. Oyunun en büyük icatçıları Çinliler'di. Hâlâ da öyleler. Sokaklarda ve kapı önlerinde oynarlardı. Düğme dedikleri bir oyunu hatırlıyorum. Bir başkası da bugüne kadar ulaşmış olan sessiz sinema oyunudur. Sagua la Grande'ye beyazlar ve siyahlar onlarla oynamaya giderlerdi. Ben monte dışında bir şey oynamazdım.

Çinliler kutlama günlerinde bir ev kiralar ve orada toplanırlardı. Orada yorulana kadar oynarlardı. Bu evlere bir kapıcı koyarlardı ki oyuncularla ilgilensin ve kavga dövüş çıkmasını engellesin. Bu kapıcı yakışıklıların girmesine izin vermezdi.

Ben her fırsatta Sagua'ya giderdim. Trenle veya yürüyerek giderdim. Neredeyse her zaman yürüyerek, çünkü tren çok pahalıydı. Çinlilerin dinlerindeki büyük günlerinde kutlamalar yaptıklarını

54 Biriyle ya da bir şeyle dalga geçmek için yapılan abartılı jest

bilirdim. Köy onların kutlamalarını görmek için gelenlerle dolardı. Her tipte gösteri olurdu. Ben bu kutlamalara hiç gidemedim, ama kendilerini tele dolayıp tüm vücutlarıyla havada dans ettiklerini işittim. Karınlarının üzerinde bileme taşı ile yere yatıp başka bir aldatmaca yaparlardı. Diğer bir Çinli bir tokmak kapar ve karnı tokmaklardı. Karın bunun üzerine sağlıklı kalırdı. Sonra Çinli durur, hoplar, gülümser ve izleyiciler "Bir daha!" demeye başlarlardı. Diğerleri Remedios hokkabazları gibi kâğıt yakarlardı ve onları toprağa sokarlardı. Bu kâğıt kül olduğunda, külleri yakalarlardı ve ondan renkli bantlar çıkarırlardı. Bu olumlu bir şey, çünkü bana ondan çok kez bahsettiler. Çinlilerin izleyiciyi hipnotize ettiğini biliyorum. Çin'deki dinin temeli budur.

Sonra, kendilerini sebze ve meyve satmaya adadılar ve kayboldular. Çinliler, İspanya zamanının bu sevincini götürmüşlerdir. Şimdi biri bir Çinli'yi görüp "İyi gidiyor muyum?" diye soracak olsa ona "Bilmem" der.

Ariosa'da bir hayli yıl kalmış olsam da, yaşananları bir hayli unuttum. Hafıza için en iyi şey zamandır. Zaman hatıraları saklar. Biri yeni zamanın şeylerini hatırlamak istese yapamaz. Ancak, daha eskiye baktığında her şeyi daha açık görürsün. Ariosa'da çok işçi vardı. Bence o yılların en büyük değirmenlerinden biriydi. Herkes orası hakkında konuşurdu. Sahibi yenilikçiydi ve değirmenlerde çok değişiklik yaptı. Bazı değirmenlerde yemek çok kötü çıkardı, çünkü mahzenci ilgilenmezdi. Ariosa farklıydı. Orada yemeği yiyebilirdin. Şayet mahzenci yeterince ilgilenmezse sahip gelirdi ve daha dikkatli olmalarını söylerdi. Tıpkı kölelikteki gibi değirmenler vardı, kendilerini hâlâ siyahların ustaları olarak gören sahipler vardı. Bu köylerden ayrı duran değirmenler de çok olurdu.

Ölü zaman vardığında sakinlik gelirdi. Değirmende ve müştemilatta tüm durum değişirdi. Ama kimse hiçbir şey yapmadan durmazdı. Ölü zaman uzundu ve çalışmayan kişi yemek yemezdi. Her daim yapacak bir şey vardı.

O aylarda kendimi kadınlara verirdim. Köylerden geçerdim. Ama geceleri barakalara dönerdim. Trenle Sagua la Grande'ye, Zulueta'ya veya Rodrigo'ya gidebilirdim. Giderdim, ama bu köylerden çok insanı tanıyacak kadar arkadaş edinmemiştim.

Tamamen, gerçekte, hayatım değirmendi. Ölü zamanda en çok yaptığım şey şeker kamışı çapalamaktı. Bazen de kendimi kamışın etrafını hazırlamaya verirdim, bu da aynı çapa gibiydi, ama tarla yollarında, yangın çıktığında kamışlara sıçramasın diye. Aynı zamanda yeni şeker kamışı ekilirdi ve bir el çapa yapılırdı ki sağlıklı toprağa ekilsin. Şeker kamışı bir öküz ile küçük bir saban yardımıyla sürülürdü. Öküz tarladaki saban izine girerdi. Pulluğu bir ırgat kaldırırdı. Ve hızmacı, sekiz veya dokuz yaşlarında bir çocuk, öküzü sapmasın diye yönlendirirdi.

Ölü zamanda daha az kural ve daha az iş olurdu. Doğal olarak, sıkıcı olurdu bu... Ben de sentenelerim olduğunda köylere çıkardım. Olmadığında, şeytan nerede ne bulmaya gitsindi. Barakalarda kalırdım ve daha iyiydi.

Kadınlar aynı şeyleri yapmaya devam ederlerdi. Onlar için ölü zaman yoktu. Erkeklerin kıyafetlerini yıkamaya, yamalamaya ve dikmeye devam ederlerdi. O dönemki kadınlar bugünkülerden daha emektardı.

Kadınlar da ölü zamanı hissetmezdi. Onların hayatı tavuk veya domuz yetiştirmekten ibaretti. Konukolar var olmaya devam etti ama az sayıda yerde. Benim için özgürlükle beraber, siyahlar konukolarla ilgilenmezdi. Kendi konukosu olan ölü zamanda onunla ilgilenirdi. Benim hiç konukom olmadı, çünkü ailem olmadı.

Revaçta olan diğer şey ise horozlardı, horozları dövüşler için yetiştirirlerdi. Değirmen sahiplerinin bu eski zaman çılgınlıkları vardı. Bu bir çılgınlık değil, neredeyse bir takıntıydı. Horozları insanlardan çok severlerdi.

Ölü zamanda sahiplerin horozlarına bakan, beyaz ya da siyah fark etmez, işçiler vardı. Kolonicilerin de kendi horozcukları vardı, ama pahalı horozlar gibi güçlülerinden değil, cinstiler. Horozcular bahislerde çok para kazanırdı. Sekiz veya on onstan bir kaz ayağı oynarlardı. Şayet horoz dövüşte yaralanırsa, bakıcısı hemen iyileştirmeliydi. Bu sebeple horozları iyi tanımak gerekiyordu, çünkü çok hassastılar. Bazen aynı oyunda, bir horoz derin yara alırdı, yarı ölü alırlardı. Böylece tepesinden iyi üflemek gerekirdi ki pıhtıları açılsın ve hayata dönsün. Onu tekrar piste bırakırlardı ve horoz dövüşürken kaybetmezdi. Horozun kaybetmesi için ya kaçması ya da ölmesi gerekirdi. Tek son buydu.

Ariosa'nın yakınlarındaki çitlerde dövüşlere çok gittim. Her ne kadar hep suç olduğunu düşünsem de, gidip izlemeyi severdim.

Hiç unutmuyorum, çitlere değirmenin mahzeninden satın aldığım bir toprak nargile ile giderdim. Sanırım bana aşağı yukarı bir yarımlığa patlamıştı. Onu tütünle doldurur ve oradaki vaktimi tüttürerek geçirirdim. Canı sıkılanın canı eğlence şamata ve *parranda*[55] çekiyor demekti.

Eskiden, ölen köleleri değirmenlerin mezarlarına gömerlerdi. Ancak birkaç gün geçtikten sonra sızlanma gibi sesler duyulur ve mezarların üstlerinde haç çıkartan beyaz ışıklar görülürdü. Eskiden değirmenlerdeki bu ölü yığını beraberinde çok cadılık getirdi. O sebeple, kölelik bittiğinde onları köylere büyük mezarlıklara götürdüler. Kendi ahbapları onları taşıdı. Dört kişi birden taşırdı. Dayanıklı şeker kamışından veya peygamberağacından iki sağlam sopa alırlardı. Her sopa mevtayı karşılamak için iki kişi tarafından sıkıca tutulurdu. Bu peygamberağacı sopalarının üzerine değirmenin marangozunun yaptığı tabutu yerleştirirlerdi. Ucuz bir ahşap tabuttu, dayanıksız çam ağacındandı. Şamdanlıklar oyulmuş muz ağacı gövdesinden yapılırdı ve içine mumlar yerleştirilirdi. Tıpkı bugünkü gibi dört adet mum koyulurdu. Ölüleri yaşadıkları yere koyarlardı. Şayet bohioda yaşamışsa oraya, değilse barakalara koyarlardı.

Önceden cenaze odasına götürme geleneği yoktu. Çoğu kez ölülerin yeniden dirildiği oldu. Ve onları vaktinden önce gömerlerdi. Bu noktada gömmeden önce yirmi dört saat bekleme fikri doğdu. Bu modern bir sistem. Böylesi dahi çözüm getirmedi, çünkü toprakla kapandıktan sonra ölülerin sıska ve hasta bir şekilde kalkıp bağırmaya devam ettiklerini yirmi defa işittim.

Burada bu vakaları doğuran bir kolera salgını olmuştu. Biraz kemik torbası gibi gözüken herkesi arabaya yükler ve gömerlerdi. Sonra hiç olmadığı gibi yürüyerek çıkarlardı. Elalemin ödü patlardı.

Bir işçi öldüğünde değirmen insanla dolup taşardı. Herkes onu onurlandırır ve selamlardı. Yoldaşlık ve saygı vardı. Önceden

55 Kutlama. Bejucal, Caibarién, Remedios ve Placetas gibi köylerde Noel civarı bu isimli sokak kutlamaları yapılırdı.

cenaze büyük bir şeydi. Tüm ailesi at sırtında diğer değirmenlerden veya uzak köylerden gelirdi. Çalışma durmazdı, ama insanların hevesi kırılırdı. Ben de bir cenazeye katıldım ve sakin duramadım.

Ölene figürin koyarlardı. Ve onu öyle gömerlerdi. O kişinin kullandığı her şeyi yanına koyarlardı. Deri ayakkabılarına kadar giydirirlerdi. O gün bolca yemek yapılırdı. Akşamında sebze, pilav ve domuz eti verilirdi. Beyaz içki ile T marka bira dağıtılırdı. Gecesinde beyaz kreol ve sarı İspanyol peyniri verilirdi. Ayrıca her daim kahve dağıtılırdı. Kahve sevdiğim gibiydi. İyi bildiğim tek şey. Tam da bunun için yetişen sukabağı kaplarında verilirdi.

Şayet mevtanın ailesi varsa, onlar tüm bu hazırlıklarla ilgilenirdi. Eğer ailesi yoksa, dostları ve kadınları toplanır ve gerekeni yaparlardı. Mevtanın ailesi incelikli ise kahveyi çanaklarda verirdi. Sonra herkes yer ve konuşurdu, cenazeyi daha fazla yas olmadan gömütüne taşırlardı. Ana mezarlığa. Ve ben hep ölmemek gerektiğini söylerdim, çünkü şu birkaç günde kimse birbiriyle anlaşamazdı, en yakın dostlar bile. En iyisi mi cenazeler için çok da ritüel yapmamak, tıpkı bugünkü gibi. Çünkü hepsi ikiyüzlüce. Eskiden de bugün de öyle. Bana, bu hayatta kutlama verin.

O dönem en ciddi şey âşık olmaktı. Bir delikanlı bir kızı tavlamak için bin türlü takla atardı. Eskiden bu tür şeyleri böyle açıkça yapamazdın. Gizem vardı. Ve hile, her türlü hile. Ben dahi, sade bir kadınla aşk yapmak için beyazlar giyinir ve yanından ona hiç bakmadan geçerdim. Bunu birkaç gün boyunca yapardım. Ta ki bana bir şey sorana kadar. Kadınlar beyaz giyinen erkeklerden hoşlanırdı. Benim gibi beyaz giyinmiş bir siyah cezbediciydi. Şapka yol tutma giysisiydi, çünkü onunla bin türlü jest yapabilirdin. Onu takar ve çıkarırdın, kadınları selamlar ve "İyi günler, nasılsınız?" diye sorardın.

Sevgililerin şayet yakınları varsa, en çok da kadının, mısır taneleri ve çakıllarla aşk ederlerdi. Kadın bohionun verandasındaysa ve erkek sevgili oradan geçiyorsa, erkek "Hişt, hişt..." yapardı veya ıslık çalardı. Kadın sevgili baktığında, erkek gülümser ve azar azar çakılları atardı. Kadın çakılları toplayarak ve onları saklayarak yanıt verirdi. Şayet kadın çakılları toplamıyorsa bu adamı hor gördüğü anlamına geliyordu. Bu türden bir kadın, kibirli ve küstah

bir kadın en iyi ihtimalle çakılları geri gönderirdi.

Sevgililer kutlamalardan, eğlencelerden ya da parrandalardan sonra birbirlerini görürlerdi. Şayet kadın erkeğin cakalarını kabul ederse o gün ona "Beni dinle, bak, hâlâ bana attığın mısır taneleri benimle" derdi. Bunun üzerine erkek onun elini tutar veya onu öperdi. Kadın "Evime gelecek misin?" diye sorardı. Erkek evet derdi ve giderdi. Ertesi gün eve gidip ebeveynlerle konuşurdu. Kadın onu tanımıyormuş gibi yapardı, çünkü tüm kadınlar aynısını yapardı. Ve "Düşüneceğim, Fulano" derdi. Evlilikten günler önce evi hazırlarlardı. Bu hengamede anne kızına yardımcı olurdu. Artık bir düzine tabure, büyük bir yatak, bir sandık ve mutfak gereçleri olurdu. Yoksullar hâlâ vitrin nedir bilmezdi. Zenginler bilirdi ama vitrinleri işe yaramaz ışıksız şeylerdi. Sedir atı gibi büyük vitrinler.

Kızın ebeveynleri ile evliliğin sağdıçları sevgilisine yarım düzine tavuk, bir domuz, bir düve, bir süt ineği ve koladan yapılmış düğün elbiseleri verirlerdi. Çünkü kadınların ayak bileklerini göremezdin. Ayak bileklerini gösteren kadın dindar değildi. Yuvanın direği, evin şefi erkekti. Kadın emirleri alırdı ve başlarda çalışmazdı, bazı ailelerin bir lavabosu dahi yoktu. Sonra evlerinde yaşayıp sabit hale geldiklerinde, ziyaretler, evlilik kutlaması, tatlılar ve bira hakkında öneriler almaya başlarlardı. Her gün, sabahları, kızın annesi ya da ihtiyarı evi bir görmeye gelirdi. Bu zorunluydu.

Rahip de gelebilirdi. Her ne kadar rahipler zenginleri ziyaret etmeye daha çok özen gösterse de. Bu mabetçilerin aradığı düdüklemekti. Biri evlenecek olsa altı ya da yedi peso ödemeliydi. Hem yoksullar hem de zenginler öderlerdi. Şapelde yoksulları, değirmenlerin işçilerini evlendirirlerdi. Bu şapel arka taraftaydı. Ve kilisede, merkezde, ana altarın yolunda zenginleri evlendirirlerdi. Orada banklar ve minderleri vardı, yoksullar ise şapellerdeki sopadan banketlerde otururlardı.

Ahali, genellikle, şapele girmez dışarıda çiftin çıkmasını beklerdi. Dullarla evlenen erkeğin kornasına dokunurlardı ve onunla eğlenmek için yüzüne karşı eski tenekelerle sesler çıkarırlardı. Bunu yaparlardı çünkü dul, ona öyle derlerdi, bir duvarcıya benzerdi; başkası tarafından yapılmış bir deliği tıkardı. Adam daha cesur davrandıkça, ona daha çok teneke ve korna çalarlardı. Eğer "Tamam, çocuklar hadi içelim" derse ağızlarını kapar ve daveti kabul

ederlerdi. Bu deneyimli erkeklerin yaptığı bir şeydi. Ancak bir dula âşık olmuş bir delikanlı hayata dair hiçbir şey bilmezdi, hiddetlenir ve bir hayvan olduğunu düşünürdü. Ahbaplarına öfke duyardı.

Güzel karakter her şeyden önemliydi. Biri yalnız yaşıyorsa lüzumlu değildir. Ama etrafınız insanlarla çevriliyse, nezaketli olmalısınız, kötü duruma düşmemeniz gerekir. Bu dullar çok utanmazlardı. Ariosa'da bir tane vardı oradan bir erkekle evlendi. Ne zaman ki ona korna çalmaya başladılar işte o zaman utandı ve yüzünü gizledi. Bunu numaradan yapardı. Döndüğünde kimse onunla arkadaşlık etmedi.

Gezgin evlilikler başka sonuçlar da verdi. Kadınlar daha özgürdü ve ebeveynlerini görmeleri gerekmezdi. Tarlada çalışırlardı. Çapaya veya ekime yardım ederlerdi. Ve canları istediğinde birine takılıp giderlerdi. Hafifmeşrep erkekler hep bu tür evlilikler yaparlardı. Bugün biriyle, yarın başkasıyla. Bence öylesi daha iyi. Hep yalnızdım. Yaşlanıncaya kadar evlenmedim, pek çok yerde yalnızdım. Tüm renklerden kadınlarla tanıştım. Gururlu ve güzel kadınlarla. Savaştan sonra Santa Clara'da yaşlı bir siyah kadınım oldu. Benimle ilgili bir sürü fikirleri vardı... Benden onunla evlenmemi istedi. Ona ebediyen dedim. Bunu yaptım, birleştik ve bana "Evimi miras alacaksın" dedi. Condado mahallesinde San Cristóbal caddesinde birçok odası olan bir evi vardı.

Ölmeden birkaç gün önce beni aradı ve her şeyin benim olacağını söyledi. Bana cemiyet evini bırakmak için bir yazı hazırladı. O yıllarda evi bir lukumí meclisiydi, çünkü annesi Santa Clara'da tanınmış bir santeraydı. Öldüğünde mal varlığının veraseti için gittim. Bunun üzerine kendimi bir dolu badirenin içinde buldum. Onun vaftiz babası evi kendi üstüne almak istiyordu. Bana bunu yaptı, çünkü kendi karısı o evde yaşıyordu ve cemiyete yardım ediyordu. Ama mücadeleyi bırakmadım, koşup her şeyi ayarladım. Bölge Valiliği'nden bazı arkadaşlarım bana kılavuzluk ettiler. Nihayet ev bana kaldı. Sandığımdan daha büyüktü. Orada yaşamaya cesaretim yoktu. Üstelik yalnızdım. O ruhlarla ve ölülerle dolu ecinni bir evdi. Enrique Obregón dedikleri yaşlı bir tefeciye sattım. Sonra o parayla dolaştım. Paranın tamamını serpilmiş kadınlarla harcadım. Bu artık olgunluğumda, savaştan sonra oldu.

Ariosa'da becerdiğim tüm kadınların hesaplarını çekseydim,

çocuklar peşimde olurlardı. Şimdi, hiçbirini tanımadım. En azından barakalarda benimle yaşayan kadınlar hiç doğum yapmadılar. Diğerleri, dağdaki kadınlar gelip "Bu senin çocuğun" dediler. Ama kim bundan emin olabilirdi ki? Ayrıca, çocuklar o zamanlarda büyük sorundu. Onlara ders veremezdiniz, çünkü bugünkü gibi okullar yoktu.

Bir çocuk doğduğunda onu üç günlükken kaydetmek için amirliğe götürürlerdi. Öncelikle deri rengi kaydedilirdi. Bir çocuk kolayca gelirdi. Önceden kadınlar bugünkü gibi işlemlerden geçmezdi. Köyden bir ihtiyar okumuşlardan daha iyi ebelik ederdi. Onların bebeleri hiç öldürdüğünü görmedim. Bebeyi alkolle yıkadığı elleriyle çıkarır ve göbek bağını koparıp hemen temizlerlerdi. Bu ebe kadınlar bir kadının hangi gün hangi saat doğuracağını tahmin ederlerdi. Onlar da yarı üfürükçüydü. Hazımsızlığı bir bakışta iyileştirirlerdi. Fışkı ile iyileştirirlerdi. Onu kurutur ve haşlarlardı. İnce bir bezle süzerlerdi. İki veya üç içimde hazımsızlık kaybolurdu. Tüm hastalıkları iyileştirirlerdi. Eğer çocuk pamukçuk çıkarırsa, çok habis bir hastalıktı, dağdan toplayıp ezip kaynattıkları otları verirlerdi. Bu, hastalığı hemen düzeltirdi. Şimdiki doktorlar bu kötülüklerin isimlerini değiştirdi. Onlara enfeksiyon veya döküntü diyorlar. Ve bugün tedavi eskisinden uzun sürüyor. O zaman ne enjeksiyonlar ne de röntgen vardı.

Tıp otlardan ibaretti. Tüm doğa ilaçla dolu. Herhangi bir bitki tedavi edicidir. Yalnızca hâlâ çoğu keşfedilmemiştir. Ben doktorların neden kırlara gidip bitkileri araştırmadıklarını bilmek isterdim. Bence onlar öyle tüccarlardı ki hangi yaprağın neye iyi geldiğini söylemek istemezlerdi. Yani kimseyi iyileştirmeyen ve çok pahalı şişe ilaçlarla kandırırlardı. Eskiden bu ilaçları satın alamazdınız. Bu sebeple doktora gitmezdim. Ayda yirmidört peso kazanan bir kişi bir şişe ilaca bir sentavo dahi harcayamazdı.

Ariosa'da yirmi dört peso kazanırdım. Ancak sanırım bazen Purio'daki gibi yirmibeş peso öderlerdi. Bu ödemeler esnekti. Kişinin işte nasıl olduğuna bağlıydı. Ben uzundum ve bana yirmi beş öderlerdi. Ama yirmi dörtten on sekize kadar kazanan mutsuzlar da vardı. Maaşlara yemek ve baraka dahildi. Bu beni hiç ikna etmezdi. Bu türden bir hayatın hayvanlara has olduğu benim için oldukça netti. Bizler tıpkı domuzlar gibi yaşardık, orada kimse

bir yuva kurup çocuk sahibi olmak istemezdi. Çocukların da aynı musibetlerden geçeceğini düşünmek koyuyordu.

Ariosa'da çok hareket olurdu. Her an teknisyenler gelir tarlaları keşfe çıkar ve kazan evine giderlerdi. Onlar arızaları gidermek için değirmenin işleyişine bakarlardı. Ne zaman ziyaret edecekleri duyurulsa kalfalar herkese temiz giyinmelerini ve kazan evini güneş gibi parlatmalarını emrederdi. O kötü koku dahi yok olurdu.

Teknisyenler yabancıydı. O dönemde artık buraya İngilizler ve Amerikalılar gelirdi. Makineler yıllardır vapurluydu. Önceleri küçük makineler geldi, sonra daha büyükleri. Küçük makineler çok işe yaramazdı çünkü çok yavaştılar. Küçük makinelerin minceri yoktu, o sebeple kamışın tüm özütünü çıkaramıyorlardı. Eski değirmenlerde özün yarısı samanlığa giderdi. Çok gevşektiler. En önemlisi santrifüjdü. Bu makine burada kırk yıldır tanınıyordu. Ariosa'ya gelmişti ve ben de onunla orada tanışmıştım. O zaman santrifüjü olmayan değirmenler vardı, Carmelo, Juanita ve San Rafael gibi.

Santrifüj şeker kuru kalsın diye balın çökeldiği yuvarlak bir lavaboydu. Bir değirmenin santrifüjü yoksa, kamış şekeri yapmalıydın, o da sulandırılmış kahverengi şekerdi. Bu şekerden yapılan meşrubat çok güzeldi. Bir biftek gibi besleyiciydi. Ariosa'nın büyük makinasında üç adet davul vardı. Mincer, öğütücü ve biçici. Her birinin kendi işlevi vardı. Mincer kamışları doğramaktan başka bir şey yapmazdı. Öğütücü özü oluşturarak şekeri çıkarırdı, biçici ise kuru samanı buhar üretmek üzere fırınlara hazırlardı. Bu makinelerde çalışan adamlar değirmende en iyi konumda olanlardı. Diğerlerinden daha iyi geçinirlerdi. Tarlalardaki adamlara tiksinti duyarlardı. Onlar kamış kesicilerine meşin derlerdi, kaba demek için söylerlerdi. Hayatlarını onları eleştirerek geçirirlerdi. Ellerinde nasır olsa onlara "Dikkat et de bana bir şey olmasın" derlerdi. Ve onlara hayatta ellerini uzatmazlardı. Çok yıkıcı bir mantalite oluşturmuşlardı. Nefret ve ayrılık tohumları ekmişlerdi. Başka bir yerde yatarlardı. Makinistler gibi, kalaycılar, şeker uzmanları, tartıcılar, hepsinin müştemilatta evleri vardı. Ve oldukça konforluydular. Her ne kadar Ariosa'da tavanı süslemeli ahşap evler çok olsa da kimisi kagirdendi. Bu adamların davranışları doğru değildi. Sonra birçok değişikliğin farkına vardılar ve farklı olmaya

çalıştılar. Ama benim için her zaman en kötüsü güneş altında çalışanlardı. En fedakâr ve en çok ezilenler onlardı. Her gece barakada kalmalıydılar.

Doğrusu ilerleme hayranlık uyandırıyordu. Ne zaman tüm bu makinaları aynı anda hareket ederken gördümse hayran oldum. Ve tek başlarına gidiyor gibiydiler. Daha evvel böyle bir ilerleme görmemiştim. Makineler İngiliz veya Amerikan'dı. İspanya'dan gelen yoktu. Onlar nasıl yapıldıklarını bilmezdi. Bu yenilikten en hoşnut olanlar kolonicilerdi. Herkesten çok sevindiler, çünkü kazan evinde ne kadar çok üretim olursa değirmen o kadar çok şeker kamışı satın alıyordu.

Koloniciler o dönem halen yeniydi. Öyle ekili büyük kamış tarlaları yoktu. Herhangi bir arazicinin kendi on ya da onbeş besana şeker kamışı koloniciği olurdu. Bazı durumlarda müştemilatın etrafında üç ya da dört kordel şeker kamışı ekerlerdi. Koloniciler henüz mutsuz olanlardandı. Zengin olacak kadar çok toprakları yoktu. Zenginlikleri sonradan oluştu. Orospu çocuğu, paragöz ve yırtık olanları toprak sahiplerinden daha zengin oldular. Koloniciler ödemeler üzerinde baskı kuruyorlardı. Her gün işçilere dırdırlanırlardı. Ve değirmen sahiplerinden daha cimriydiler. Şayet bir toprak parçasını çalışmak kırk peso tutuyorsa, onlar yirmi öderdi, ya da yarısını verirlerdi. Bazen de onlara riayet etmen gerekiyordu, çünkü kurulu dümenleri vardı. Her ne kadar birileri diğerlerini görmese de. İşçilerin kolonicilerle çok işi olmadı. Onlar tarlalara gelirdi hepsi bu, ama kimse onlarla konuşmazdı. Maaşı almak için dahi mahzenciye başvurman gerekirdi. Bu şekilde daha iyiydi. O dönem kolonicilerin kâhyaları yoktu; çünkü neredeyse tamamının hali vakti çok yerinde değildi. Sonradan, şekerin yükselmesiyle büyümeye başladılar. Kimisi zorla geldi. Şeker hırsıyla gelenler de oldu ve Küba'da bir dağ bile bırakmadılar. Ağaçları mantar gibi kestiler. Maunları, sedirleri, Barbados kirazlarını taşıdılar, tüm dağ aşağı indi. Bu bağımsızlıktan sonra oldu. Şimdi biri Las Villas'ın kuzeyine gidecek olsa "Bu yerde dağ yok" der. Ama ben kaçakken orası korku salardı. Tıpkı bir balta girmemiş orman gibi sıkıydı.

Şeker kamışı yetiştirildi, ama ülkenin güzelliği gitti. Bunun

sorumlusu kolonicilerdir. Köpekdişi[56] gibi olmayan istisnai bir kolonici dahi yoktu. Sadece Baldomero Bracera'yı çıkarabilirsin. O Yaguajay vadisindeki bataklıkta Juncalito adında bir koloni açmıştı. Tüm araziyi kısa bir sürede kuruttu. Bu ona büyük prestij kattı ve bu sayede büyüdü. Baldomero'nun Narcisa değirmeninin sahibinden çok kredisi vardı, Febles'ten, kolonisinin ait olduğu yere. Bu Febles tam bir tirandı: işçilerin cesaretini kırar sonra da hiçbir şey olmamış gibi onları takip ederdi. Çok kötü ödeme yapardı. Bir gün bir işçi gelip "Bana ödeme yap" dedi. Febles onu fırınlara koydu. Adam yakıldı. Geriye işkembelerinden başka bir şey kalmadı ve bu vaka böylece öğrenildi. Febles'e dokunmadılar bile. O sebeple Baldomero gibi biri çıktığında insanlar onu sever ve ona saygı gösterirdi. Birini işten çıkarması gerektiğinde bunu yüzüne söylerdi. Baldomero'nun yaptığı en büyük şeylerden biri Narcisa'ya kamış çekici makineyi getirmek oldu. Diğer değirmenlerde bu makineden vardı, ama Narcisa'ya gelmemişti çünkü Febles'in yeterince kredisi yoktu. Baldomero ona ödünç para verdi ve bu makiyeyi almasını istedi. Birkaç gün içerisinde artık Narcisa'nın kamış çekici makinesi vardı. Onu gördüm ve hatırlıyorum; çünkü üzerinde boyayla büyükçe bir numara yazıyordu. Baldomero ciddi biri koloniciydi. İyi bir tüccardı. İşlerine kafasını verirdi. Hem kamu işleri için hem de ticaret için para yatırırdı. Kötü ödeme yapmazdı. Yaguajay halkı bu adamın ölümüne çok üzüldü. Onunla hiç çalışmadım, çünkü Ariosa'daydım, ama hem onu gördüm hem de hayatının gelişimi hakkında çok hikâye işittim. Baldomero bir istisnaydı.

O yılların hararetini kimse göz önünde bulundurmuyor. İnsanlar hayatlarını ayaklanmaları konuşarak geçirirdi. Savaş yaklaşıyordu. Ama bana kalırsa kimse ne zaman başlayacağı konusunda emin değildi. Çoğu kişi İspanya'nın neredeyse bittiğini söylerdi, diğerleri gözlerini kapatırlardı ya da kafalarını kuma gömerlerdi. Ben hiçbir şey demezdim, her ne kadar devrimi sevsem, cesur ve risk alan adamlara hayram olsam da. En meşhurları anarşistlerdi. İspanya kökenliydiler ama Küba'nın özgür olmasını isterlerdi. Onlar da ñañigolar gibiydi çünkü birlik içindeydiler ve herkes için

56 Küba argosunda kötü insan.

seferber olurlardı. Övüngendiler. İnsanlar hayatlarını onlar hakkında konuşarak geçirirdi. Anarşistler, savaştan sonra Küba'da kendilerini dayattılar. Onları daha fazla takip etmedim. Bizim tanımadığımız şey, şimdi de üzerine konuşulan ilhakçılıktı. Bizim Kübalılar olarak istediğimiz şey, Küba'nın özgürlüğüydü. İspanyolların gitmelerini ve bizi rahat bırakmalarını istiyorduk. "Ya özgürlük ya ölüm" veya "Özgür Küba" dışında bir şey söylenmezdi.

Birçok kişi çıkıp bu bağımsızlıkta hata aramaya başladı. Tepelere çıkıp birkaç gün gürültü çıkardılar sonra indiler veya onları yakalayıp tutukladılar. Sivil savunma berbat haldeydi. Bu adamlarla kimseyi tutamazdınız. Tutukladıkları kişiyi ellerinden kaçırırlardı. Biz siyahlar da protesto ederdik. Bu eski bir protestoydu, yılların getirdiği. Bana kalırsa biz siyahlar az protesto ettik. Hâlâ aynı düşüncedeyim. Rosales kardeşlerin isyanını hatırlıyorum. Panchito ve Antonio Rosales'in. Biri gazeteciydi ve Sagua la Grande'de matbaası vardı, çünkü oralıydılar. Birden Rosaleslerin ateş tutup İspanyol hükümetine saldırdıkları söylentisi yürüdü. O andan itibaren halkın sempatisini kazandılar. Ben onlarla ilgilendim. Bir gün, Sagua'dan geçerken Francisco'yu gördüm. Onu gördüğümde bana kimseye inanmadığını söyledi. Uğursuzdu, ama darboğazdakilere yardımcı olurdu. Gaspçı ve at hırsızıydı. Sanırım kendini berberliğe vermişti. Sonra ikisini Rodrigo'da gördüm. Her fırsatta oraya giderlerdi. Beyazlarla haşır neşirdiler, ama ne oldu! Antonio'yu Sagua'da kurşunladılar. İspanyol hükümeti onu yakaladı ve kurşunladı. Sonra bir daha onlar hakkında konuşulduğu duyulmadı. Bana onların devrimci olduğunu hiç söylemediler. Sıkı dövüşürlerdi, ama ne için olduğunu bilmezlerdi. Biz de bilmezdik, ama eşkıyalık etmezdik. En azından, Ariosa'nın ahalisi düzgün ve ciddiydi. İsteyen gidip eşkıyalarla ve at hırsızlarıyla ortaklık ederdi. Kimse kimseye hırsızlık yapsın diye emretmedi. Öbür taraftan bu bulaştıkları şey kötüydü. Ben savaşta birkaç dejenere ile bulundum ve tertemiz çıktım. Ancak doğrusunu söylemek gerekirse, eşkıyalar katil değillerdi. Birini öldürmeleri gerektiğinde öldürürlerdi. Ama bildiğiniz katiller gibi değildiler.

Savaştan önce burada çok eşkıya vardı. Kimisi ünlendi. Hayatı tarlalarda, paralı insanların ve kolonicilerin yanında geçirirlerdi. Manuel García onlardan en çok zikredileniydi. Herkes onu

tanırdı. Ve onun devrimci olduğunu söyleyenler vardı. Ben başka birçok eşkıya biliyorum. Morejón, Machín, Roberto Bermúdez ve Cayito Álvarez bazıları. Cayito tam bir hayvandı. Herkesten daha yakışıklıydı. Las Villas'ta Cayito'yu istediğinize sorabilirdiniz. O da savaştaydı. Onun hakkında birçok yalan atıldı, insanların uydurmaları.

Morejón bir gizemdi. Bir servet edinecek kadar soygun yapmıştı. Manuel'in yesinler diye fakirlere dağıtma geleneği onda yoktu. Ben onun devrim için para verdiğini hiç bilmezdim. Morejon çok gizlenirdi. Biraz korkak ve temkinliydi, soygunu severdi. Hayatı eşkıyalıkla geçti. Morejón doğal bir şekilde para soyardı. Skandal yaratmazdı. Kimseyi kaçırmazdı, yolda insanları durdurur ve "Üzerinizde olan ne varsa bana verin" derdi. Yüzlükleri alır ve giderdi. Kimseyi tehdit ettiğini duymadım. En iyisi mi sakindi, ama suçluydu.

Las Villas eşkıyaların kovanıydı. Orada dökülürlerdi. Çok ya da az kaçakçılık yapanları vardı. Diğerleri büyük meblağda para alırdı. Las Villas'ın bu kuzey bölgesinde çok sayıda paralı aile vardı. Agüero neredeyse hepsini yağmaladı. En çok çalan oydu. Tavuklar ve domuzlara kadar götürürdü. Onun kusuru her şeyi götürmesiydi. Derler ki soygun yaptığında bağırarak çıkarmış. Peşinden koşarlar ve taşra muhafızları ona yaklaşırmış ama o her daim tüyme kabiliyetini gösterirmiş. Agüero evinden Pedro gibi değirmenlere girerdi. O gizlenme hilesi yapardı, çünkü eşkıyalar biletçilerden, işçilerden ve taşra muhafızlarından geçmeliydiler. Bir defasında Agüero Ariosa'ya girdi. Büyük bir saldırı yaptığını söylerler. Ben onu görmedim. Oraya yavaş yavaş geldi, tıpkı taşra muhafızları gibi yürüdü ve onlar gibi giyindi. Değirmenin sahibini sordu. Mahzende ona "Yukarı yürü, evi yakında" dediler. Biskaylının evine vardığında, mülk sahibi oydu, tekrar sordu ve onu geçirdiler. Orada Agüero namluyu doğrulttu ve büyük meblağda para istedi. Biskaylı tüm parayı ona verdi Agüero'nun hırsız olduğunu hiç düşünmedi. O gün iyi kılık değiştirmişti ve bir İspanyol gibi konuşuyordu. Agüero önce Biskaylı'dan koruyucu eskortlarını kaldırmasını ve lüzumu olmadığını söyledi. Ve alık Biskaylı muhafızlarına "Gidin" dedi.

Dili bozuklar Máximo Gómez'in, general, devrim için Agüero'dan para aldığını derler. Şüphem olmaz. Haydutlardan

para kabul etmeyen tek kişi Martí olmuştur, Tampalı yurtsever, Küba'nın en has adamı.

Parya temizdi ve haydutlardan çok korkarlardı. Bu sebeple Agüero'nun bir babalığı onu taşra muhafızlığına ihbar etti. Onu ihbar etmeye zorladılar gibi gözüküyor. Bu adam boyunu aşmıştı. Hırsı değirmenleri bitirip tüketti.

Remedios'taki en büyük müsadere Falcónlarınkiydi. Las Villas'taki en nadir ailelerden biriydiler. Bir dolu pislik türettiler. Ailede kıskançlık, nefret, ikiyüzlülük, kalpsiz insanların kafasında dönen her şey onlarda toplanmıştı. Aralarından birinin hiçbir şeyi yoktu. Adı Miguel'di, Miguel Falcón. Remedios'tandı. Bu don Miguel güzel bir kadınla evlendi. Kadın onun ne türden biri olduğunu bilmiyordu. Bu kadın Modesto Ruiz'in kardeşinden dul kalmıştı, o dönem belediyenin başkanıydı. Kızları yetişkin olduğunda dul kaldı. Don Miguel ona çengel attı, çünkü doğrusu bu hanım zarifti ve hâlâ genç görünümlüydü. Esas adı Antonia Romero olmasına karşın herkes ona Antoñica derdi. Ailesi onurluydu. Remedios'taki herkes onlara saygı duyardı. Ama Polavieja hükümeti döneminde don Miguel, Modestro Ruiz'e bir kaçırma planlamıştı.[57] Modesto kötü değildi, ama kimse neden o kadar çok parasının olduğunu bilmezdi. Bunun üzerine Méndez denen biri, İspanyol'du sanıyorum, Vueltas'tan gönüllülerin[58] yarbayıydı. Méndez, Polavieja'ya güvenirdi. Ve don Miguel onu herkesten çok bilirdi. Bu şekilde Modesto'nun kaçırılmasını organize edebildi. Polavieja'nın bilmediği şey Méndez'in bir haydut çetesinin oluşuydu. Ve bu Méndez'in bir haydut olup hepsinden daha dejenere oluşunu hiç bilmezdi.

Bir gün don Miguel onu görmeye gitti ve "Modesto'dan on bin peso almamız gerek" dedi. Ve Méndez ona "Haydi!" dedi. Böylece iki veya üç kişiyle daha birleştiler ve Modesto'nun çiftliği La Panchita'ya geçişini fırsat bildiler. Bu seyahatlerden birinde onu ele geçirdiler, dağa çıkardılar ve paranın nerede olduğunu

57 José A. Martínez Fortún ve Foyo: Remedios Kronolojisi. Remedios, 1937. Bu fasiküldе Modesto Ruiz'in kaçırılmasına işaret edilir ve vaka tarihi olarak 1889 yılı verilir.

58 Küba dolaylarından vatandaşlardan oluşturulmuş İspanyol Ordusu'na destek kuvvetler.

söylemesi için zorladılar. Elbette, bu prangada Modesto onu tanımasın diye don Miguel yüzünü göstermedi. Sanırım Méndez'in kanlı çetesi tarafından iki hafta kaçırılmış kaldı. O hemen paranın yerini söyledi ve onlar hepsini aldılar. Modesto'yu ayaklarından bağlı bir şekilde bir evde kitli bıraktılar. Ta ki çeteden bir meleze onu öldürmesini ve kafası dahil her şeyiyle iyice gömmesini emredene kadar. Melez Modesto'yu görmeye gitti. Modesto "Beni serbest bırakırsanız sizi ödüllendiririm" demekten başka bir şey yapmadı. Melez, yarı acıklı "Beni ülkeden çıkarabilirseniz sizi serbest bırakırım" dedi. Modesto olur dedi ve melez onu çözdü. Öbür gün don Miguel Falcón her şeyi öğrendi ve mutluymuş numarası yaptı. Evinde Modesto'yu ağırlamak için bir ziyafet partisi düzenledi. Modesto gitti ve tüm övgüleri aldı. Ama büyü bozulmuştu ve Modesto içinden bunun orada kalmayacağını söyledi.

İyice araştırmaya başladı ve tüm kanıtları topladığında Polavieja'ya ulaştı. Artık katil Méndez'in melezi öldürmesi gerekiyordu. Melez, Küba'dan bir sikim ayrılmamıştı. Polavieja, haydutlara karşı tiksinti duyardı, Mendéz'i arattı ve onunla savaştı. Méndez Havana'da kurşuna dizildi. Don Miguel'i birkaç gün gözaltında tuttular sonra onu Ceuta'ya naklettiler, etrafı şeytanlarla çevrili bir adaya. Kısa bir süre sonra orada öldü. Gerçekler gün yüzüne çıktı ve herkes afalladı. Kimse bu haydutların niyetlerini tahayyül edemedi. Antonia, zavallı, buz kesti. Hepsinden öte, kendi kocasının Modesto'yu, yani kayınbiraderini öldürmeye çalıştığını anlayınca; böylece kızları amcanın mirasına konacak, ayrıca çetenin paylaşacağı 10.000 pesoyu alacaklardı. Çetenin geri kalanını yakaladılar mı bilmiyorum, bana zor görünüyor, çünkü o zamanki muhafızlar şimdiki gibi uyanık değildi. Kana susamış ve acımasızdılar. Antonia Romero dürüst bir kadındı. Utandı. Neşesi gitti. Kızlarının da. Savaş girdiğinde, Antonia destek olmaya başladı. Elbise dikti ve yemek yaptı. İlaç dağıttı ve dağa gitti. Devrimci derece aldı. Bağımsızlığın yarbayı oldu.

Haydutları hayırsever olarak resmedenler var. Onların haysiyetli olduklarını söylerler, çünkü fukara için çaldıklarını. Bana göre hırsızlık, kim ona neresinden bakarsa baksın, hırsızlıktır. Ve haydutlar her kim olursa olsun soymaktan hiç çekinmediler. Bir zengine de yarı zengine de aynını yaptılar. Onlar tepelerindeki fotere

önem verdiler. Ve onu hiç eksik etmediler. Bazen köylülerin evine sığındılar ve aç kalmamak için onlara yer elması almaları için para verdiler. Oradan haydutların hayırsever olduğu söylentisi çıktı. Elbette, köylüler onlara evler ve kaleler sunduklarında bir şeyler ödemeleri gerekiyordu. İyi bir meblağ soyduklarında gidip dağıtırlardı. O sebeple köylüler onlarla iyi dosttular. Haydutlara gitmezlerdi ama onlarla dosttular. Köylü her zaman hizmetkâr oldu. Bir haydudu atı üstünde gördüklerinde kadın "Haydi, adamlar, bir fincan kahve içelim" derdi. O noktada haydut iner ve aile ile dostluk bağları geliştirmek için bu anı değerlendirirdi. Aynı haydutlar bazen köylü kadınları alır ve götürürlerdi. En çok rastlanan kaçırma olayı bunlardı. Hâlâ bu tipler kadar kadın düşkünü kimseye rastlamadım. Bir kadını görebilmek için her şeyi riske atarlardı. Sivil muhafızlar onların kadınları ziyaretlerini değerlendirir ve orada onlara pusu kurarlardı. Bu şekilde birçok haydudu avladılar; çünkü kırlarda onları yakalayacak kimse yoktu. Bir vaşak gibi atik ve en iyi binicilerdi. Ayrıca, kırları onlardan iyi bilen kimse yoktu. Çoğu kişi onların devrimci olduklarını ve Küba'nın özgürlüğünü istediklerini söylerdi. Diğerleri özerkçi olarak isimlendirirdi. Tüm bunu afra tafra için yaparlardı. Hiçbir katil yurtsever olmazdı. Savaş çığırtkanıydılar o kadar. Bir toprak sahibinin yanına gittiler ve ona "Güzel, ya mal nerde?" diye sordular. Şayet toprak sahibi hiçbir şeyin olmadığını söylerse tarlaları yakmakla tehdit ettiler. Ve bu bir hikâye değildi. Bazen biri yükselen bir ateş gördüğünde bu onların yüzündendi.

Geceleri çıkmayı alışkanlık etmişlerdi. Tüm kabahatler bu saatlerde olurdu. Gündüzleri dinlenirlerdi. Hayatları tehlikeliydi, çünkü İspanyol hükümeti onlardan nefret ederdi. Bu ada haydutlarla doluyordu. Ve tüm bölgelerde varlardı.

En meşhurları Manuel Garcia idi. Bugün kendisine Küba'da kırların kralı derler. Hatta radyoda onun hakkında konuşurlar. Onu hiç görmedim, ama çoğu yerden geçtiğini biliyorum. İnsanlar bu anlatımları yapıyor.

Manuel hiçbir fırsatı kaçırmadı. Her nerede yüzlük gördüyse hasat yaptı. Bu yolla birçok dost ve düşman edindi. Bence daha çok da düşman edindi. Onun katil olmadığını söylerler. Bilmem.

Olumlu olan şey onun oldukça iyi bir *meleği*[59] vardı. Her işi yolunda gitti. Köylülerin dostuydu, gerçek dostu. Onlar İspanyol muhafızların Manuel'in olduğu yere yaklaştıklarını gördüklerinde pantolonlarını çıkarırlar ve kemerleri aşağıya gelecek şekilde bir ipe asarlardı. Bu Manuel'in uzaklaşması için bir sinyaldi. Bu yolla hırsızlık yaparak çok zaman yaşadı.

Haydutlar arasında en cesuruydu. Bir treni rayından çıkardı. Katkı tahsil etti. Ne anlatmalı... Manuel öyle bir noktaya geldi ki onu telgraf hatları bile kesemedi, çünkü o kimsenin onu yakalayamayacağından emindi. Salamanca ve Polavieja O'nunla kimseyle yapmadıkları gibi vuruştular. Buraya gelen Lachambre adında başka bir General Manuel'i yakalayacaktı. Ama Manuel'in yaptığı ona gülmek oldu ve onu asacağına dair yazdığı mektuplarla tehdit etti. Lachambre yakışıklıydı, ama Manuel ile boy ölçüşemezdi. Ve en iyi silahlar ile en çok adam İspanyollar'daydı.

Manuel Garcia'nın çetesi on sekiz atımlık tüfek kullanırdı. İyiydiler, en azından diğer haydutların alaybozanlarından daha iyiydiler. İyi donanımlı bir çeteydi. Aşçıları vardı, yardımcıları ve tüm diğerleri. Tütünleri hiç eksik olmazdı, ne de sıcak çikolataları, sebzeleri ve domuz etleri.

Manuel García Küba'da çok rahatsızlık verdi, en çok da Havana'da. O bu hayatı severdi. Ve bunu dile getirmekten çekinmezdi. İlk olarak satmak için dağda müştemilatları soyardı. Sonra para çalmaya ve adam kaçırmaya başladı.

Sanırım Manuel Quivicán'da doğmuştu. Orada Rosario ile evlendi ki kadın hep onun karısı oldu. O Pinos Adası'nda tutsaktı ve insanlar ona çok yorumda bulundu. Vicente García, Manuel'in kardeşi, onun gibi hayduttu. Sanırım o da çetesindeydi. Ama o kadar ünlü değildi. Osma hakkında konuşulduğunu çok işittim, Manuel'in birincil yardımcısıydı: çetin bir siyahtı, sonra *Ölüm Gerillası*[60]'na katıldı. Bu gerilla ile pek çok yerde faaliyet gösterdi. Villas'ta onlardan çok vardı. Osma tereddüt etmeden bronz ve ahşaptan bir alaybozan ile tereddütsüz öldürürdü. İnsanlar Osma'dan büyücüymüş gibi konuşurlardı. Ben farkında değildim.

59 İnayet.

60 İspanyolar için savaşan Kübalılar tarafından oluşturulan birlik.

Şimdi, bence öylesi olmuş olmalıydı çünkü bu çetenin bu şekilde yürümesi için kendi *Palo işine*[61] ihtiyaç duymalıydılar.

Manuel García Bağımsızlık Savaşı'na erişmedi. Daha doğrusu, onun için mücadele etmedi. Çok para verdi, bunu yaptı. En az elli bin peso verdi. Máximo Gómez bunu gökten yağarmış gibi kabul etti. Onun ölümü çok karanlık kaldı. Bir adam onun gibiyse, onun gibi heybetli, onu kimin öldürdüğünü bilmek zordur. Manuel'in çok düşmanı oldu, çünkü adam öldürdüğü her aileden peşine düşenler oldu. Hoyo adında bir adamı kaçırdı ve sonra adamın akrabaları Manuel'in peşine düştü. Ama hiç. Manuel dağı karış karış bilirdi.

Manuel'i tanıyan ihtiyarlar, bana onun felaketinin kadınlar olduğunu söylediler. Ama onu devrime para verdiği için öldürdüklerini biliyorum. Bir gün devrimci geçinen bir hain onu dağda bekledi ve tanımak için bir enfiye parlatmasını istedi. Manuel güvendi ve buluşmaya söz verdiği gibi gitti. Binlerce peso götürdü. Yaklaştığında hain sivil muhafızları onu yakalamaları için çağırdı. Ve onu delik deşik ettiler. Manuel García'nın ölümü budur.

Diğer insanlar mevzuyu başka türlü verir. Vueltabajerolar[62], La Mocha'da bir cariyeyi görmeye gittiği için Manuel'in öldüğünü söylerler. Onu becermek için her gece gittiğini söylerler. Bir gün, o domuz karı, köyün rahibine gidip "Ay peder, ben Manuel García ile yatıyorum" dedi. Ve rahip bunu otoritelere bildirdi. Birkaç gün sonra, Manuel bu kadının evine girdi, çiti açtı ve öyle bıraktı. Kısa bir süre sonra dışarı çıktı ve çit kapalıydı. Bu ona garip geldi ve şaşırdı. Onu tekrar açmak için gittiğinde ona "Manuel García!" diye bağrırlar. Onlara bakar ve oracıkta sivil muhafızlar onu öldürür.

Ben hikâyeyi daha farklı işittim: Canasí kilisesi zangocunun onu mahzende öldürdüğünü ve Manuel'in çetesinin zangocu dağda kılıçtan geçirdiğini duydum. Tüm bunlar karanlıktır ve kim doğruyu söyler belli değil. Bu noktada, Maceo'nun ölümünde garip şeyler var. İnsanlara net şeyler söylemek çaba gerektirir. Bu sebeple büyücülerin büyücü olduklarını söylerim hepsi bu. Ama gerçekler onlardan kurtulmaz. Birine kimin düşmanın olduğunu ve ondan

61 Palo Mezhebi'nde fayda sağlamak için yapılan büyülü iş.

62 Adanın batısında oturan kimseler.

nasıl kurtulacağını söylerler. Ariosa'da, net konuşan bir tek onlardı. Ve biri onlara ödeme yapacak olsa, daha da... Çoğu kişi onlardan korkardı. Çocukları yediklerini, kalplerini çıkardıklarını ve daha bir dolu safsata uydururlardı. Biri tüm bunları duyduğunda dehşete kapılmamalıdır. Hepsinden emin olmalı. Böyle konuşanlar var, çünkü onları bazı şeyler yakıyor.

Ben cadılığı desteklemiyorum, ama iş olsun diye zevzeklik etmem. Cadılıktan ziyade başka şeylerden daha çok korkarım. Hatta haydutlar bile onlardan korkardı. Ayrıca ben yoksuldum, yalnız, gerçekten yalnız ve kimse beni kaçırmazdı. Ve yürüdüğümü görmek gerekir. Yorulana kadar giderdim.

Her gününüzü orada geçirdiğinizde dağlar yorucudur. Güneş altında çalıştığınızda daha da yorucu olur. Çünkü bu güneş yanaklarınızı ve tepenizi yakar. Gündüzleri, kamıştayken, güneş gömleğimden girer ve içime işlerdi. Sıcak muazzamdı.

Orada herkes terlerdi. Ama biri gezecek olsa, güneş daha yakıcı görünürdü.

Ama korkuya dönecek olursak, büyücülere duyulan korku ahmaklıktı ve haydutlara duyulan da öyle. Herkesin hemfikir olduğu en ciddi şey İspanyol muhafızlığı ve Kaptanlar Partisi idi. Ariosa'da bulunarak ben ateş gibi olan bu kaptancıklardan birini hatırlıyorum. Adını hatırlamıyorum, ancak tanınmasa da oldukça ürkütürdü. "Partiden kaptan geliyor" denmesi yeterliydi. Yani "Şeytan geliyor" denmesi gibi bir şeydi. Herkes ondan kaçardı. Bir sorun gördüklerinde ya da bir şey sezdiklerinde, birini yakalamaya başlarlardı. Siyahlar İspanya'ya karşı ayaklanmaya başladıklarında, bu kaptanların hoşuna gitti. Siyah bir devrimci olamazdı. Bunun üzerine hemencecik öldürülürdüler. Ama beyazsa, güzel... Ben en iyisi mi o dönemi hatırlamak istemiyorum. İspanyol serseminin bir kamçısından daha kötü bir şey yoktur. Ve bir kalın dudaklıyla kapalı kalmak zorunda olmak!

Uygunsuz davrandığınız vakit, sivil muhafızların ahırlarını temizlemeye gönderilirdiniz. Muhafızlar hep atlı olurdu, yine de bir bölümü piyadeydi. Atlı olanlar en güçlüleriydi. Sivil muhafızların arasında kısa ve küçükçe adamlar olmazdı. Ne olmuş! Orada bu olmazdı da iyi adam da olmazdı. Hepsi habisti. Uzun süre kaldılar çünkü o dönem bugünkü gibi asi adamlar yoktu. Eskiden,

devrimci bir adam nadir bir şeydi. İnsanlar haddinden fazla asildiler, hesaptan daha asil. Hiç kimse bir kaptana isyan edecek güçte değildi. Öncelikle ölmeyi yeğlerlerdi.

Kızıl bir siyah vardı ki Küba'da tarih yaptı. Adı Tajó idi. El Sapo'da yaşıyordu. Bu Tajó bir gün iki çift muhafızı bir seferde silahsızlandırdı. Hep kanunsuzdu. Savaş başlayana dek kaçak ve saldırgandı. Tajó köpek dişiydi. İstediği kadını alırdı. Ve şikâyetten sakınırdı. Şayet herhangi bir sebepten kadının babası gelip onu isteyecek olsa, Tajó korkutmak için palasını gösterirdi ve zavallı adam çekilmek zorunda kalırdı. Bu şekilde fenalık ederdi. Hep kendininkilerle çıkardı. Aynı kızlarla yemek yerdi. Herkes buna müdahil oldu, ama kimse hiçbir şey yapamadı. Zavallı kızlar hayatı evin içinde geçirirlerdi ve güneşlenmek için dışarı bile çıkamazlardı. O kadar kapalı kalmaktan ruh gibi olmuşlardı. Köylerde insanlar onların ne durumda olduğunu bilmezdi, güzeller mi çirkinler mi, hiç bilmezlerdi. Adam onları kendisinden başka bir şey için istemezdi. Hiç o kızları görmedim, bunun olumlu bir şey olduğunu biliyorum, çünkü herkes bunu anlatıyor. Ariosa'ya haberler köpük gibi ulaştı. Tajó'nun oradaki köylerden dişilerle yemek yedikten sonra onları öldürdüğünü ve karınca yuvalarına gömdüğünü söyleyenler oldu. Bu abartılıdır, her ne kadar bu puşttan her şeyi beklesem de. Onun eğlencesi bile suçtu, hiç eğlenecek ya da oyun oynayacak bir tip değildi. Zarar vermek dışında hiçbir şey düşünmezdi. Savaşta onun emirlerine uymam gerekti. Máximo Gómez'in yüzünden, çünkü onu bir bölüğün başı yapan oydu.

Kadınlara dönecek olursak, ana temanın bu olduğu doğrudur. Ama başka bir şekilde. Biri arkadaşlarıyla konuşmaya gittiğinde, ya da tanıdıklarıyla, ona kadınlarla ne yaptıklarını tamamen anlatırlardı. Ben hiç kendi meselelerimi anlatma taraftarı olmadım. Her erkek ağzı kapalı olmayı öğrenmelidir. Şimdi, bu dedikoducu erkekler birbirlerine sakince "Dinle, Fulano biliyor musun ben yarın Fulanita'ya çakacağım" derlerdi. Ve benimle birliktelerse, ben mesafeyi korumak adına hiçbir şey duymuyormuş gibi yapardım. Ben bu dedikoduları hiç sevmedim. O sebeple ben oyun oynardım, daha temiz bir eğlenceydi.

Ariosa'da iyi oyuncularla domino oynanırdı. Domino biraz zordu. Kafan açık olmalıydı. Davet ve tin-tin-tin oynardık ki gizli

olman gerekirdi. Muhafızlar birini oynarken yakalarsa, fena benzetirlerdi. Bu domino kördüğümünden sıkıldığımda müştemilata gençlere kehanet vermek için anlatımlar verdiklerinde ihtiyarları dinlemeye giderdim.

Tüm adamların görüşleri vardır, ama çoğu onları saklı tutar. Bana göre kehanetler kesindir ve onlara saygı duymak gerekir. Onlardan korkmamak, ama onlara saygı göstermek lazım. Ben çok farklılarını gördüm. Bazıları dikkatimi çekti. Diğerlerini bana anlattılar, tıpkı sağ kolundan kor çıkaran bir arkadaşımınki gibi. Tehlikeliydi, çünkü sol tarafından çıksaydı kesin ölüm getirirdi. Kehanetler üzerine çok düşünenler var. Ve yarı büyülenmiş şekilde gelmelerini beklerler. Sonra kehanetler gelmezler. Bu nedenle pek çok insan bunlara inanmaz.

Falcılar neredeyse her gün fal bakarlardı. Falcı olmayanlar da fal açabilir, ama daha az frekansla. Ben de kendime falcı diyemem, ama bazı nadir şeyleri görmüşümdür. Örneğin, yanımdan yürüyerek çıkan bir ışık ne zaman gömülü paranın olduğu yere gelsek onu almak için dururdu. Sonra kaybolurdu. Onlar parayı almak göreviyle çıkan ölülerdi. Diğerleri ışık biçiminde çıkardı, onlar vaatler üzerine bunu yapardı. Benim yanıma tutunurlardı, aynen ve bana demezlerdi, ama bilirdim ki aradıkları şey onlara kilisede bir adak ödememdi. Bu görevi hiç yerine getirmedim. Ve ışıklar her an benden çıkardı. Artık bana çıkmıyorlar, çünkü biri yarı emekli ve bu ışıklar kırlara ait.

Diğer bir kehanet baklalardı. Ave Maria, bakla ne zaman çıksa herkesin dilindeydi! Ben hiç görmedim, ama siyahların onlara karşı doğal bir eğilimi vardı. Baklalar derelerde her saat çıkardı. Birini hissettiklerinde, gizlenir ve kıyıdan sıvışırlardı. Güneşlenmek için çıkarlardı. Elleri ve ayakları ile koyu siyahtılar... Ayakları nasıldı hiç bilmedim, ama kafaları kurbağa gibi ezikti. Aynen öyleydi. Denizkızları başka bir kehanet. Denizlerden çıkarlardı. En çok da San Juan günlerinde. Taranmak ve erkek aramak için yükselirlerdi. Tatlı sözle kandırırlardı. Denizkızlarının adamları alıp denizin dibine götürdüğü çok olmuştur. En çok da balıkçıları tercih ederlerdi. Onları indirir ve onlara bir süre sahip olduktan sonra gitmeleri için bırakırlardı. Adamlar boğulmasın diye ne büyüsü yaparlardı bilmem. Bu hayattaki garip şeylerden. Karanlık

kalacak olanlardan.

Cadılar da bu garipliklerden bir diğeri. Ariosa'da birini nasıl yakaladıklarını gördüm. Onu susamla avladılar ve o dikili kaldı. Toprağa bir susam tanesi düştüğünde onlar hareket edemez. Cadılar çıkabilmek için derilerini bırakırlar. Onu kapının arkasına asarlar ve bu şekilde çıkarlar, canlı et içinde. Burada tükendiler, çünkü sivil muhafızlar onları imha etti. Onların izi bile kalmadı. Hepsi adalıydı. Kübalısına hiç rastlamadım. Burada her gece uçarlardı: Az bir saniyede Kanarya Adaları'ndan Havana'ya. Bugün hâlâ, ki insanlar artık o kadar korkmuyor, küçük çocukların olduğu evlerde bir ışığı yanık tutuyorlar ki cadılar onları almasın. Aksi durumda yolun sonu demekti, çünkü onlar çocuklara düşkündü.

Diğer bir görüş, başsız binicilere dair olandı. Cezalandırmak için çıkan biniciler. Dehşet bir korku salarlardı. Bir gün ben birine çarptım ve bana "Buraya gel ve yüzlükleri al" dedi. Yarı ürpermiş bir şekilde gittim ve aldığımda kömürden başka bir şeyle karşılaşmadım. Üzerinde haç olmayan şakacı bir ölüydü. Anasına bin defa küfür ettim, böylece bir daha hiç karşıma çıkmadı! Bu ölüler muazzamdı. Sonra derler ki ölüler, bildiğim kadarıyla, tamamen canlılardan daha oyuncuydu.

Değirmenlerde her tür sihirbazlık vardı. Filipinliler büyücülerin işlerine çok karıştılar. Siyahlara yaklaştılar ve siyah kadınlarla yattılar dahi. Her daim suçluydular. Biri öldüğünde, onu bir siyahla birlikte gömerlerdi ve bir süre sonra insanları korkutmak için üstünde kırmızı elbiselerle dışarı çıkardı. Bu tür şeyleri daha ziyade yaşlılar görürdü. İşin gerçeği, gençler pek az şey görürdü. Bugün bile, genç biri bu tür şeyler görmeye hazır değildir.

Gençler sesleri dahi işitmezler. Kırların seslerini. Biri bir yoldan gidiyordu, geceleyin, bir bağırtı hissetti ya da bir horultu. Ben alışık olduğumdan çok korkmazdım. Onları işitmek için yaratıldım. Orada, Santa Clara'da, derler ki Álvarezlerin domuz çöplüğünde geceleri hortlaklar duyulurdu. Buraya gel, bunu bana anlattılar! Ben hiç bu figürleri görmedim. Bana her daim bir şeyler için borçlu olan ruhlar gibi geldi, her ne kadar başkaları tersini söylese de. Bir dua için ayin. Vazifelerini yerine getirdiklerinde ortadan kaybolurlar. Gözucuyla bakan kaybeder.

Bunun hepsi ruhani ve korkmadan karşısına çıkmalısınız.

Yaşayanlar daha tehlikeli. Ben hiç Fulana'nın ruhunun Mengano'nun asasına girdiğini görmedim. Ama her gün kaç canlı asaları çekiştiriyor! Durum budur. Böyle kavramak lazım. Ne az ne çok. Şayet bir ölü birine yaklaşırsa, kaçmak olmaz, "Ne istiyorsun kardeş?" diye sorun. O cevap verir ya da kişiyi bir yere götürür. Asla yüz çevirmeyin. Her şeyden sonra onlar düşmandır diyemezsin.

Önceden insanlar ölülerden kesinlikle korkardı. Çinliler de korkarlardı ve gözlerini açarlardı, ne zaman bir rençper ölse bir deri bir kemik kalırlardı. Bir adam esneyecek olsa Çinliler koşarak çıkarlardı ve onu yalnız bırakırlardı. Yapayalnız. Ölü hiçbir şey demezdi. Ne diyebilirdi ki? Birkaç saat geçtikten sonra, bir araya gelirlerdi, Bir Kübalı'yı onunla ilgilensin ve gömsün diye görevlendirirlerdi. Sonra kendi odalarına gider, bana göre yemek yaparlardı ve hemencecik çok zengin kokular gelirdi ki bu afyon değildi. Ben kendime bu korkuyu tarif edemedim. Nerede oluşur bilmem.

Kongolar malzeme bakımından farklıydı. Onlar ölülerden korkmazdı. Ciddi ve üzgün olurlardı ama korkusuzca. Bir Kongo öldüğünde ağlayamazdın. Çok dua etmen ve düşük sesle şarkı söylemen gerekirdi, tamborsuz. Sonra ölüyü mezarlığa kaldırırlardı ki değirmenin yanındaydı, orada temiz bedeni gömerlerdi. Orada onu koyacak tabut olmazdı. En azından kullanmazlardı. Bence böyle gitmek daha iyi ve kapatılmadan, tüm bu karanlıkta hiçbir şey yapmadan. Onu gömdükleri yerde bir tepecik vardı, bu tepeciğin üstüne sedir ağacından bir haç koyarlar ki siyah güvende olsun. Kongolar bir ölünün gözleri açık gidemeyeceğini söylerler. Gözleri sperm ile kapatırlar ve öyle yapışık bir şekilde bırakırlar. Eğer gözler açılırsa bu kötü bir işaretti. Her daim yüz yukarı koyarlardı. Nedendir bilmem ama bence görenek nedeniyle. Onları ayakkabıları ve her şeyiyle giydirirler. Eğer ölü bir *asacıysa*[63] *prendasını*[64] birine bırakması gerekirdi. Neredeyse her zaman, bu rençperlerden biri hastalandığında onun kime miras kalacağını söyleyip bırakırdı. Böylece prenda o kişinin ellerine bırakılırdı. Şimdi, eğer bu kişi prendayı taşıyamazsa onu taşıması için nehre atması gerekirdi. Çünkü miras prendayı anlamayan bir kişinin

63 Palo mezhebinde ritüelleri icra eden kişi.

64 Palo Mezhebi veya kongonın temellerinin bulunduğu büyülü tabla.

hayatı bükülürdü. Bu prendalar çok fena bükerlerdi. Herhangi birini öldürürlerdi.

İyi yürüyen bir prenda hazırlamak için taşlar, sopalar ve kemikler toplamak gerekir. Bu temeldir. Kongolar, ne zaman yıldırım düşse düştüğü yeri iyice bellerler, yedi yıl geçtikten sonra oraya gider biraz kazıdıktan sonra *cazuela* [65]için pürüzsüz bir taş çıkarırlardı. Hindi akbabanın taşı da mukavemetinden dolayı iyiydi. Akbabanın yumurtaları koyacağı an için hazırlıklı olmak gerekirdi. O hep iki tane koyardı. Onlardan birini dikkatlice koyar ve yarı ısıtırdı. Çok geçmeden yuvaya bırakırdı. Diğer yumurtanın civcivini çıkartması için orada bırakırdı. Böylece ısınmış olan, olduğunca kuru, akbabanın denize gitmesini beklerdi. Çünkü bu yumurtanın da civciv vereceğini söylerdi. Denizden bir ismet getirirdi. Bu ismet kırışık bir çakıldı ve onu yumurtanın yanına yuvaya koyardı. Bu çakılın çok kuvvetli bir büyüsü vardı. Birkaç saat içinde ısınmış yumurtadan civciv çıkardı. Bu da olumludur. Bu çakıl ile prenda hazırlanırdı, bu yüzden oyunu olmazdı. Bu türden prendaları herhangi biri miras edinemezdi. O sebeple siyah Kongolar çok üzgün ölürlerdi.

Bir siyah öldüğünde onun Afrika'ya gittiğini söyleyen insanlar var. Bu yalan. Bir ölü nasıl Afrika'ya gitsin! Geri gidenler canlıydı. Bunlar çokça uçarlardı; işe yaramadıkları için İspanyolların buraya getirmekten vazgeçtiği vahşilerden oluşan bir kabile. Ama ölüler uçmaz. Ama Çinliler uçardı. Burada ölürler; en azından kendileri öyle derdi, sonra Canton'da yeniden canlanırlardı. Siyahlara olan şey, dün de bugün de aynıdır, ruh bedenden ayrılırdı ve denizde veya mekânda dolaşmaya çıkardı. Bir sümüklüböceğin kabuğundan ayrılması gibi. Bu sümüklüböcek hep bir diğerinde yeniden doğar ve bir diğeri ve diğeri... O sebeple çokturlar. Ölüler ayrılmazlar, öyle ölü olarak. Ruh görünümünde çıkarlar. Ariosa'da Fulanito Congo adında Faustino dediğim bir tanesi çıkmıştı. Bir hayvan gibi aguardiente içerdi. Çıkardı çünkü küplerle gömülü parası vardı. Önceden para bu şekilde gömülürdü, bankalar yoktu. Bir gün hendek açan iki İspanyol, küpü buldular ve zengin oldular.

65 Kongo ayinlerinde ibadet edilen doğaüstü güçlerin büyülü niteliklerinin yoğunlaştığı çamurdan tabla.

Sonra Faustino bir daha görünmedi. En iyisi mi yaptığı şey küpünü korumaktı. Görünen o ki bu İspanyollar onun arkadaşıydı. Onlara bu iyiliği yapmak istedi. Para peşinde çok koşulmuştur ve insanlar onu elde etmek için birbirleriyle yarışmışlardır. İspanyollar kaçtı. Kaçmasalardı paranın yüzde ellisini devlete vermek zorundaydılar. Faustino artık çıkmadığından insanlar onu unuttu, ama ben onun nasıl olduğunu iyi hatırlıyorum. Bunu çok düşünmemeye çalıştım, çünkü yoruyordu.

Düşünce yorucudur. Bugün ölülerin çıktığına ve bu gibi şeylere inanmayan insanlar var. Ve bir tane bile görmediler. Gençler inanmıyor çünkü görmediler. Ancak, aynı şekilde helak oluyorlar, modern zamanın diğer mevzularını düşünüyorlar, dünya halklarını, savaşları ve başka şeyleri. Zamanı böyle geçiriyorlar ve dinlenmiyorlar. Diğerleri sıkıntı ve dalavere içinde yüzüyor. Can sıkıntıları içindeler ve intihar etmeyi düşünüp duruyorlar. Her ne kadar yapmamaları söylense de. Ne inanıyorlar, ne de dinliyorlar.

Bir gence impin hikâyesini anlattım ve bana yalan olduğunu söyledi. Ama yalanmış gibi görünse de, doğrudur. Bir insan bir imp yetiştirebilir. Evet bayım, bir imp. Timbirito değirmeninden yaşlı bir Kongo bana nasıl yapılacağını öğretti. Saatleri benimle konuşarak geçirirdi. Bana palo çalışmayı öğrenmem gerektiğini söyleyip dururdu, çünkü ciddi ve mesafeliydim. Onu hikâye anlatırken dinlemek gerekirdi. O her şeyi görürdü, burada aşağıdakileri ve yukarıdakileri. Doğrusu biraz dırdırcıydı, ama onu anlardım. Hiçbir zaman "Ne konuştuğunuzu bilmiyorsunuz" demedim. Ne de onunla dalga geçtim. Bu ihtiyar babam gibiydi. Peki öyleyse, impe dönecek olursak, bana onu yapmayı o öğretti. Bir gün oradan geçerken beni oturttu, bana baktı ve "Kreol, sana diyeceğim yere yürü ki sana bir şey hediye edeyim" dedi. Ben para ya da herhangi bir bohça olduğunu düşündüm, bu tarz bir şey değil. Onun nüktelerini yarı karışmış bir şekilde takip ettim "Siz, kreol, budalasınız". Ve bana çantasından çıkardığı bir şişe gösterdi. "Bakın, bunu görüyor musunuz, bununla eşyaya nefes verirsiniz" dedi. Orada bunun büyü işin olduğunu anladım. İmp yapmayı öğrendim, onu yaratmayı ve hepsini. Ama bunun için her şeyden çok yürek gerekir. Balık gibi sağlam bir yürek. Zor değil. Gözü olan bir tavuk yumurtası alınır, gözünün olması lazım,

şayet yoksa olmaz. İki ya da üç gün güneşe bırakılır. Isındıktan sonra üç cuma folda tutulur. Ve üçüncü cuma civciv yerine bir imp çıkar. Bukalemun renkli bir imp. Şimdi, bu imp, görülsün diye küçük şeffaf bir şişeye sokulur ve sek şarap konur. Sonra pantolonun cebinde kaçmasın diye iyice korunaklı bir şekilde saklanır, çünkü bu implerin geçimsiz bir eğilimi vardı. Kuyruklarını çok hareket ettirirler.

Bu şekilde istediğinizi yerine getirir. Elbette bir atımlıktan her şeyi bekleyemezsin. Yavaş yavaş. Yılın bir zamanı gelir ki impi atarsınız, çünkü onunla artık yeterince yürümüşsünüzdür. Bu durumda onu nehre götürüp oraya fırlatırsınız ki akım onu taşısın. Bu şekilde, onu taşıyan büyücü bir daha o nehirden geçemez. Eğer oradan yirmi defa geçerse başına yirmi kez kötü şeyler gelir.

Tüm bu işleri en iyisi salı günleri yapmalı, en azından ben öyle duydum. Eğer bir büyücü palo çalışmak isterse, hepsinden önce kötü dağ palosu ise salı günlerini seçerdi. Salı günleri şeytan günleridir, o yüzden bu kadar kötüdür. Görünen o ki şeytan bir gün seçmek zorunda kalmış ve bu günü seçmiş. Ne zaman bu salı kelimesini duysam, başka bir şeye lüzum yok: Salı, içim kabarır, iblisi birebir hissederim. Eğer bir kötü mayombe büyüsü tablasını hazırlayacak olurlarsa, onu salı günleri yaparlardı. Bu şekilde daha kuvvetli olur. Onu sığır eti ve Hıristiyan kemiğinden yaparlardı, öncelikli olarak da kaval kemiğinden. Kaval kemiği kötülükler için uygundur. Sonra onu bir karınca yuvasına götürüp oraya gömerlerdi. Hep salı günleri.

Karınca yuvasında iki veya üç hafta bırakırlardı. Bir gün, yine salı günü, tekrar dışarı çıkarırlardı. Orada and okunurdu, prendaya "Ben zarar vereceğim ve bunu seninle yapacağım" denirdi. Bu andı gece onikide okurlardı, şeytan saatinde. Ve kongonun duası şeytanla bir anlaşmaydı. *Endoqui* [66] ile suç ortaklığı. Ant ne oyundu ne de yol hikâyesi. Onu iyice yerine getirmen gerekirdi. Eğer yerine getirmezsen aniden ölebilirdin.

Ölen birçok kişi, hastalanmadan, şeytanın cezalandırmasıyla ölmüştür. Andı içtikten ve prendayı topraktan çıkardıktan sonra onu eve götürürdün, bir köşeye yerleştirirdin ve diğer bileşenlerle onu

66 Kongo şeytanı.

beslerdin. Ona Gine biberi, sarımsak, kırmızı biber, bir ölünün kafa tası ve siyah bir örtüyle kapatılmış bir kavalkemiği. Bu örtü ile hazırlığı tablanın üstüne kordun ve... Oradan kimin izlediğine dikkat et! Tabla eve girdiği haliyle tesir etmezdi, ama tüm bileşenler eklendiğinde iblisi kovalardı. Yapılamayacak iş yoktu. Ayrıca tablanın yıldırım taşı ve akbaba taşı vardı ki onlar da kötülüklerden az değildi.

Ben bunların yaptığı her bir işi gördüm, felaket. İnsanları öldürdüler, trenleri raydan çıkardılar, evleri yaktılar, öyle... İnsanlar lanetlerden konuşulduğunu dinlediğinde sükunetini bozmamalı ve saygı duymalı. Saygı her şeyin kapısını açan şeydir. Ben bu yolla mevzulara dahil oldum.

Bu Timbirito kongosu bana şeytanla buluşmalarını çok anlattı. Onu istediği zaman görürdü. Bence şeytan faydacı. Zarar vermek ve kendini şımartmak için çağrıldığında itaat eder. Ama onu iyilik için çağırmazlar, fakat ñinga! Onunla komplo kurmak isteyen kişi bir tokmak ve büyük bir çivi alır. Bana bunu bu ihtiyar anlattı. Bir tokmak ve bir çivi o kadar. Açıklarda genç bir kapok ağacı aranır ve o duysun diye gövdesine üç defa kuvvetli tokmak indirilir. Bu korkak çağrıyı duyduğunda gelir. Sakince ve yakışıklı bir şekilde bu türden şeyleri istemiyormuş gibi gelir. Bazen insanlar gibi elegan görünümdedir. Asla şeytandan gelmez. Korkutmak istemez, çünkü doğalında garip ve korkunçtur. Kızıllar içinde gelir tıpkı bir mum alevi gibi, ağzı ateş dolu ve bir elinde mızrağa benzer bir sırıkla. Geldiğinde normal bir şekilde konuşabilirsiniz. Ona söylediklerinizi çok açık olmalıdır, çünkü onun için yıllar günlerdir. Ve biri ona üç yıl içinde bir iş yapacağını söylese o üç gün anlar. Bu hileyi anlamayan lanetlenir. Ben bunu kölelikten beri bilirdim. Şeytan insandan farklı bir şekilde hesap yapar. Süreci farklıdır. Kimse ondan fazla zarar veremez. Şimdi nasıldır bilmem, ama eskiden her şeye yardımcı olurdu. Gelişmeler için tüm olanakları sağlardı.

Herkes ona ulaşabilirdi. Aristokrasiden çoğu kişi onu çağırmıştır. Kontlar ve markizler. Hıristiyan ve mason denenlerden. Benim bu masonluğa dair hiç hikâyem olmadı. Bir yerde gizlilik varsa orada büyü vardır. Ve masonlardan kıskancı da yoktur. Onların dinlerinde şeytanın olduğundan hiç şüphem yoktur. Her durumda Kongolar şeytanı ihtiyarlarından öğrenmişlerdir. İhtiyarlar

Kongolara ve markizlere palo çalışmayı öğretmiştir. Ve onlara "Sen mayombe çalışırken sen sahip ve topraksın" derlerdi. Kontlar ihtiyarların öğrettiği her şeyi yerine getirirlerdi. Dört rüzgârdan toprak alırlar, onu mısır yaprağıyla sararlardı, dört tavuk ayağını sakladıkları yığınlar yapar ve onu tablaya götürürlerdi ki istek yerine gelsin. Bir şey zayıf olduğunda ya da yürümesi için, tablayı süpürge ile döverlerdi. Bu tablalar inanılmaz bir kuvvet toplarlardı. Herhangi birini kabul eder veya geri çevirirdi.

Kongolar çok muska kullanırlardı. Herhangi bir kemik asacık iyi bir muska olurdu. Ariosa'dayken bazılarını kullandım. Savaşta da. Bana destek olan bir tanesini götürdüm. Onun sayesinde beni hiç öldüremediler. Beni bir defa yaraladılar ama uyluğuma geldi ve kafur ile iyileştirdim.

En iyi muskalar çakılcıklarla olur. İnce deriden bir heybeciği doldurman ve boynundan asman yeterliydi. Yapmaman gereken şey, onu terk etmendi. İnsanlar gibi ona da her an yemek vermelisin. Yemeği prendanın sahibi emreder, muskaları koyan kişi. Neredeyse her zaman sarımsak ve kırmızı biberle beslersin. Aguardiente içirir ve küçük bir parmak Gine biberi çalarsın. Siyah büyücünün bu muskaları dağıttığı gün, o birine dik dik bakar ve ellerini çarpar, kuvvetlice sıkar ve bir an bir araya getirirdi. Öncelikle biri büyücüye onunla hiçbir kötülük yapmayacağının güvenini verirdi; ve onu kullanırken cinsellikle ilgili hiçbir şey yapmayacağının.

Muska narin bir şeydir. Bir adam bir kadınla birlikte olur ve muska taşırsa arızalanır. Şüphesiz yolu uzun süre bükebilir. Ayrıca, kadınlar gevşerler. Biri kadınlarla işini yaptıktan sonra, muskayı tekrar takmak isterse, kötülüğü dindirmek ve kovalamak için ellerini külle ovmalıdır. Öyle yapmazsa muska asileşir.

Kadınlar her şeyi gevşetirler, muskalardan tablalara. Bunun için kendi özel yöntemleri vardır. Onlar cadı olabilir, ama erkeklerin tablalarıyla çalışmazlar. Bazıları erkeklerden daha kuvvetlidir, daha cesurdur. Bence onlar temizlik ve tazelenmeye daha çok yarıyorlar. Tazelenmek için kadınlardan iyisi yoktur.

Bana kömür kutularını gösteren kimdi hatırlamıyorum, ama çok yıl geçtiğini biliyorum. Tazelenmek için en iyisidir. Büyükçe bir gazyağı kutusunu alıp ot ve suyla doldurmaktan başka bir şeye gerek yoktur. Bu otlar zengin kişilerin bahçelerinden alınır.

Hepsi karıştırılır, fesleğen, bitki çayı, Barbados fıstığı kutuda biraz şeker ve tuz ile karıştırılır. Kutu evin bir kenarına kaldırılır ve iki gün içinde evin her yerine dökülür. Su haşereleri alır ama tazedir. Kısa bir süre sonra kapıdan içeri bir tazeliğin girdiği hissedilir. Olan en sağlıklı şeydir. Biri isterse onunla yıkanabilir. Tuz ve şekeri katmamak kaydıyla.

Banyonun gün ortası onikide olması gerekir. Güneş toprağın ortasındayken. İyi bir temizlenme için yedi yıkanma yeterlidir. Eskiden her gün yıkanılırdı. Kongolar sağlık için ona önem verirlerdi. Buna *ganguleria*[67] denirdi, ancak insanlar bunun tinsel bir şey olduğunu söylerler.

Ruh büyücünün emri altındadır. İhtiyarların bana söylediklerine çok kulak asmamıştım. Kötü görünmemek için bazı şeyleri bir daha yapmadım. Benim gibi adamlar büyücülükle ilgili değildir, çünkü sabrımız yoktur. Ben kötülüğü ve sevişmeyi severdim. Ve bu halde büyücülüğü kaldıramazsınız. Ben yalnız kalmamak için görmeyi ve dinlemeyi tercih ederdim. Dokunup tanışamayacağınız şeylerin anlatılması beni huzursuz ederdi. Böylece kendimi yetiştirdim ve kendiminkilerle çıkmak istedim.

Bir defasında öyle bir kötülük yaptım ki hatırladığım her an tiksiniyorum. Tiksinti! Bir santeronun evine gitmiş olmamla sonuçlandı ve odaları, vitrinleri, kaseleri her şeyi kaydetmeye başlamamla. Santero bana baktı ve hiçbir şey söylemedi. Ama ben son odaya gittiğimde başıma geldi, orada davullar, beyaz kıyafetler, kaseler ve azizler duruyordu. Oraya girdim ve kendime yerli muzları, tatlı şuruptan hamur işleri ve Hindistan cevizleriyle ziyafet vermeye koyuldum. Yarı doymuş bir şekilde çıktığımda santeroya denk geldim ve o bana baktı ve şöyle dedi "Ne oldu?". Ona bir şey söylemedim ve yoluna devam etti. Ama bu bacaklarımı titretti ve öyle titretti ki hasta dahi oldum. Evet, gitmem gerekti. Bu titremenin geçerliliği yoktu, çünkü santero beni yakalamadı. Beni yakalamış olsaydı, o zaman olurdu. Azizlere koydukları yemeğe dokunamazsın dahi. Ama açlık bastırdığında, açlığa hükmedemezsiniz. Kongolar arasında bunun oyunu bile olmaz. Bir Kongo birinin uygunsuz yerlerde kaçamakçık yaptığını görürse, aman dikkat, ona zarar

67 İyi bir yarar sağlamak için Kongo işi ya da yapımı.

bile verebilir. Kongolar lukumilerden daha kuvvetlidirler. Kafaları daha sağlamdır. Malzemelerle harikalar yaratırlar. Her şey sopalar, kan, kemikler ve ormandaki ağaçlara dayanır.

Kongolar için ağaç büyük bir şeydir. Herkes ondan doğar ve herkes ona verilir. O bir tanrı gibidir. Ona yemekten verirler, onunla konuşurlar, ondan istekte bulunurlar ve onu korurlar. Onlar doğadan her şeyi alırlar, ağaçtan, o doğanın ruhudur. Büyü ağaçlardan ve otlardan destek alır. Kölelikte tüm değirmenlerde çalılıklar ve güzel ağaçlar vardı. Bu sebeple Kongolar için oralar uygundu. Ariosa'da geniş alanlar ekiliydi ve yabani yerler de vardı. Bu dağlarda cadılık yetişti ve yetişiyor. Ruhlar çıkıyor ve ışıklar gördüğüm geçen tüm şeyler ve sonra, zamanla, kafamdan silinip gittiler. Nasıl olduklarını ve neye benzediklerini bilmediğin türden şeyler. Gizemler diyelim. Hayatımda gördüğüm en heyecanlı şey vahşi hayvanlara dönüşen ihtiyar Kongolar. Bu dipten tepeye oldu.

Öyle fenaydılar ki birine tüylerini kabartırlardı ve etleri tavuklardandı. Bazen derlerdi ki Fulano, palocu, müştemilattan bir kedi veya köpek olarak çıkarmış. Değilse bile bir siyah kadın çıkıp saçlarını çekiştirerek "Ay, yardım, kocamın boyutlarında bir köpek gördüm!" diye bağırırdı. Bu köpek kişisel olarak kocası olabilirdi, demek istediğim köpek kılığında olabilirdi.

Sanırım böyle şeyler görmedim, ama hikâyeleri bile korkutucu. Ve o yıllarda insanlar hayatı hikâyeler türeterek geçirirlerdi. Kuduz bir köpeğin inatçı ihtiyar bir Kongo olabileceğini düşünmek, herhangi birinin tüylerini diken diken yapardı. Sonraları, bu Küba'da tekrar görülmedi. En azından karşıma benzer hikâyelerle kimse çıkmadı. Bazen düşünüyorum da burada çok sayıda Afrikalı olduğu için bunlar oldu. Bugün Küba'da Afrikalılar yok. Yeni insanlar dine karşı kayıtsız. Hayatın yemek, uyumak ve bol bol hamurdan ibaret olduğunu düşünüyorlar. O yüzden böyleyiz. Orada savaş burada savaş. Bir inanç olmalı. Bir şeye inanmak. Öyle olmazsa ayvayı yedik.

Bugün mucizelere inanmayan, yarın inanır. Her gün kanıtı var. Bazıları diğerlerinden daha kuvvetli kanıtlar, ama hepsi geçerli. Bazı anlar birisi kendini çok güvende hisseder ve benliğini kaybeder. Hayal kırıklığına kapılır. O anlarda azizler yoktur, ne mucizeler ne de Juan de los Palotes. Ama onlar hemen geçer. İnsan

sükûnet içinde yaşar ve düşünür.

Biri içerden yanıyorsa, içi şişmişse, bununla birlikte çene kemiğini dahi oynatamıyorsa, bu durumda düşünmez, düşünecek olsa bile her şeyi kötüye yorar. Orada tehlike doğar. O anlarda. Bu durumdan çıkmak için herhangi bir yerde soğuk su içmek gerekir. İki üç hafta havanın serinlemesi için yeterlidir. Soğuk su çok güzeldir. Bana göre beyindeki tıkanıklığı açar. Su tükenmeden yukarı ulaşır. Eğer su çok sevilirse, sürahi tekrar doldurulmalıdır. Demek istediğim bu iyi çalışır. Barakalarda herkesin kendi sürahiciği ve duvarda asılı otları vardı. Kimse ahmak değildi. Ben sahiplerin evlerini içeriden hiç görmedim, ama eminim ki onların da kendininkileri vardı. Onlar çok inançlıydılar.

Katoliklik hep spiritüalizm ile bağdaşır. Bunu varsaymanız gerekir. Bir Katolik tek başına Katolik değildir. Eskinin zenginleri Katolik idiler ama cadılık ile arada sırada işleri olurdu.

Kalfaların lafı bile olmaz. Gözleri korktukları siyah büyücülerin üzerindeydi. Büyücüler eğer isterlerse onların kabuklarını kırabileceklerini çok iyi biliyorlardı. Bugün hâlâ çoğu kişinin birbirine "Ben Katoliğim ve apostoliğim" dediğini duyabilirsiniz. Ne olmuş! Bu hikâyeyi birbirlerine anlatırlar. Burada, küçüğünden büyüğüne, herkesin bir dua kitabı vardır. Hiç kimse masum değildir. Tüm dinler burada bu topraklarda karışmıştır. Afrikalı kendininkini taşıdı, en kuvvetlisi, İspanyol da kendininkini taşımıştır, ancak o kadar kuvvetli değil. Hepsine saygı duymalı. Benim politikam bu.

Afrika dinlerinin daha fazla eğlencesi var. Biri dans eder, diğeri şarkı söyler, eğlenir, kavga eder. Onlar maní, palo ve *quimbumbia*lar[68]. Güneş battığında grupları oluşturmaya başlarlardı. Quimbumbia ve büyü aynı şeydir. Her daim davulları kullanırlar. Palo oynamak için kullanılan davulları. Quimbumbia Kongo işiydi. Burada inat yüzünden iki siyah büyücü grubunun ayrıldığı bir zaman oldu. Dairenin ortasına bir muz fidanı diktiler, iyi tohumdan. Her büyücü fidana gidip meyve vermesi için çalışmalar yaptılar. Önüne geçip çökerlerdi, ona üç veya dört ağız aguardiente ile seslendiler. Ve fidan hangisine muz verirse o kazanacaktı. Kazanan

[68] Dansa eşlik eden Kongo oyunu. Aynı zamanda iki sopacık ile oynanan çocuk oyunu. Sopalardan birine diğeri ile vurulur ve ne kadar uzağa gidebildiğine bakılır. En uzağa gönderebilen galip gelir.

meyveyi yiyecek ve eğer isterse insanlarına dağıtacaktı.

O an, kutlamak için davulları çaldılar ve danslar ettiler. Kazanana *horoz*[69] dediler ve dans etmeye ittiler. Ne zaman bu gruplar quimbumbia oynayacak olsa bir el yüklü orman sopacığı arar ve onu asarlardı. Onu desteklemek için beş çubuktan tokmaklar yaparlardı. Bana göre bu quimbumbia o kadar da menen değildi. Kırık ve çatlaktan başka bir tane daha vardı. Bir canlı horozu iyice soyup sonra onu öldürerek yapılırdı. Tüm tüyler ve bağırsaklar büyük bir tablaya pişirmek üzere götürülürdü. Pişmiş horoz yenmeye başlanırdı, horozun arda kalan kemikleri tablaya konurdu: horoz kemikleri, kemiklerin en kuvvetlileridir.

Bu şekilde yenen horozun tüyleri herhangi bir Hıristiyan'a verilirdi, çünkü onu yutan kişi tabladan çıkardı. En azından insanlar böyle hayal ederdi. Bir gürültü patırtı içinde ortaya çıkardı. Bir bütün gibi görünürdü; öyleydi de.

Quimbumbia neredeyse her zaman gece oynanırdı. O dönem, elektrik yoktu ve değirmenler gaz lambası ile aydınlatılırdı. Quimbumbia bununla aydınlanırdı, her ne kadar büyüde karanlık güzel olsa da. Ruhlar ışıkta inmezler. Onlar albinolar gibidir, gece dışında görünmezler.

Elektrik ilk Santa Clara'ya geldi. Aynı şehre. Marta Abreu getirtti, hayırsever. Ariosa'ya şu vakte kadar gelmedi...Tam hatırlayamıyorum ama Caracas'tan sonraydı. Lajas bölgesinde elektrik ilk Caracas'a geldi. Küba'nın en büyük değirmenine. Sahipleri milyonerdi o sebeple ışığı satın aldılar. Soyadları Terry idi. Nerede dururdum bilmiyorum, bir ağacın üstünde mi yoksa bir çatıda mı? Gördüğüm şey Caracas'ın ışıklarının muhteşem olduğuydu.

Barakada gaz lambası ile aydınlanırdım. Onlar mahzenciden satın alınırdı. Diğer sahiplerin Caracas'taki bu aydınlatma lüksüne biraz imrendiklerini tahmin edebiliyorum. Terry ailesi aristokrattı, çok inceydiler. Her yıl Fransa'ya giderlerdi. En büyükleri don Tomás Terry. Onu uzaktan çok gördüm. Onun fikirleri çağın ötesindeydi. Emilio, oğlu da öyleydi. Ama don Tomás daha iyiydi. Tüm çalışanları onu severdi. Kendi iyiliği için siyah Kongolar ile

69 Önde gelen.

kişisel ilişki kurardı. Kongolara kendi meclislerini kurmaları için para verirdi. Onlara iyi davranırdı. İnsanlar onun siyahları dans ederken izlemekten keyif aldığını söylerlerdi. Cruces'te don Tómas tarafından kurulan bir Kongo meclisi vardı, diğeri de Lajas'ta. Ben ikisini de gördüm ve oralarda bulundum. Kadın bulmaya gitmiştim. Her kahvede siyah kadın vardı! Şimdi, orada edepsizlik yapacak olsan bir uçan balık gibi kovulurdun. Bu siyah kadınlar kendi yerlerini verirlerdi.

Cruces'teki mecliste don Tomás Terry'nin bir fotoğrafını hatırlıyorum. Kölelikteki tüm adamlar o ve onun oğulları gibidir inşallah! Onlara dair hiçbir şey bilmiyorum. Fransa'da olmalılar. Oldukları gibi milyoner bir şekilde yaşayıp gidiyorlardır.

Ariosa farklıydı. O kadar da sefil değildi, ama Caracas'taki lüks ve varlık yoktu. Kazan evi büyük gaz lambalarıyla aydınlatılırdı. Müştemilat hasat zamanı aydınlatılırdı, çünkü ölü zamanda kurdun ağzındaydı. Barakanın girişinde her zaman bir ışığı yanar bırakırlardı. Hepsi buydu. O yüzden adamlar sıkılırdı ve kadınlardan başka bir şey düşünmezlerdi. Benim de takıntım bu idi hâlâ da budur. Kadınların hayattaki en büyük şeyler olduğunu düşünmeye devam ediyorum. Bir kadın beni içine aldığında gözlerime bakmalıydı. Tıpkı şeytan gibiydi. Örtülü ama hazır. Remedios'taki kadınlar güzelliklerinden dolayı ünlüydüler. Onları görmek için her yıl yapılan kutlamalara gitmek gerekirdi. Sanırım bu kutlamalardan on kadarına gittim. Orada her birini gördüm! Dini ve eğlenceli kutlamalardı. İki şey bir arada. En dindar kadınlar, ama en...

Her kutlama rahatlatır, öyle değilse o kutlama değildir. Remedios'taki ciddiyet dinden ileri geliyor. O köy hep dindar ve ciddi olmuştur. Tüm evlerde dişi ve eril azizlerin sunakları vardı. Bazıları çirkin, diğerleri güzel. Remedioslular Paskalya Haftası kutlamalarının güzelliği ile bilinir. Tüm haftayı ağıtlarla geçirirler, oldukça ciddi ve sakince. Köye kimsenin at üstünde girmesine izin vermezlerdi, hele mahmuz takılmasına hiç. O günler inzivaya çekilme günleriydi. Trenler siren çalamazdı. Mezarlık sessizliği vardı. Kutsal Perşembe evi süpüremezdin, çünkü beyazlar bunun kafayı Tanrı'dan temizlemekle aynı şey olduğunu söylerlerdi. Su ile yıkanamazdın, çünkü su kana dönüşürdü. Daha ne anlatayım! Ne kanatlılar ne de domuzlar öldürülebilirdi. Bu onların yasıydı,

beyazların ve derlerdi ki domuz yiyen kişi günahkardır ve cezalandırılmalıdır. Ama ben o günlerde homini gırtlak domuz yiyen çok köylü gördüm.

Remedios'ta çok sayıda ender görenek vardı, en çok da Paskalya Haftası'nda. Hepsini oldukça iyi tanıyorum, çünkü bu köyü severdim ve her fırsatta oraya giderdim. Ariosa sadık kalırdı. Bör adeti hatırlıyorum da evlenecek kuzenlerin Tanrı'ya kefaret ödemelerini buyururdu. Kuzenlerin evliliğine iyi bakılmazdı o sebeple ödemeleri gerekirdi, günaha düşmemek için. Elbette bu sistem rahiplerin işine geliyordu. Bu şekilde başka bir cukka daha edinirlerdi. Kuzenlerin evliliğinin çirkin olduğu da doğrudur, ancak bir erkek bir kadına yürekten abayı yakmışsa, onu engelleyecek Tanrı yoktur.

O günlerde, gizli yapılan şeylerden biri, domino veya deste kâğıdı oynamaktı. Şanlı cumartesi günü, inzivanın kırıldığı gün insanlar kapı önlerinde oynardı. Takip eden günlerde gizlenmeleri gerekirdi. Bovling oyunu o kadar yasaklıydı ki onu gizlice bile oynayamazdın. Remedios'ta iki veya üç kullanılmayan büyük bovling pisti vardı. Destelerle çekiliş yaparlardı. İki deste alırlardı. Desteleri satın alan kişi üzerlerine adını yazardı ya da bir tarafına bir işaret koyardı. Desteyi dağıtan kişi parayı toplardı. Sonra bir kaşık alıp desteyi kaldırırlardı. Çıkan sayı yedi olursa çekilişi kaldırırlardı. Bu yedi sayısını kimse bilmez, o bir gizemdir, tıpkı üç numara gibi ve sekiz ki o ölümdür. Sessiz ve gizli daha iyi oynanırdı. Daha cazipti. Zengin beyazlar bunları Paskalya Haftası oynamazdı. Onlar İsa'nın kayboluşu için tam matem olduğunu söylerlerdi. Anladığım kadarıyla insanları kandırıyorlardı. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu biliyorum. Doğadan geldiğini. Ama bu ölümü hâlâ karanlıktır. Doğrusu onu çok gördüm ama onunla hiç tanışmadım.

Paskalya Haftası boyunca tüm değirmenlerde çalışma sürerdi. Sadece pazartesi, salı ve Şanlı Cumartesi günleri sabah saat ondan sonra, İsa'nın dirildiği saat. Sahipler, İsa'nın geri dönmek için kalkmasını fırsata çevirmek için beklerlerdi. Dirilişten sonra büyücülük oynayanları vardı. Remedios'ta kutlama bu saatte başlardı. Şanlı Cumartesi günü yılın en eğlenceli günüydü. San Juan kutlamalarında olduğu gibi Júa yakılırdı. Júa büyük ve kalıplı bir oyuncaktı. Bir halata asılır ve çubuklanırdı. Sonra yok edene kadar

iyice yakarlardı, çünkü o İsa'ya verilen zararı ve hainliği simgelerdi. Beyazlar, Júa'nın Hıristiyanların düşmanı görünümünde geldiğini, İsa'yı katledenler gibi, söylerlerdi. İsa Yahudilerin bir savaşında öldürüldü. Tüm bunları bana bir defa anlattılar ama yıllar boyunca çok azı benden geçti. Bildiğim şey onun var olduğu ve İsa'nın öldürüldüğü. Bu olumlu bir şey.

Remedios kadar göreneklere bağlı bir köy görmedim. Orada her şey çılgınca. Onları yerine getirmemeye dikkat et! Kutlamalarda tüm Remediosluların yapması gereken gidip eğlenmeleri. Paskalya Haftası dine inanmayan kişi hain olarak anılırdı. Ya da Azizlere sırtını çevirmiş olduğu söylenirdi. Doğal olarak bu kendi aralarındaki bir şey, çünkü çiftçilere hiçbir şey denmezdi. Dindarları olduğundan, onlar kiliseye ve kutlamalara giderlerdi. Ebeveynler çocuklarını caddelerde dua etmeye ve ayinlerde şarkı söylemeye zorlarlardı. Biri bu büyük adamları şarkı söylerken görünce yaptıkları bu kötü şeylere kahkaha atardı. Sokaklardan siyah kıyafetler içinde geçerlerdi, ellerinde kitap ve mumlarıyla. Zengin kadınlar başlarının üzerinde ibik gibi açılan ve iğne delikleri olan büyük şeyler taşırlardı. Güzelce ışıldarlardı.

Eskiden, çocuklar kendi başlarına davranmazlardı. Yirmi beş yaşına geldiğinde bazı kararları alabilirlerdi. Ebeveynlerin etkisi altındaydılar. O sebeple hepsi kiliseye gidip dua ederdi. Hem köyde hem de çiftliklerde durum böyleydi.

Bir tip vardı ki kilisenin pek de dostu değildi. Adı Juan Celorio idi. O her seferinde çocuklarla buluşur onlarla kutlamalar yapar ve pazar günleri eğlenirdi. Asturialıydı ve bir mahzenin sahibiydi. Çocuklar geldiğinde, onlarla ilgilenmek için onlara şekerlemeler, sütlü kahve, tereyağlı ekmek ve çocukların istediği her şeyi verirdi. Onlarla çok konuşurdu. Onlara kiliseye gitmektense eğlenmelerini söylerdi. Ebeveynler onun yüzünden çileden çıkardı ve onun resmini bile görmeye tahammül edemezlerdi. Celorio güzel bir karaktere sahipti. Küçükler ne zaman dışarı çıksa yemek yemek için onun yanına giderlerdi. Celorio onlara kutular, demirler, kazmalar ve sığır konserveleri verirdi. Ucundan açılan ve ağzından balmumu ile doldurulan kavanozlar. Hindi tüyleri ile süsler ve aynı yerden kapatırlardı. Skandal büyüktü. Bu şekilde, bu gürültü ve tenekelerle Celorio köy için alaylar organize ederdi. Pek çok kişi

buna katılırdı. Herkes az ya da çok eğlence arardı. Orada paranda adı verilen meşhur cümbüşler başladı.

Şanlı Cumartesi günleri başka garip şeyler gördüm. Bu köy cehenneme benziyordu. Hiçbir zaman bu kadar dolu olmamıştı. Biri zengine de yoksula da toslayabiliyordu. Ve herkes sokaklardaydı. Köşeler kovanlar gibiydi.

Köy mutluluktan uçuyordu, ışıl ışıl, her yerde fenerler, flamalar... Kuklacılar gelir ve dans etmeye koyulup akrobasiler yaparlardı. Onları mükemmel şekilde hatırlıyorum. Çingeneler, İspanyollar ve Kübalıları vardı. Kübalılar çok kötüydü. Çingenelerdeki lütuf ve nadirlik onlarda yoktu. Parklarda veya salonlarda çalışırlardı. Parklarda ne yaptıklarını görmek daha zordu, çünkü insanlar etraflarında bir kordon oluştururlardı ve onları tamamen kapatırlardı. Şarkılar söyler ve cırlarlardı. Çocuklar bu yürüyen ve iplerle hareket eden oyuncaklara deli olurlardı. Bir de oyuncak gibi giyinen kuklacılar vardı, renkli, kareli ve şeritli elbiseler giyer, şapkalar takarlardı. Zıplarlar, şeker dağıtırlar, insanların verdiği her şeyi yerlerdi. Yere yatıp karınlarına büyük bir taş koyarlardı ve izleyicilerden biri balyozla bu taşı ikiye ayırırdı. O an kuklacı durur ve selam verirdi. Herkes, işkembelerini yerde bıraktığını düşünürdü ama hiçbir şey olmazdı. Onlar kandırmayı iyi bilirdiler. Onca yıl hilelerini taşıdılar ki biri bile gitmedi.

Orada her şeyi, yapmış olmak için yaptılar. Bu yolla hayatlarını kazanıyorlardı. Sempatiktiler ve herkesle iyi geçinirdiler. Bir kuklacı yanmış gazeteleri yerdi ve kısa bir süre sonra onları ağzından renkli bantlar olarak çıkarırdı. Ateş bantlara dönüşürdü. İnsanlar şaşkınlık içinde bağırırlardı çünkü açıklamaları yoktu.

Çingeneler en iyileriydi. Komik ve ciddiydiler. Gösterilerini yapmaya çıktıklarında ciddiydiler ve güveni çok sevmezlerdi. En renkli kostümleri giyinirlerdi. Erkekleri biraz kirliydiler. Yelek giyer ve başlarına alınlarını kaplayan bandana bağlarlardı. En çok da kırmızı bandanalar. Kadınları renkli uzun tunikler giyerlerdi. Kollarını kulplarla ve tüm parmaklarını yuvarlak taşlarla süslerlerdi. Saçları kömür gibi siyahtı, gerilmiş ve bellerine kadar uzun saçlar. Doğal bir parlaklığı vardı. Çingeneler kendi ülkelerinden gelirdi. Ben doğrusu hangi ülke hatırlamıyorum, ama uzak bir ülkeydi. İspanyolca konuşurlardı, bu evet. Evleri yoktu. Kumpanyanın tente

sistemi ile yaşarlardı. Dört çubuk ve kalın bir kumaşla örtülerini yaparlardı. Tamamen, onlar istedikleri yerde yatarlardı.

Remedios'ta boş solarlarda ya da ıssız bir evin avlusunda kamp kurarlardı. Orada az kalırlardı. Sadece kutlamalara giderlerdi. Yaşamları böyleydi: kızaklar ve zorluklar. Bir yeri sevdiklerinde orada kalmak isterlerdi ve beraberlerindeki tüm çocuk ve hayvanlarla yerleşirlerdi. Bazen hükümet polisi onları çıkarmaya gelirdi. Böylece skandal yaratamazlardı. Kutuları ve çubuklarını yüklenir ve yeniden yola koyulurlardı.

Her şeye karşı hatta yemeğe karşı bile kaygısızdılar. Peki, yerde pişirirlerdi. Onlara hep sempati beslemişimdir. Büyücüler gibi talih tahmini yaparlardı. Desteler ile tahmin ederlerdi. Kadınlar kehanetlerde bulunmak üzere işe çıkardı ve insanlara kendilerini dinlemeleri için neredeyse emrederlerdi. Başarırlardı da çünkü dünyayı bunca yürümekten dolayı çok şey bilirlerdi. Çingenelerin maymunları vardı, köpecikleri ve kuşları. Maymunlara dans etmeyi ve para istemek için avuç açmayı öğretmişlerdi. Zayıf maymunlardı, az beslenmiş. Köpekler de dans edebilirlerdi ve iki pati üstünde dururlardı.

Bence Küba'da hâlâ bu çingenelerden var. Orada kayıp bir şekilde devam eden yürüyüşçülerden. Küçük köylerde.

Paskalya Haftası'nın bir diğer eğlencesi çekilişlerdi. Şanlı Cumartesi günleri, tabii ki çekiliş olurdu. Eşarplar, kolonyalar, gül merhemleri ve dikiş makineleri çekilirdi. Ucuz eşarplar ve kokmuş kolonyalar. Ben hiç serinlemek için kolonya dökünmedim. Kimi insanların ruhuna hitap etmez. Dikiş makineleri kimseye çıkmazdı. Ahmaklar için yemdiler. İnsanlar giderdi ve numara verirlerdi, ama kimsenin bir makine çektiğini görmedim. Ve teşhircilerin arkasında makineyi bekleyerek saatler geçerdi. Ben makinesiz nasıl da harcama yaptıklarını izlemek için gururlu bir şekilde girerdim. Benim için bu çekilişler çoktan bitmişti.

Bu Paskalya Haftası'nda verilirdi ve aynı dindarlar nefislerini yatıştırırlardı. Hâlâ çekilişler var ve baştan aşağı kandırmadır. En çok da rahipler arasında olur kandırmalar. Arroyo Apolo yakınında bulunan bir kiliseye on yıldan uzun bir süre önce gitmiştim, bütün limon çalılıkları ile gazi karavanı orada. Bizi rahipler davet etmişti. İçlerinden biri, ayini veren, gazileri İsa'nın sözleriyle ve

diğer ahmaklıklarla kazanmak istedi. Aynı ayinde iş komünistlerin yok edilmesi gerektiğini ve onların iblis oğulları olduğuna demeye kadar vardı. Ben sinirlendim, çünkü o yıllarda düşünce biçimlerim ve fikirlerimden ötürü Sosyalist Halk Partisine bağlıydım. En çok da fikirler, onlar işçilerin iyiliği içindi. Bir daha kiliseye dönmedim. Ve rahibi bir daha görmedim. Ancak yaşlı bir dedikoducuya denk geldim, bir arkadaşımla geçiyorlardı, rahibin kilisenin avlusunda bir kutlama verdiği ve büyük bir çekiliş yaptığını söyledi. Eşya çekilişi yapıyordu ve gazilere hep mendil, patik ve bir sürü ıvır zıvır çıkıyordu. Öyle ki çekilişler beni kandırılmış hissettirmeye devam etti. O sebeple hiçbirine inanmıyorum.

Şanlı Cumartesi kutlamalarında varyete yaparlardı. Artık böyle varyeteler yok, ama eskiden tüm kutlamalarda olurdu. Eğlenceliydiler, çünkü onlarda dünyanın en garip şeylerini görürdün. Şamataları herhangi birkaç çubuk ve arkası dekore edilmiş bir tente ile yaparlardı. Çoğu zaman dekorasyon bile olmazdı. Bazı komedyenler gelir ve saçmalamaya başlarlardı. İzleyici için maymun taklidi yaparlardı. Şarkı söyler, doğaçlama hikâyeler anlatırlardı, şakalar, fıkralar, bilmeceler... Akıllarına gelen her şeyi. Bu da para toplamak için yaptıkları bir başka numaraydı. Bir salonda yaptıklarında, insanlar para ödemeliydi. Siyahlar ve beyazlar eşit bir şekilde girerdi.

Kübalılar tiyatrolarda yapılan şamataları hep sevmiştir. Havana'da ben bir defa tiyatroya gittim ve sanırım şamata yapıldığını gördüm. Bir siyah ile bir beyaz arasında bir komediydi.

Remedios eski zamanların âdetlerinin köyüydü. Orada dünyanın en eski şeylerini yaparlardı. Yortu günü renklendirilmiş kıyafetleri, yüzlerini kapatan kapşonları ve bellerinde çıngıraklarıyla şeytan kılığında siyahlar meclislerinden çıkarlardı. Bu şeytancıklar çocuklar için korkuluk gibiydiler. Kongo meclislerinden çıkarlardı. Nañigo değillerdi, çünkü Remedios'ta ñañigoculuk yoktu. Onlar Kongoculukla şeytancıklardı.

Remedios'ta siyahların iki lokali vardı: Rekreasyon yeri olan Brigadier González caddesini geçinceydi, ve diğeri dini konularla ilgiliydi. Bu ikisinde toplanırlardı. Rekreasyon için olanında, tamamı siyahilerden oluşan bir orkestra, Kutsal Hafta için prova yapardı. Bu orkestra danzonlar ve danslar çalardı. Eskiden dansı

çok severdim. Siyahlar sokaklarda veya salonlarda dans ederdi.

Orkestra her zaman siyahlar için çalmazdı. Bazen Tertulia'ya giderdi ki orası beyazların lokaliydi ve orayı biraz keyiflendirirdi.

Müzisyenler iyi para kazanırdı. Ben hiç orkestra eşliğinde dans etmedim. Benim zevkim kadınlardı. Köye vardığımda koklamaya koyulur ve ağımı çekerdim.

Remedios'un insanları bu bölgedeki diğer köylerde olduğu gibi erkenden kahvaltı ederlerdi. Saat altı buçuk veya yedide masa çoktan hazır olurdu. Yoksulların kahvaltısı hâlâ daha erkendi ve dışarıdan iseler daha da erkendi. Fakirler kahve ve yer elması ile kahvaltı ederlerdi. Afrika usulü közlenmiş çok lezzetli yer elması. Öğle yemeği saat on birden on bir buçuğa doğru yapılırdı. İyi masalarda ekmek eksik olmazdı, tereyağı ve şarap da. Su içme adeti yoktu. Hep şaraptı, şarap ve şarap.

Akşam yemeği saat sekiz buçuk ya da dokuzdaydı. Günün en kuvvetli yemeğiydi. Köyün insanları saat on ikide yatarlardı, ama tarlalarda saat sekiz veya dokuzda herkes yorgunluğa teslim olurdu. Küçük beyler sabah saat onda kalkabilirdi, şimdi, karnını doyurmak için yere yapışması gereken çiftçi en geç sabah beşte kalkmalıydı. Kahve çok içilirdi. Aile evlerinde büyük moka potlar, içinde kahve pişirilen demirden cezveler. Kahveyi evde kavururlardı. Değirmeni olmayanın havanı vardı. Havanda dövülmüş kahveye bayılırdım çünkü aromasını kaybetmezdi. En azından benim fikrim bu, ama fikir fikirdir. Kahve plantasyonlarını genişletmeden önce kahve eczanelerde satılırdı. Sonradan sokakta seyyarcılar tarafından satılmaya başladı. Büyük bir ticarete dönüştü. Bu iş dışında başka bir şeyle ilgilenmeyen insanlar tanıdım. Kahveyi kavurmadan satarlardı.

Orada agulojayı çok severdim. Sokakta agualojacılar satarlardı. Su, bal, şeker ve tarçından yapılırdı. Görkemli bir tadı vardı. Her bir yudumun tadını çıkarırdım! İhtiyar lukumiler onu fevkalade yaparlardı. Hiçbir şeyi eksik etmezlerdi. Kongocular da onu satarlardı.

Bir Afrikalı ne zaman bir şey yapsa onu iyi yapardı. Tarifi kendi toprağından, Afrika'dan getirmişti. En çok sevdiğim şey kızartmacılardı, artık tembellikten gelmiyorlar. Tembellikten ve adilikten. Bugün insanların damak tadına uymuyor. Yağsız tuzsuz yemek

yapıyorlar öyle ki kimyona değer vermiyorlar. Ama eskiden ne koyulacağına dikkat ederlerdi, en çok da yaşlı siyah kadınlar şekerleme yaparken dikkat ederlerdi. Kızartmalar sokakta satılırdı, ahşap masalarda veya başların üstünde taşınan sepetlerdeki çanaklarda. Bir lukumi çağrılır ve ona "Petrona anne, Dominga anne, buraya gel" denirdi. Hepsi tel veya Rus fırfır giyinirlerdi ve çok temizlerdi. "Yarımlık, oğulcuğum" diye cevap verirlerdi. Ona bir yarımlık verirdiniz ya da iki ve kızarmış yuka, malanga, yüzlek, börek vs. yirmi çeşit daha yerdiniz. Tüm bu yemeklere *granjeria* [70]denirdi. Kutlama günlerinde diğer günlerden daha fazla satıcı sokağa çıkardı. Ama şekerleme yemek istendiğinde muhakkak bir kenarda bir ihtiyar kadını seyyar tavası hazır bulabilirdiniz.

Punç hem sokakta hem de mahzende satılırdı. Kutlama günlerinde özellikle sokakta. O punçları unutamam. Ne portakal, ne rom ne de başka bir şeyleri vardı. Yumurta sarısı, şeker ve aguardienteden yapılırdı. Bu kadarı yetiyordu. Tüm bileşenler bir küpün ya da büyük bir tenekenin içine depolanır ve ananas şekilli bir ahşap tokmak yardımıyla elle karıştırılırdı. İyice karıştırılır ve içilirdi. Açık dökemezdin çünkü kesilirdi. Şişesini yarımlığa satarlardı. Çok ucuz! Vaftizlerde punç çok yaygındır. Afrikalılar arasında hiç eksik olmadı. Neşelenmek için içilirdi, her ne kadar eskiden vaftizler gerçekten kendiliğinden neşeli olsalar da. Bir kutlamaya dönüşürlerdi.

Afrikalıların çocuklarını doğumlarının kırkıncı gününde vaftiz etme adeti vardı. Böylece o gün yarımlıkları toplarlardı. Çocukların vaftiz babaları vardı. Ve vaftiz babalar vaftiz için yarımlıkları taşımak için çağrılanlardı. Yüzlükleri, İspanyol altınını ve diğer paraları yarımlıklarla değiştirirlerdi. Yarımlıklarla doldukları vakit, yeşil renklerden bantları yarımlıklara geçirirlerdi. Yarımlıkların ortalarında oyuk vardı. Kızlar bu bantları dikmeye koyulurlardı. Vaftiz günü vaftiz babalar çantaları yarımlıklarla dolu gülümseyerek gelirlerdi. Çantalar köle kıyafetleri gibi dururdu. Vaftiz ve ziyafetten sonra avluya gider ve orada çocukları çağırırlardı. Çocuklar şeytanlar gibi koşarak çıkarlardı. Herkes buluştuğunda, vaftiz babalar yarımlıkları havaya fırlatır ve

70 Çeşitli sınıftan yemekler. Temelde tatlılar.

cücecikler onları toplamak için deliye dönerdi. Bu o dönemin başka bir lütfuydu. Remedios'ta her zaman yarımlık verilirdi. "Vaftiz baba, yarımlık" deyimi de buradan gelir. Ben iki defa vaftiz babalık yaptım, ama vaftiz oğullarımı hatırlamıyorum. Hayatta her şey karışıyor ve bazı şeyleri hatırlayıp öbürlerini hatırlamıyorsunuz. Böyledir. Buna karşı hiçbir şey yapılamaz. Nankörlük var.

En güzel şey insanları kardeşlik içinde görmek. Bunu kentten ziyade kırlarda görürsünüz. Şehirde, tüm köylerde, kötü çok insan var; bunlar zenginleri dünyanın ve kendilerinin sahibi olarak görürler ve kimseye yardım etmezler. Kırlar farklı. Orada herkes birlik içinde yaşamaya muhtaç, aile içinde gibi. Sevinç olmalı.

Hatırlıyorum da Las Villas bölgesinin tamamında insanlar birbirlerine yardımcı olurdu. Komşular kardeş gibiydi. Birinin yardıma ihtiyacı olduğunda, bir şeyi kırkmak veya dikmek istediğinde, ya da herhangi bir yakını gömüleceğinde, hemen yardım gelirdi. Mesela palmiyeden evler iki günde dikilirdi. Ve bu insanların çalışmak için bir kurulda toplaşmasıyla mümkün olurdu. Birkaç saat içinde herhangi birine ev açarlardı. Değilse de toprağı sürmesine yardım ederlerdi. Her komşu kendi öküz boyunduruğunu getirirdi. Toprağı önce çizgi halinde sonra çapraz sürerlerdi. Bunu toprak meyve versin diye yaparlardı. Bu işleme arazi geçmek denirdi. Ekim zamanı da aynıydı. Birlik içindeydiler ve zavallı adam yorulmasın ve işi bırakmasın diye çaba harcarlardı. Onlar yalnız bir adamın tüm işi yapamayacağını bilirlerdi. Siteciler yeni komşularına kendi tohumlarını verirlerdi. O tohumları ektikten sonra toprağı temizlemeliydi. Bu durumda herkes bitkilere bir yığın toprak verirdi ki yumuşak toprakları olsun ve meyve versinler. Sert toprak ürün vermez, iyice bellenmiş olmalıdır.

Tüm bunlar dostluk göstergesiydi. Bu dayanışma bazen bir şakalaşma gibi olurdu ama insanlar bundan hoşlanırdı. Bir çiftçi diğer bir çiftçinin domuzlarını güderdi. O vakit, domuzların kulaklarına sahiplerinin işaretleri konurdu. Eğer kendinin olmayan bir domuzu alırlarsa, onu keser ve tüm dostların çağrıldığı bir ziyafet verilirdi. Orada toplanır ve kızartılmış domuzu sedir bir tepside ağzı yabani çiçeklerle dolu bir şekilde masanın üzerine yerleştirirlerdi. Bilhassa domuzun kafasını kulağındaki işaret iyice görülür biçimde yerleştirirlerdi ki gerçek sahibi o sırada ne yapıyorsa artık

akılsızlığını fark etsin, çünkü herkes onun malını yiyiyor olurdu. Bu bir lütuftu. En hoşnut olan kişi hayvanın sahibi olmalıydı.

Ben bunu dostluğun sınanması olarak görüyorum. Bugün insanlar bu şekilde davranmıyor. Bugün nereye baksan haset ve kıskançlık. O sebeple ben dayanışmayı seviyorum. Ben önceden bir grupla hareket etmedim, hep yalnızdım. Bir defasında bir kançançana beni takip etti ve onu bıraktım. Bu yaşta düşmanım yok diye düşünüyorum. Düşmanım olanlar ise belalarını bulmamak için benimle hiç konuşmazlar.

Remedios'ta birçok insanla tanıştım. Doksanlı yıllarda hayatım orada geçti. Ariosa'dan köye bir çırpıda gittim. Âdetlerini ve insanlarının nasıl olduğunu bilirim. Birine baktığımda nasıl düşündüğünü bilirim. Zengin insanlar dedikodularla daha az ilgilenirlerdi. Saatlerini, müzik, dans ve paralarıyla ilgilenerek geçirirlerdi.

Köyün kadınları herkes görsün diye salonlarda pencereler açık bir şekilde arp çalarlardı. Piyano sonradan geldi. Ama önce arp geldi. Benim ilgimi çekmezdi. Bu âdetten olsa da içeri bakmak bana çirkin gözükürdü. Ben davulları ve dansları tercih ederdim. Halkın orkestrasının dansları. Ama siyahlar için arp yeni bir şey olduğundan, pencerelerde dikilip seyrederlerdi. Tüm bu ailelerin durumunda, Rojas, Manuellilo, Carrillo aileleri kendi evlerinde yaşardı. Ticaret, kutlama ve para. Dedikoduyla ilgilenmezlerdi. Yoksul ise evet, çünkü daha birlik içinde ve daha... Zengin zengindir ve fakir de fakir.

Remedios'ta gördüğüm her şey bundan ibaret. Pek çok siyah kutlamalara gitmezdi çünkü yaşlıydılar ve bazıları da kökenlerinden ötürü kutlamalara katılmazdı. Ben cariyelerin etrafında dört dönerdim. Ne siyah kadınlardı! Sonra gece yola düşerdim, önüme kimse çıkmasın diye belimde pala ile. Yağmur yemeden hemen değirmene varırdım. Yolculukta yorulduğumda bacaklarım yola devam etmeme izin verinceye kadar sazlıklarda dinlenirdim. Sazlık gece serindir.

Öbür gün kendimi anlatmaya verirdim. Bazı ihtiyarlarla buluşur onlara anlatırdım. İhtiyarları gençlere yeğlerdim. Onları hep yeğlemişimdir. Hâlâ da öyle... Belki şimdi yaşlandım da ondan... Ama yok, eskiden, gençlikte, aynı şekilde düşünürdüm. Onlar benim hikâyelerimi dinlerdi. Onlara kutlamaları, Júa'yı, meşrubatları ve

meyve sularını anlatırdım. Bana saygı ve ciddiyetin olup olmadığını sorarlardı. Onlara bazı kirli detayları anlatmaktan utanırdım ve susardım. Elbette dilimi tutardım. Bu ihtiyarlardan birine bir siyah kadınla çalılıklarda yatabildiğini kim söylerdi ki! Onlar birini dinledikleri gibi, onları da dinlemeliydin. Onlara gözlerinle ve kulaklarınla katılmalıydın. Her şey için samimiydiler. Sakince birine "Çocuk, sen dinlemiyorsun, hiçbir şeye katılmıyorsun, evine git, hadi!" derlerdi. Bolitten yapılmış gibi gitmen gerekirdi. Her ne kadar az konuşsalar da, konuştuklarında onlara katılınmasını isterlerdi. Topraktan, Afrika'dan, hayvanlardan ve görünenlerden konuşurlardı. Dedikodu veya alem yapmazlardı. Biri onlara yalan söylese fena cezalandırırlardı. Bu ihtiyarlarla devam etmek için sessiz ve saygılı olmak gerekirdi. Bir delikanlı bir ihtiyarla dalga geçtiğinde ihtiyar "Dinle, güneş batacağı vakit, sen yürüyerek gidiyor olacaksın" derlerdi. Gerçekten de, kölelikteki biçimle aynıydı: Delikanlının ayak izlerinden toprağı almak ve günbatımına kadar tablaya dökmek. İhtiyarlar alaycıları bu şekilde ortadan kaldırırlardı. Bu ihtiyarlar fenaydı. Tatarcıkların nereye yumurtladıklarını dahi bilirlerdi. Paralı veya parasız, biri onlara gelirdi ve her şeylerini çözerlerdi. Biri onlardan bir şey istediğinde şöyle derlerdi: "Sen gel ve bu işi yap ve ne zaman bir sorunun olursa çözülür, sen bana gel ve öde". Bu sözleri yerine getirmek gerekirdi. Her zaman, danışmadan önce yirmibeş sentavo ödenirdi, bu diğer daha büyük ödemenin dışındaydı. Her kim ki büyük ödemeyi yerine getirmez, gizliydi, karanlıktı, birkaç gün içinde ya bıçaklanır, ya karısıyla boynuzlanır ya da işten atılırdı... Başına her zaman bir şey gelirdi. Milletten ihtiyarla oyun oynayamazdın. Bugün de, genç bir palocu talepkâr değildir; ama siyah ihtiyar başka, daha ciddi, daha köşeli, daha...

İhtiyarların eğlencesi hikâyeler anlatmaktı. Fıkralar ve hikâyeler. Her saat hikâyeler anlatırlardı, gündüz gece, kendi şeylerini anlatacak neşeyi hep bulurlardı. Onlara dikkat kesilemezdin çünkü gezinirlerdi. Dinlermiş gibi yapardım ama sonuçta doğrusu her şey kafamda dönerdi. Ariosa'da bakaralarda iki veya üç siyah millettendi. Sanırım oradaki gambalı ihtiyar bir kadın araraydı. Emin değilim. Diğerleri kongoydu. Afrikalılar ve kreoller arasında bir fark vardı. Afrikalılar birbirlerini anlarlardı, ama kreoller

Afrikalıları hiç iyi anlayamazdı. Onları şarkı söylerken dinlerlerdi, ama iyi anlayamazlardı. Kendimi onlarla korurdum, çünkü bütün hayatım onları dinleyerek geçti. Beni çok severlerdi.

Bugün hâlâ Ma'Lucia'yı hatırlıyorum. Ma'Lucia ile Ariosa dışında tanıştım. Remedios'ta mı yoksa Zulueta'da mı bilemeyeceğim. Bildiğim onu Santa Clara'da daha sonra çok defa gördüğümdür. Oraya eğlenmeye giderdim. Ma'Lucia ile iyi bir ilişkimiz vardı. Kömür kahvesiydi, biraz uzundu, lukumi milletindendi. Onunla tanışana kadar kendini santeriaya vakfetmişti. Bir bölüm vaftiz oğulları vardır, öyle adlandırılırdı. Ma'Lucia öykücüydü. Saatleri elbiselere dokunarak, beyaz kıyafetler, tel bluz, burnu havada bir şekilde geçirirdi. Yüksek bir saç modeli vardı ki bugün artık görülmüyor. Afrikalı olduğunu söylerdi. Tatlı ve amalá yemeği yapardı. Çalışmak için dışarı çıktığında onları sokakta veya değirmenlerin müştemilatlarında satardı. Para biriktirirdi.

Santa Clara'ya ev almak için gelmişti, savaştan sonra. Bu evi bir kız çocuğuna bırakmıştı. Bir gün beni aradı ve bana "Sen iyi ve sessizsin, ben sana bir şey anlatacağım" dedi. Sonra her sınıftan Afrika tarihini anlatmaya başladı. Bana anlatılan tüm tarih ve hikâyeler hafızamdan gidiyor, onları karıştırıyorum; öyle ki, bir filden mi yoksa kaplumbağadan mı bahsediyorum bilmiyorum. Bu yaşlılıktandır. Ancak başka şeyler var ki çok iyi hatırlıyorum. Ama yaş yaştır ve hiçbir şey iyi yerleşmez kafaya, elbette.

İşin aslı Ma'Lucia bana bazı Afrika adetlerinden bahsetti ki onları burada hiç görmedim. O da görmedi, o yüzden anımsıyor. Bana kendi topraklarında erkeklerin sadece ormanlardaki ağaçları kestiğini ve kadınların toprağı temizleyip meyve topladığını söyledi. Sonra, aile için yemek yaptıklarını, yemeğin de çok büyük olduğunu. Ailesinin bir amele bölüğünden büyük olduğunu söyledi. Bana göre bu Afrika'da kadınların doğurmasıyla ve hâlâ her yıl doğurmasıyla ilgiliydi. Ben bir defa Afrika'dan bir fotoğraf gördüm tüm kadınların göbekleri şişmişti ve memeleri baş kaldırmıştı. Doğrusu ben Küba'da bu gösteriyi hiç görmedim. En azından barakalarda her şey tersiydi. Kadınlar bir sürü çarşaf giyinir ve memelerini kapatırdı. Pekâlâ, Ma'Lucia'nın hikâyelerinde kaybolmamak için... Fil ile ilgili olan çok değişikti; o köylerden geçen bir sirk gördüğünde, filler ve maymunları taşıyanlardan; "Siz,

kreol, fil nedir bilmezsiniz, sizin burada sirkte gördükleriniz fil değil, benim topraklarımda filler daha büyük ve palmiyelerin kalbini yerler" dedi. Yanıt verememiştim. Bence evet, bana oldukça abartılı geldi, çünkü daha sonra ülkesindeki fillerin yirmi, yirmi beş arroba ağırlığında olduğunu söyledi. Biz delikanlılar gülmeden duramıyorduk, ama ondan gizleniyorduk. Çoğu şey yalandı, ama diğerleri gerçekti. Yani bana göre yalandı, ama onlar gerçek olduğuna inanırlardı. Tanrı korusun bu ihtiyar kadınlardan birine hatalı olduğunu söylemeyiverelim!

Ben su kaplumbağası ile karakurbağasının hikâyesini hatırlıyorum. O bana bunu yüz defa anlattı. Su kaplumbağası ile karakurbağasının yıllardır süren bir inadı vardı. Karakurbağası su kaplumbağasını kandırmıştı, o yüzden ondan korkuyordu. Kaplumbağanın ondan daha kuvvetli olduğuna inanıyordu. Bir tas yemek aldı ve onu su kaplumbağasına verdi. Neredeyse ağzına veriyordu. Su kaplumbağası, yemek dolu tası gördüğünde hoşnut oldu. Tıkanana kadar yedi. Karakurbağasının onu bilerek koyduğunu hiç aklından geçirmedi. Çok akılsızdı. Bu akılsızlık yüzünden her an kandırılırdı. Sonra, bu şekilde doymuş ve tatmin olmuşken, dağa bir mağarada bulunan karakurbağasını bulmaya gitti. Karakurbağası onu gördüğünde uzaktan "Buradayım su kaplumbağası, bak" diye seslendi. O baktı ve hiçbir şey görmedi. Yoruldu ve gitti. Bir kuru saman yığınına vardı ve dinlenmek üzere yattı. Karakurbağası onu uyurken ele geçirdi ve üzerine işeyerek zehirledi. Su kaplumbağası o denli tok olduğundan uyuyordu, bu şekilde karakurbağası onu ele geçirebildi. Bu ders insanlara paragöz olmamaları için verilir. Herkesten şüphe etmeli. Birinin düşmanı onu kandırmak için yemek sunabilir.

Ma'Lucia bana karakurbağasını anlatmaya devam etti. Onlardan korkardı, çünkü damarlarında ölümcül zehir dolaştığını söylerdi, kan yerine zehir olduğunu. Kanıtı şu ki biri bir karakurbağasına zarar verdiğinde, ona bir sopa verdiğinde ya da taş attığında o kişinin izini takip eder veya ağzından ya da burnundan onu zehirler. En çok da ağızdan çünkü herkes ağzı açık uyur.

Kaplanın hain bir hayvan olduğunu, adamları boyunlarından yakalamak için ağaçların üstünde dolaştığını ve onları öldürdüğünü söyledi. Kadınları da aynı yerden yakalar ve onları kirli şeyler

yapmaya zorlarmış, orangutanlar gibi. Ancak bunlar en kötüleriydi. Ma'Lucia'ya göre, bir orangutan kadınları kokudan tanırdı ve nazikçe kapardı. Kadınlar hareket dahi edemezlerdi. Tüm maymunlar böyledir. Kuyruklu ve dilsiz adamlar gibiler.

Bazen bir maymun bir kadına aşık olur. Burada Küba'da olaylar oldu. Ben zengin ailelerden iki kadının maymunlarla uyuduğunu işittim. İki kız kardeş. Biri Santa Clara'dan. Diğerini hatırlamıyorum, ama bebesi vardı, çünkü bu maymunları onun evinin beyleriymiş gibi gördüm. Bir gün o eve vardım, ne içindi bilmiyorum. Kapıda bir sandalyede oturmuş bir maymuna rastladım. O sebeple ihtiyarların anlattığı her şey yalan değildir, sadece biz bir şey görmedik ve şüphe duyuyorduk ya da gülüyorduk. Bugün, onca vakitten sonra, kendimi düşünmeye veriyorum ve doğrusu şu sonuca vardım ki Afrikalı tüm alanlarda bilgeydi. Onların dağdan olduklarını ve hayvanlar gibi davrandıklarını söyleyenler var. Orada bunu söylemeyen bir beyaz bile yok. Ben farklı düşünüyorum, çünkü onlarla tanıştım. Brütte bir kılları yoktu. Bana okuma yazma bilmeden birçok şey öğrettiler. Adetler ki bilgiden daha önemlidir. Eğitimli olmak, belaya bulaşmamak, düşük sesle konuşmak, saygı duymak, dindar olmak, çalışkan olmak... Tüm bunları bana Afrikalılar öğretti. Bana "Malanganın yaprağına su düşer ama ıslanmaz" derlerdi. Bunu bana haklarımı aramayayım diye söylerlerdi. Dinlememi ve kendimi savunabilmek için farkında olmamı, ama haddinden çok konuşmamamı. Haddinden çok konuşan başını derde sokar. Kaç insanın ağzına dili bu kadar dışarıdayken böcek düşmez!

Şansım var ki ben sakindim. Ben ihtiyarların kelimelerini unutmadım. Ne oldu! Yabanilerden konuşan insanları duyunca gülümsüyordum. Onlara bir şey demek için yabani derlerdi ve tabii ki kendi ülkelerinin diliyle konuştukları için. Aslında farklı konuşurlardı hepsi bu. Benim için onlar bu anlamda yabani değildi, bilakis saygı duyardım. Siyah bir Kongo veya lukumi bir doktordan daha fazla tıp bilirdi. Çinli bir doktordan da! Bir kişinin ne zaman öleceğine kadar bilirlerdi. Bu yabani kelimesi yanlıştı. Artık bu kelimeyi duymuyorum, çünkü milletten siyahlar yavaş yavaş ölüp gittiler. Orada bazıları kalmışsa en az benden yirmi kez yaşlı olmalılar.

Her siyahın farklı bir fiziği vardı, dudaklar ve burunlar. Bazıları

diğerlerinden daha koyu, Mandingalar gibi daha renkli, ya da musongolar gibi daha kiremit renkli. Uzaktan hangi millete mensup oldukları bilinirdi. Kongolar mesela kısaydılar. Bir kongonun uzun olduğu durumlar da oldu, ama çok nadir. Gerçek bir Kongo kısa ve güçlüdür. Kongo kadınlar da öyle. Lukumiler her boydan olurdu. Kimisi aşağı yukarı Mandingalar gibi, onlar en uzunlarıydı. Ben bu tuhaflığı açıklayamıyorum. Bunun bir gizem olduğundan şüphem yok. Kimi insanlar diğerlerinden nasıl olur da daha büyük olur?! Tanrı bilir.

Lukumiler en çalışkanlarıydı, her işe hazırdılar. Savaşta dahi iyi iş çıkardılar. Carlos Manuel[71] savaşında. Kavgaya hazır olmasalar da bölüklere girdiler ve ateş açtılar. Sonra, bu savaş bittiğinde, çalışmaya döndüler, köle olmaya devam ettiler. O sebeple diğer savaşta hayal kırıklığı yaşadılar. Ama aynı şekilde kavga ettiler. Hiç geride duran bir lukumi görmedim. Savaşçılıklarıyla övündüklerini de hiç duymadım. Milletten diğer siyahlar savaşın ahmaklık olduğunu ve hiçbir şeyi çözmeyeceğini söylerlerdi. Bu düşünceye başarısızlık yüzünden kapılmışlardı. Şimdi, onların çoğu Bağımsızlık'ın gövdesi oldu. Ben de savaşın adamların güvenini öldürdüğünü biliyorum, birinin yanında kardeşleri ölüyor ve hiçbir şey yapılamıyor. Sonra vurguncular gelir ve mesajları iletirler. Her durumda, karşı koymalı. Her kim korkar ve teslim olursa onurunu sonsuza kadar kaybeder. Bu ihtiyarlar, hâlâ diğer savaşın anıları tazeyken Bağımsızlık'a katıldılar. Yaptıkları iş iyiydi ama hevessizdiler. Onlar heveslerini kaybetmişlerdi. Ne kuvvetlerini ne de cesaretlerini ama heveslerini. Ayrıca, neye giriştiklerini hangi siktiğim bilirdi!

İş büyüktü, ama karanlıktı. Bu yeni savaşta çok yalan dolan vardı. İspanya'nın düştüğü, Küba'nın özgür olacağına dair söylentiler duyuyorduk. Saf gerçek şuydu ki, kim bunu başlattıysa destedeki son kartı oynuyordu. O sebeple cüretkâr olmadıklarını söyleyerek ihtiyarları eleştirmek olmazdı. Onlar cüretliydi. Dahası kreollerden daha fazla sorumluluk sahibiydiler. Herkes kreol gerillaların varlığını bilirdi. İhtiyarlardan bir gerillayı

[71] Carlos Manuel de Céspedes, olağanüstü devrimci, On Yıl Savaşları'nın başlatıcısı. Vatanın Babası ilan edildi.

alamazdınız. En iyi deneme buydu. Carlos Manuel ile savaştılar ve iyi bir yurtseverlik dersi verdiler. Neye girdiklerini bildiklerini söylemeyeceğim. Ama gittiler. Bir halt olduğunda sallanarak ilerleyemezsin. Yapman gereken riski göze almak. O yılların Kübalısı, altmışlı yetmişli yıllar, kavga etmek için hazır değildi. İçeride kuvveti vardı, ama elleri temizdi. Samanlıkta bir silah bulmak bir iğne bulmaktan zordu. Bu şekilde herkes Barbados Kirazı ağacından bir herek alır ve hançer yapardı. Bu hançer ile ateşli silah taşıyan düşmanın karşısına çıkarlardı. Onu genelde Kongolar hazırlardı. Onu çiviledikleri yere bırakırlardı. Görüşüme göre, bu hançerlerin ucunda cadılık vardı. İspanyollar bu hançerlerle siyahları gördüklerinde tabanlayıp kaçarlardı. On Yıl Savaşları'nda bir de peabody kullanmışlardı.

Bağımsızlık'ta silahlar vardı. Mücadele eşit olarak yürütüldü. O yüzden onu kazandık. Peabodyler, Bulldozerler, kalibreler, karabinalar ve bazı tüfekler vardı. Kalibre neredeyse kullanılmazdı, çünkü parkı azdı. Winchester tüfeği çok kullanılırdı ve alaybozan, haydutların tercih ettiği silahtı. Milletten siyahlar ve kreoller bu silahları kullanmayı öğrenmişti ve iblisler gibi hücum ediyorlardı. Bu savaşta daha çok kaynak vardı.

Ne zaman hafızamdaki bu siyahlardan birini görsem onları hücum ederken görüyorum. Onlar neye gittiklerini ne pahasına olursa olsun hiç söylemezlerdi. Bir daha savaşmadılar. Hayatı korumak için, elbette. Biri onlara nasıl hissettiklerini sorduğunda onlar, "Özgür Küba, ben bir özgürleştiriciyim" derlerdi. Hiçbiri İspanyol himayesi altında devam etmek istemezdi. Buna mühür basılabilirdi. Hiçbiri bir daha kendini prangaya vurulmuş, kurutulmuş et yerken, ya da gece yarılarına kadar kamış keserken görmek istemezdi. O yüzden savaşa gittiler. Yalnız kalmak da istemediler, çünkü savaşa katılmamış siyah bir ihtiyar yalnız kalmaya mecburdu ve böyle yaşayamazdı. Üzüntüden ölürdü. Milletten siyahlar sempatiktiler, şamatacı, hikâyeci ve hergeleydiler. Barakaya gömülüp kimseyle konuşmadan ne yaparlardı ki!

Çoğu sıralara oğulları ve torunları takip ederek girdiler. Kreol başlarının hizmetine girdiler. Gece nöbeti tuttular, silah nöbeti tuttular, yemek yaptılar, bulaşık yıkadılar, silah temizlediler... Tüm bu ihtiyaçlar onlarındı. Hiçbir yaban savaşta baş olmadı.

Higinio Esquerra başkanlığındaki benim bölüğümde onlardan üç veya dört kişi vardı. Birinin adı Jaime idi, diğerinin Santiago. Bu ikisi Kongoydu. Hangisi hatırlamıyorum "Biz korkmuyor savaştan. Biz alışkın. Biz Afrika'da çok savaş" diyerek geçirirdi. Orada onların dövüşçü tarafları vardı, adamlar ve kadınlar rekabet ederlerdi. Bu rekabetlerde öldürürlerdi. Burada Havana'nın varoşlarında olduğu gibi, Jesús María'da, Belén'de, Manglar'da...Ñañigolar kendi aralarında Afrika adetlerine göre kavga ederlerdi. Aynısı. Ve onların vahşi olduğu söylenemez, çünkü bu göreneği beyazlar da sürdürüyor, ñañigoculuğa girenler.

Afrikalılar neye gittiklerini bilmiyorlardı. Kübalılar da. Çoğunluk bilmiyordu demek istiyorum. Olan şey burada bir devrimdi. Herkesin içine düştüğü bir kafa karışıklığı. En zekinin bile. İnsanlar "Özgür Küba! İspanya aşağı!" diyorlardı Sonra "Yaşasın Kral!" deniyordu. Ne bileyim! Bu cehennemdi. Sonuç hiçbir yerde görünmüyordu. Bir yol kalmıştı, o da savaştı.

İlk başta kimse devrimi açıklamadı. Herkes bir nedenden girmişti. Ben de geleceği bilmiyordum. Söylediğim tek şey "Özgür Küba!" oldu. Başlar insanları topluyor ve onlara açıklıyorlardı. Tüm taburlarda konuşuyorlardı. Önce Kübalı olmaktan gurur duyduklarını ve Baire Çığlığı'nın[72] bizi birleştirdiğini söylüyorlardı. Kavgaya nutuklar atıyorlardı ve kazanacağımızdan emindiler. Bir dolu kişi bunun onur kazanmak için verilmiş bir savaş olduğuna inanıyorlardı. Ateşi gördüklerinde geri çekildiler. Kardeşlerine hıyanet ettiler. Bu tipte çok insan vardı. Diğerleri kararlı kaldılar. Motivasyonu artıran şey, Maceo'nun Mal Tiempo konuşması oldu. "Şimdiki Bağımsızlık için bir savaştır. Her asker bitirdiğinde otuz peso alacaktır" dedi.

Başka bir şey değil, bunu duydum. Ve doğruydu. Savaşı bitirdiğimde dokuz yüz seksen iki peso ödediler. Maceo'nun söylediği her şey doğruydu. O savaşın en büyük adamıydı. Kimsenin kaybederek çıkmayacağını, çünkü özgür kalmak için gittiğimizi söyledi. Ve tamı tamına öyle oldu. En azından ben kaybetmedim. Sağlığımı bile. Uyluğumdan vuruldum ve pantolonumu kaldırdığımda

72 Bağımsızlık Savaşı'nın başladığını ilan eden çığlık. Baire köyünde verilmiştir, bugünkü Granma bölgesinde, 24 Şubat 1895'te.

hâlâ siyah noktayı görüyorum. Ama ormandan hiç çıkmayanlar da vardı. Atın üstünden toprağın altına girerdi.

Doğruyu söylemek gerekirse, savaş kaçınılmazdı. Ölüler aynen ölecekti ve kimseye faydaları dokunmayacaktı. Ben rastlantı eseri hayatta kaldım. Görünen o ki misyonumu tamamlamadım. Tanrılar birine her bir ödevi verir... Bugün bunların hepsini anlatıyorum ve kahkaha atıyorum. Ama ateşte olmak, nereye baksan ölüleri görmek ve kurşunlar ve toplar ve mübarek top... Yani daha farklıydı. Savaş gerekliydi. Onca vergi ve ayrıcalığın İspanyolların ellerine düşmesi adil değildi. Kadınların çalışmak için İspanyolların kızları olmaya zorlanmaları adil değildi. Hiçbiri adil değildi. Siyah bir avukat göremezdin, çünkü siyahlar dağdan başka bir ile yaramaz derlerdi. Siyah bir öğretmen görülmezdi. Hepsi beyaz İspanyollar içindi. Beyaz kreoller de bir kenara itilmişti. Ben bunu gördüm. Bir sakin, yaptığı tek şey geçmekti, saatten ve fitili söndürmekten bahsediyorum, İspanyol olmalıydı. Ve her şey böyleydi. Özgürlük yoktu. O yüzden savaş kaçınılmazdı. Onlar, başlar, konuyu açıkladıklarında farkında değildim. Neden, kavganın kendisiydi.

BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

SAVAŞ BOYUNCA YAŞAM

Savaşa katılmak için doksan beş yılının üç veya dört Aralık'ında geldim. Ariosa'daydım, her şeyin üzerinde. Bir gün ahbaplarımla toplandım, değirmenin en yaşlılarıyla ve onlara başkaldırmamız gerektiğini söyledim. Böylece tam tekmil savaşa girdik. Benimle ilk gelen kişi Juan Fábregas oldu. Yakışıklı bir siyahtı ve kararlıydı. Ona neredeyse hiçbir şey söylememe gerek kalmazdı; ellerimin arasında ne taşıdığımı tahmin ederdi. Akşam değirmenden çıkıp bir siteciyle karşılaşana kadar yürüdük. Orada ağaçlara bağlı duran ilk atları çektik. Bu bir hırsızlık değildi. Ben siteciye güzelce, "Bana atı tam eğerli verme nezaketini gösterir misin" dedim. Bunu dedim ve anında atı hazırladı, eğerleri ve dizginleri ile. Kavgaya tam teşekküllü gittim. Ateşli silahlar taşımazdım, ama o zamana göre bir pala yeterliydi. Krallık yollarından sıkı yürüdüm. Neredeyse Camagüey'e vardım.

Mambi kuvvetleriyle karşılaştığımda bağırdım ve onlar benim ve beraberimdekilerin yanına geldi. O günden itibaren savaşa girdim. Bu ilk bacakta kendimi garip hissettim, kafam yarı karışıktı. Doğrusu hepsi pilava mangoydu. Ne bölükler vardı ne de başlar atanmıştı. Bu koşullarda disiplin de yoktu. Ne bir hödük askercik ne de haydut eksik olurdu. Ama bana anlattıklarına göre altmış sekizde de aynıydı.

Camagüey'den Las Villas'a bölüklerle indim. Artık farklıydı, çünkü birleşince daha fazla güven gelirdi. Kötü düşmemek için arkadaşlar edindim ve Mal Tiempo'ya vardığımızda herkes beni tanıyordu, en azından simayen. Fábregas bu ahbaplıklarda benden

daha dengeliydi. O taburları hemencecik kazanırdı. Hikâyeler anlatırdı ve deli gibi ilişki kurardı. Mal Tiempo'dan önce darmaduman olduğum hiçbir çarpışma olmamıştı.

Mal Tiempo savaşa dair gördüklerimin ilkiydi. İspanyolların Küba'da acı çektikleri ilk cehennemdi. Oraya varmadan çok önce başlar ne olacağını biliyorlardı. Hazırlanmamızı salık verdiler. Ve öyle oldu. Vardığımızda herkes vücudunda şeytanı taşıyordu. Çarpışmanın silahı palaydı. Başlar bize, "Girdiğinizde, palaları yükseltin" dediler.

Çarpışmayı Maceo yönetti. Başından beri baştaydı. Máximo Gómez ona yardım etti ve ikisi kavgayı yükselttiler. Máximo Gómez cesurdur ama mesafelidir. Kafasında çok karmaşa vardı. Ben ona hiç güvenmedim. İspatını daha sonra verdi. Küba'ya sadık olmadığının ispatı. Ama bu başka bir konu.

Mal Tiempo'da birlik olunmalıydı ve kolları sıvayıp palayı kaldıranlar devam etmeliydiler. Mal Tiempo yarım saat kadar sürdü, ama cehennemden daha çok ölüme neden olduğundan çok haşindi. Orada, sonraki çarpışmalardan daha fazla İspanyol düştü. Çarpışma sabah başladı. Düz ve açık bir alandı: Bir ovaydı. Tepelerde kavga etmeye alışık olanlar orada sıkıntı çektiler. Mal Tiempo küçük bir mezraydı. Etrafı dereler ve kamışlarla ve bir sürü ananas çitleriyle çevriliydi. Katliam bittiğinde yığınla İspanyol kafasını ananas çitlerinde gördük. Bu denli etkileyici çok az şey gördüm.

Mal Tiempo'ya vardığında Maceo kavganın önde verileceğini emretti. Öyle yaptı. Bizi gören İspanyollar ayaklarından başlarına kadar donakaldılar. Bizim çifteler ve mavzerlerle geldiğimizi düşündüler. Ama ñinga[73]! Yaptığımız şey dağdan guava ağacı sopaları toplamak ve onları korkutmak için kollarımızın altına koymak oldu. Bizi gördüklerinde çılgına döndüler ve mücadele etmeye atıldılar. Bu gelişme bir an bile sürmedi. Aynı anda biz kafa kesiyorduk. Ama gerçekten kesiyorduk. İspanyolların palalardan ödleri boklarına karışıyordu. Tüfeklerden korkmuyorlardı, ama palalardan evet. Uzaktan palamı kaldırdım ve "Şimdi, korkak, kafanı koparacağım" dedim. Bunun üzerine katı kesilen askercik hızla döndü ve uçtu. Bende suç içgüdüsü olmadığından onu bıraktım.

---

73 Anlatıcının yerel ağzıyla olası Afrika kökenli hayret ünlemi, peh.

Bu şekilde kafa kesmem gerekiyordu. Birinin bana doğru savrulduğunu gördüğümde ise daha da. Bazıları cesurdu, azınlık, onları elbette ortadan kaldırmak gerekiyordu. Genellikle mavzeri isterdim, onlara "Yukarı" derdim. "Dinle alçak, mavzeri almak istiyorsan onu yakala" diye cevap verirlerdi. Burnuma çok defa mavzer attılar. Yani çok korkaktılar.

Diğerleri masum ve çok genç olduklarından bunu yaparlardı. Vatani hizmettekiler on altı veya on sekiz yaşlarındaydı. İspanya'dan tazecik gelirlerdi, hiç savaşmamışlardı. Arbede içinde bozguna uğramış olduklarını gördüklerinde, pantolonlarına varıncaya kadar bırakabilirlerdi. Mal Tiempo'da onlara çok denk geldim. Sonra da; çünkü savaşta onlar çarpışıyorlardı. Bana göre İspanya'da arda kalanlar onlardı o sebeple onları gönderiyorlardı.

Mal Tiempo'da en cesur savaşanlar Kanaryalar taburuydu. Neredeyse hepsi aynı pala korkusundan düştü. Başlarına uymadılar. Dehşet içinde yere atıldılar, silahlarını bıraktılar ve ağaçların arkasına saklandılar. Tüm bu zafiyet içinde yine de en fazla savaşanlar bunlardı. Kullandıkları taktik çok akıllıcaydı, ama onu bir defa yıktığımızda başarısız olurlardı. Onlar hücreler dedikleri şeyi yaparlardı. Hücreler bloklar şeklini aldıkları stratejilerdi, toprağa açtıkları birkaç delikten ateş açarlardı. Orada diz çöker ve süngü hattı oluştururlardı. Bazı durumlarda başarıya ulaştılar, bazılarında hayır.

Mal Tiempo bu tekniğin yenildiği yerdi. İlk anlar zordu. Sonra, organize hücreler olmadan, serbest atış yapmaktan başka çareleri kalmadı. Atlarımızı süngülediler ve binicileri vurarak gümlettiler. Çılgına benziyorlardı. Azıtmışlardı. O korkunç bir karışıklıktı. En büyük düşman korkuydu.

Doğrusu biz Kübalılar iyi davrandık. Bizzat birçok mambiyi kurşunların üzerine giderken gördüm. Kurşunlar bizim için pamuktu. En önemlisi idealdi, savunulması gereken şeyler, Maeo'nun anlattığı her şey, Máximo Gómez'in söylediklerine kadar, her ne kadar yerine getirmese de. Mal Tiempo Kübalıları ürpertti. Onların ruhunu ve kuvvetini açtı.

Beni Mal Tiempo'da öldürmek istediler. Beni uzaktan gören ve bana kitlenen bir Galiçyalı'ydı. Onu boynundan tuttum ve hayatını bağışladım. Birkaç dakika sonra onu öldürdüler. Yaptığım şey

ondan cephaneleri ayırmak oldu, tüfeği ve kıyafeti de mi hatırlamıyorum. Sanırım değil, çünkü bizim kıyafetimiz o kadar kötü değildi. Bu Galiçyalı bana baktı ve "Siz vahşisiniz" dedi. Sonra koşmaya başladım ve onu tasfiye ettiler. Elbette bizim vahşi olduğumuzu düşünüyorlardı, çünkü onlar ezikti. Ayrıca buraya gerçekte başka bir şey için gelmişlerdi. Savaşın bir oyun olduğu fikrine kapıldılar. O yüzden malanga olgunlaşmaya tuttuğunda, geri çekilmeye başladılar. Bizim insan değil hayvan olduğumuzu düşünmeye vardılar. Oradan itibaren bizi mambiler olarak andılar. Mambi ile kasıt maymun ile akbabanın yavrusudur. Rahatsız edici bir sözdü, ama biz onu kafalarını kesmek için kullandık. Mal Tiempo'da bu anlatıldı. Çoğu şey böyle oldu, mambi bir aslana dönüştü. Mal Tiempo'da, hiç yoktan iyi bir yer, gösterildi. Orada hepsi vardı. Savaşın en büyük katliamıydı. O şekilde geçti, çünkü öyle yazılmıştı. Bazı şeyler değiştirilemez. Ömür çok karmaşıktır.

Mal Tiempo Kübalılara değer vermek ve devrimi güçlendirmek için gerekliydi. Kavga eden kişi düşmana karşı durabileceğine kani olarak çıktı. Maceo bunu yol boyunca ve ovalarda pek çok kez söyledi. Maceo zaferden emindi. Hep bu fikri verdi. O ne yolundan döndü ne de koyverdi. Bir guayacandan daha sağlamdı. Eğer Maceo kavga vermemiş olsaydı burada işler farklı olurdu. Bizler düşmüş olurduk.

İspanyollar onun ve kardeşi José'nin birer suçlu olduğunu söylediler. Bu bir yalan. O ölümlerden yana değildi. İdeal için öldürdü, ama onu kimsenin başını koparmak gerektiğini söylerken duymazdınız. Diğer adamlar bunu söylerdi ve her gün yaparlardı. Ve gerçek şu ki, ölüm gerekliydi. Kimse savaşa gidip de kollarını kavuşturup duramaz, çünkü bu ibnelik olur.

Maceo Mal Tiempo'da tam bir adam gibi davrandı. Hep ön tarafa geçti. Kendinden de cesur bir Arap atına binerdi. Hiçbir şeyle karşılaşmamışa benziyordu. İspanyolların ateşi kesildikten sonra, hazırladıkları kasaturalarla yerden atıyorlardı, benim bulunduğum mangaya geldi de orada onu daha iyi görebildim. Artık ateş biraz azalmıştı. Hâlâ atış sesleri duyulabiliyordu. Maceo uzundu, şişman ve bıyıklıydı ve çok konuşkandı. Emirler verirdi ve sonra onları yerine getiren ilk kişi olurdu. Onu hiçbir askere bir fiske indirirken görmedim. Hem de hiç! Şimdi, itaatsiz davranışlardaki

albayları her defasında sırtlarından yakalardı. Erlerin hatalardan dolayı suçlu olmadıklarını söylerdi.

Maceo ve Gómez dışında, Mal Tiempo'da başka çok iyi adamlar vardı. Quintín Banderas onlardan biriydi. Kömür gibi siyahtı, yalnızca Maceo'nun sahip olduğu gayreti gösterirdi. Quintín diğer savaşta da kavga etti, altmış sekizde. Ruhu bunun için vardı. En azından bunu severdi. Çabuk kızan bir adamdı. Onun siyahlar için mücadele etmek üzere savaşa gittiğini söylediler. Pekâlâ insanlar çok zevzeklik ederler. Her halükârda siyahlar onun sempatizanlarıydı. Ben de ona çok güvenirdim. Onu birçok kez gördüm. Mal Tiempo'da ve sonra. Mal Tiempo'ya geç ve az adamla gelmişti. Öncesinde başka buluşmaları vardı. Orada iki katır, iki kadın ve birkaç adamla belirdi. Çok az. O İspanyolları panikletti. Onu resimlerde dahi görmek istemezlerdi. Hep onların komutanlarıyla oynar, onları kaçırır, onlarla alay eder ve bir tanesini yakaladığında kellesini uçururdu. Ona "Adın ne?" diye sorar ve İspanyol adını söyleyecek olduğunda ona "Adın" diye yanıt verir ve kafasını keserdi.

Banderas'ın Mal Tiempo'da Máximo Gómez ile bir problemi oldu. Ne için olduğunu bilmiyorum, ama tüm alay fark etti. Sonra bir başkası oldu ve bir başkası ve bir sorun daha. Bir defasında Banderas Mal Tiempo'dan adamlarıyla ayrıldı ve Rodrigo yakınında La Olayita çarpışmasında savaşmak üzere ayrıldılar. Neredeyse tüm birliğini kaybetti. Büyük bir savunma yaptı, ama kötü sonuçlandı. Suç oradaki küçük bir vadinindi, atlar sıkışmışlardı, devasa bir çıkmaz oluştu, bir... Böylece onu, İspanyollara teslim olmakla suçladılar. Kim bilmiyorum, suçlama siyahlara karşı nefretten dolayıydı. Siyah gerillaların ve muhbirlerin varlığı doğrudur, ama Banderas'tan artık erdemlerini edinemezlerdi. Máximo Gómez onu Carrillo'nun emrine vermek istedi, ki o ne generaldi ne de onda bir hindinin kafası vardı. Mesele Maceo nezdinde berraklaştığında Quintín kendi birliğiyle kavga etmeye geri döndü.

Ben yiğit adamlar gördüm, onun gibisi sadece Maceo'dur. Ama Cumhuriyet'te çok iş çıkardı. Ona hiç iyi bir fırsat vermediler. Onun için yapılan büst yıllar boyunca iskelede atılı bir şekilde durdu. Bir yurtseverin büstü. O sebeple insanlar hâlâ isyandadır, gerçek kurtarıcılara saygı yoksunluğundan ötürü. Büst hakkında

söylenenlerin yalan olduğunu düşünüyorum. Ve buna rağmen büstü gördüm. Şimdi nerede olmalı bilmiyorum. En iyi koşulda onu geri koymuşlardır.

Ben Banderas adına on büst yapardım. Her çarpışma için bir tane. Onları hak ediyor. Mal Tiempo'da bir tabur Kanaryalı'yı likide etti. Bence İspanyolların yarısını Banderas yere serdi. Ve düştüler! Yüzlercesi düştü! Tüm alan, patikalar, keçiyolları hepsi kadavralarla doluydu. Aynı mambiler büyüklü küçüklü at arabalarını Cruces için cesetlerle doldurdular. Ben bunu yapmadım. Yanıma düşenler bana yetti, hepsi perttiler.

Zaferden sonra ilerlemek için hazırlandık. Hiç olmadığı kadar fazla moralle. Darmadağın hareket ettiğimizi hatırlıyorum, hâkimiyet için her fırsatta tartışmalar ve kavgalar bitmezdi. Mangalar oluşturulmamıştı. Gerçek şu ki bizler sürükleniyorduk. Arda kalan kavga ruhuydu, ama örgütlülük yerlerdeydi. Maceo ve Gómez en büyük elebaşlarıydılar. Şimdi, tüm personeli zapt edemiyorlardı. Bana kalırsa ilk vardığımız yer Las Nieves Değirmeni'ydi. Orada silah ve tertibatı aldık. Hemen La Olayita'yı sarmaya koyulduk. Orada, dere çıkmazında; Banderas ile birlikte savaştık. Düşman kuvvetleri orada rahat konuşlanmıştı. Bizim atlar kayıyorlardı, piç kuruları ve San Quintín mangası kuruldu.

Sonra El Mamey'e vardık. El Mamey'de sıkı kavga verildi. O kavgada birlik vardı. İspanyollar bize karşı bazı direnç gösterdiler, ama onlara başka bir ders verdik. Başka değirmenlere ilerledik. Artık Matanzas'a yaklaşıyorduk. Hâlâ sabit başlarımız yoktu. İspanya ve Hatuey değirmenlerinden geçtik. Bir sürü silah aldık. O günlerde Máximo Gómez ve Cayito Álvarez başları belirlemeye ve piyade mangaları oluşturmaya başladılar. Zor bir andı. Herkes başından memnun değildi. Dürüstlükten ötürü kimse başkaldırmadı, ama her başa ansızın dokunurlardı. Bana Tajó denk geldi, soyguncu haydut. Onu iyi tanırdım. Onun emirlerini yerine getirmek beni rahatsız ediyordu, ama başka yolu yoktu. Savaşta şeyleri düşünemezsin, onlara itaat edersin. Tajó kampını El Capitolio sırtında kurdu. Jicotea, San Diego ve Esperanza arasında aptal bir tepe. Kamp bir kapok ağacının yanındaydı. Arkada bir ormanlık ve aşağıda ise taranmış temiz bir kum yatağı vardı. İyi bakılmasına rağmen çok büyük değildi. Oraya varmak zordu. Çalılıklar ve otlakların arasından tepeyi

çıkmanız gerekirdi. Hiçbir İspanyol tenezzül etmezdi. Tajo saatleri "Buraya çıkan bir İspanyol bile yok. Umarım yoktur, koyayım!" diyerek geçirirdi. Etrafta dolaşır ve sırıtırdı. Hepimizin toplamından daha çok hasedi vardı. Kamptan bir cephe yapmak istiyordu. Biz kampın tüm giriş ve çıkışlarını biliyorduk. En kolay girişlerden biri çiftliğin kapısındandı. Renkli Kapı dedikleri bir kapıydı. Biz oradan girerdik. Tajó'nun arkadaşları da oradan girerdi.

Tajó, Daniel Fuentes denen kişiyle çok dostluk etti. Bu adam Kübalı'ydı ve pratikte alanda İspanyollar'danmış gibi davranırdı. Barış zamanından eski dostlardı. Ben bu tipi hiç sevmedim. Hayatımı bunu Juan Fábregas'a söyleyerek geçirirdim, Ariosa'da benimle büyümüştü. Juan çok sakindi ve bana hiç cevap vermezdi. Ama ben kuşkularıma devam ettim. Önce Tajó'nun teslim olmak istediğini düşündüm. Sonra öyle olmadığını gördüm, aslında olan bu Daniel'in İspanyolların marifetlerini Tajó'ya anlatmasıydı. Bizi hiç bulmamalarının ve bize hiç ateş açmamalarının nedeni buydu.

Ne zaman bir savaşçı veya bir düşman bölüğü geçecek olsa Daniel haber verirdi. Ben ondan hoşlanmadım, çünkü bu tip adamlar her yana eğilirler. Bugün benimle yarın bir başkasıyla. Bunu Tajó'ya hiç söyleme girişiminde bulunmadım, çünkü onun kafa yapısını iyi biliyordum. Bana hep kötü bir şeyler planlıyor gibi geliyordu. Onun gözleri bana her şeyi söylüyordu. Gözcüyü görev yerinden ayrılırken gördüğümde kimseler de konuşmuyordu, artık anlamıştım ki Daniel Fuentes dilini yutmuştu. Tajó'nun kendisi gözcüyü çıkarma emrini vermişti. Tüm birlik sessizce bekledi, gergince, magrep atları üstünde. Her halükârda ki bizi görmek güçtü. Kampımız temizdi, çöp bile yoktu. Herkes zeminde yatardı. Diğer askerler kamplarını palmiye yapraklarından ve gine otlarından barakalarla oluştururlardı.

Tajó'nun başka sırdaşları da vardı. Aralarından biri Felipe el Sol idi ki, sonra Cayito Álvarez'in ve belki de başkalarının da sırdaşı oldu. Ben bu adamları reddettim. Onlar kafaları olmayan oyuncaklar gibiler. Ne var ki Felipe el Sol hayatımızı defalarca kurtardı. Her ne olursa olsun ona güvenmiyordum. Eğlencesi birlikten geçip köftehorluklarıyla övünmekti. Kimse ona aldırmazdı. Ben ona bakmazdım bile. Ben de günlerimi Fábregas'a bunun bir puşt olduğunu söylemekle geçirirdim.

Tajó ile birlikteyken zayiat yoktu. Girdiğimde kırk kadar adam vardı. Çıktığımda da sayı aynı kaldı. Seyyah mangalar çok yüklü değillerdi, o yüzden onlara seyyah derlerdi. Ayrıca belirli bir görevleri de yoktu. Oradaki tüm personel çok haşindi. Askeri disiplinimiz olmadığından olsa gerek, savaş bilgisine de sahip değildik, bir sürü hata yapıyorduk. Kaptan Tajo'nun rızasıyla iki üç adam işi kaçmaya kadar vardırdık. En yakındaki çiftliklere giderdik. Orada üç dört yüklük büyük domuzları çalardık. Madrazoslar'ın çiftliği en büyüğüydü ve de en iyisi, çünkü özel bir domuz damızlığı vardı. Geç çıkardık, gece saat onda. Atla giderdik ve at üstünde domuzları kapardık. Domuzlar oldukça saldırgandılar. Serbest dolaşırlardı. Onları besi için bulundurmazlardı. Gördüğüm ilk domuzun peşine düşerdik. Bizim için bu bir oyundu ve at üstünden onu yorduktan sonra bir bacağına kuvvetli bir pala indirirdik. Bacağı uçardı ve domuz koşmaya devam edemezdi. Hemen atılır ve boğazından yakalardık. Bunun kötü tarafı domuz çok kanardı ve çok bağırırdı.

Bu bağrışlardan dolayı bir defasında bizi bir pusuya düşürdüler. Bizi yakalayamadılar, ama korkusu büyüktü. Diğer gece nedendir yine aynı yere zıpladık. Dört kişiden fazlaydık. Kimse bizi görmedi, ya da en azından yanıldıklarını sandılar. Gitmeye devam ettik ve her defasında daha fazla çaldık. Bir daha hiç silah atıldığını duymadık. Bence bizden korkuyorlardı. Her gün farklı insanların grup halinde geldiğini görüyorlardı ve bizden korkuyorlardı.

Tajó, ile birkaç ay kaldım. Bir gün daha fazla kalmaya dayanamadık ve ayrıldım. Artık yaptıkları haddinden fazlaydı. Her Allahın günü hile ve aldatmaca vardı. Öküzleri çalardı, malları, çiftini istediğine satardı, iyi..., tam bir facia. Tajó kurtarıcı elbisesi altında bir at hırsızıydı. Böyle tipler çoktu.

Sözünü ettiğim gün, José, onun kardeşi, savaşta onun yanında yer almıştı, biraz garip geldi ve bana "Dinle Esteban, hiçbir şey söylemeyesin, ama Kanyon'u gömmek için bana eşlik et" dedi. Kanyon, gruptan değerli bir gençti. Bunu duyduğumda dondum kaldım. Yapabildiğim tek şey ona sormak oldu:

"Ama nasıl! Kanyon ölü mü?". Bana, evet dedi ve hiçbir şey sormamamı istedi. Sonra o çok arsız utanmaz bana açıklama yapmak istedi: "Kanyon çok çalıyordu, çocuk. Böyle bir hırsızla yapamazsın...".

Kanyon'u asılı buldum. Halat kolumdan kalındı. Bana hepsi yalan gibi geldi. Kanyon'un masum olduğunu biliyordum. Takip eden iki gün içinde hepsinin bir kadın yüzünden olduğunu öğrendim. Kanyon'u her gece görmeye gelen bir kadın. Tajó kendisinin bir kadını olsa da bu kadına âşık oldu, o yüzden Kanyon'u öldürdü. Juan'ın olduğu yere koştum ve "Juan, buradan gidiyorum dedim. Cayito El Plátano'da, kısa bir mesafede". Juan beni yüzüstü bırakmadı. Benimle El Plátano'ya kadar devam etti ve orada Cayito Álvarez'in emrine girdik. Kaçışımdan üç ay sonra Tajó'nun İspanyollara, çokça adı geçen otonomiye teslim olduğunu öğrendim. Diğer şeyi bekleyemedi. Öyle kaypaktı işte, kendini tanıttıktan sonra kaçıp özgürlükçülerin sıralarına geri döndü. Ne ziyanlar, aman tanrım!

Savaş bu adamlarla verildi. Kötü ya da iyi, ama verildi. Ondan kaptanlık derecesini aldılar ve aynı biçimde devam etti, rütbesiz erden kaptana çok az fark vardır. Pek çok şeyden suçlandı. Lanetten dönüştürülmüş yatay bir kovan formunu almıştı!

Savaş bittiğinde onu El Sapo'da gördüm, yaşadığı küçük bir çiftlikti, La Esperanza'ya yakın. O zaman altmış yaşlarındaydı. Selamladım, O da bana selam verdi ve içeriye davet etti. Onu terk edişimi bir kez bile hatırlatmadı. Onun zayıf noktalarını bildiğimin farkındaydı. Bana ince iyisinden bir horoz verdi. O horozu sonra sattım.

Tajó ölmüş olmalı. Cehennem pek de ona göre değil, ama orada olmalı. Kızlarıyla yatıp duran, evlenmelerine bile izin vermemiş bir adam. Ve savaşta bir sürü pislik yapmış olan biri cehennemde olmalı.

Cayito ile de o tür bir şey oldu. En baştan fark ettim. Şimdi, günler geçtikçe her şey netleşiyordu. Cayito koroneldi. Denebilir ki iyi ve kararlıydı. Onun alayında sağlam bir soğukkanlılık hâkimdi. Cayito tarafından sıkıca oluşturulmuş özel bir disiplin. Ben en iyisi olduğunu düşünmüyordum. Tanrıdan daha kudretli olduğuna inanan bu adamlar kaybederler, o da kaybetti. Oraya vardığım ilk gün bu Cayito'nun nasıl bir tip olduğunu fark ettim. Nasır eti! Félix adındaki bir çavuş ona yaklaştı ve "Koronel, Tajó'nun adamları burada, dolandırıcının" dedi. Cayito bize yukardan aşağı baktı, biz kayıt kâğıdını imzaladık ve hiçbir şey konuşmadık. Her şeye

dikkat kesilen ben, Cayito'nun, "Artık ben Tajó'yu bekliyordum. Bir süredir onun düşeceğini biliyordum. Çoğu bir araya gelmiş kaçakçı güruhu" dediğini duydum.

Bu sözler her şeyi anlatıyordu. Ve ne biçimde! Bir suçu görmenin ve onu yönetmenin verdiği o soğuklukla. Hiç, bana fena dokundu. Bir hırsızdan öbürüne, bir katilden diğerine. Cayito ile kavga etmiş herhangi biri onaylayabilir. İlk itaatsizlik edenlerin kafasını koparırdı. Şayet onunla olsaydı bu ada bir mezarlığa dönmüştü.

O alayda kimse yamuk yumuk hareket etmezdi. Cayito bir askerin yanından geçse ve ona bir bakıştan fazlasını atmasa bile o asker saatlerce titrerdi. Cayito ile Tajó arasında çok az fark vardı. Çok az. Bu ikisi savaşa sızmış olan katil unsurlardı. Birbirlerini iyi tanıyor olmalıydılar. En azından Cayito her fırsatta Tajó'dan bahsederdi, olumsuz şekilde elbette.

Bununla birlikte insanların söylediği Cayito'nun diğerinden daha sakin olduğuydu. Tajó çok tutuklanan bir maceracıydı. Cayito stratejiyi, Tajó ise şiddeti severdi. Bunu iyi biliyorum, çünkü ikisiyle de bulundum. Cayito ile daha çok çarpışma oldu, başka deyişle temiz gövdeyle daha çok karşılaşma. Doğrusu ikisiyle de mesele o kadar sıkı değildi. Benim için en kötüsü Mal Tiempo idi, en trajiği. İspanyol birlikleriyle karşılaşmalarımızdan ikisi biraz daha önemliydi. Her ne kadar bu önem çok esnek olsa da. Önemli diyorum, çünkü ateş ve tehlike vardı ve biz postu kurtardık. Belki de diğer kurtuluşçular için bu bir çocuk oyuncağıydı. Ama kellenin ve hayatın ipliğe bağlı olduğu herkes hatırlar.

Bu karşılaşmalardan birine Cayito önderlik etti. Kararlı ama muhteşem bir biçimde yönetti. Yakında bir tehlike olsa bıyıklarına vida söker gibi dokunurdu. Karakterli insanlarınki gibi onun bir takıntısıydı bu.

Kamptan hiçbir şey için ayrılmadı. Onu tanımayanlardan bazıları bunu korkaklık olarak sıfatlandırdı. Hâlâ Cayito hakkında kötü konuşan insanlar var. Cesaret anlamında kötü konuşan cahil insanlar. Onun hakkında çok şey söylenebilir, etrafının çevrilmesi dışında. İyi, onun kısa, şişman ve yanık tenli olduğunu söyleyenler var. Onu tanımadıkları görülüyor, çünkü uzun, zayıf ve sarışındı. O yüzden insanlara aldanmamak lazım. Uydurmak da başka kötü bir takıntıdır. Hayatımı onun bir katil ve haydut olduğu üzerine

şikâyet ederek geçirdim. Bir korkak olduğundan değil. Az adam, karar anında onun gibi tutum sergileyebilirdi. İspanyolları stratejisi ve bombaları ile her daim mağlum etti. Ve cidden, geçiş yoluna, kampın girişine birkaç tane yerleştirirdi ve onları ne zaman bir savaşçı yaklaşacak olsa patlatırdı. Bu patlamalar askerleri hemen korkuturdu. Atlar nalları dumana katıp giderlerdi. Ben Cayito ile katıldığım ilk çarpışmada bu bombaları kullandığını hatırlıyorum. İki ya da üç kordon boyu uzatılmış tel bobinli bombalardı. Muhafız, birinin geldiğini gördüğünde haber verirdi. Havaya bir ateş yeterliydi. Alet kimdeyse atılır ve çalıştırma koluna davranırdı, hazırlanır ve ona bir kol sarılırdı. Birkaç saniye içinde dünya yıkıldı sanırdın. Adamlar bağrışırlardı, atlar serbest kalırdı, yarı dağılmış olarak, bacaklar ağaçlarda asılırdı ve parçalanmış başlar birkaç gün içinde kurumak üzere yere akardı. Veba dahi türemişti, çünkü gömülmeyen cesetler korkunç bir vebayı davet eder. İspanyollar bombalardan çok korkuyorlardı. Cayito savaştaki başarılarını böyle kazandı.

Bu sefer kavga kolay oldu. Beşincilerden yoklamak için yaklaşan bir grubu yok ettik. İkinci kavga daha zordu. Orada tüm kartları oynadılar. Nerden geldiğini bilmediğim bir konvoy Manicaragua'ya geldi. Konvoy yüklü geldi ve tek geçit bizdeydi. Her ne pahasına olursa olsun El Plátano'dan geçmek gerekiyordu. Bir sırdaş neyin geldiğini bildirdi, Cayito birliği çağırdı ve "Şimdi aslanlar gibi savaşmalı" dedi. Orada kimse oyalanmadı. Tam aksine, mücadele arzusu arttı. Cayito emirler vermeye devam etti. Büyük bir ateş hattı kurdu ve piyadelere yaklaştı. İnsanlara baktı ve yürüyerek kampa çıktı. Gülümseyerek gitti. Birkaç saniye içinde bağrışmalar duyuldu. Cayito bir vahşi gibi bağırıyordu. Konvoy tuzağa düşürüldü, askerleri esir aldık ve cephaneye el koyduk ve de iaşeye: pirinç, yağ, pastırma, jambon hepsine. Günlerce kral gibi yemek yiyorduk. Sadece biz değil, kadınlar da, başların kadınları. Cayito'nun ki yakındaydı. Adı Maria idi ve çok sıradan bir kulübede yaşıyordu. Çoğu sefer bizzat ben ona yemek taşıdım.

İspanyol askerleri orada tutsak edildi. Kimse onlarla konuşmazdı. Bazıları onları öldürmek istedi, ama hangi emir bilmiyorum savaş tutsaklarının öldürülmesi yasaktı. Cayito bu tutuma ortak olmadı. Onları hemen ortadan kaldırdı. Onlara yüksek sesle "Size

ölüm müstahak, piçler" dedi. Onlar suskundu, çünkü gencecik askerlerdi ve bizden korkuyorlardı. Onlara yemek vermedik, ama birkaç gün sonra onları serbest bıraktık. Bir veya iki çift ile onları köye gönderdik.

El Pláteno'da bir daha buluşma olmadı. Cayito onları korkutmuşa benziyordu. Bu adam, muazzam bir ruha sahipti. Alayındaki herkesten daha güçlüydü. Ona kimse isyan etmedi. Ancak, onun gerçekleştirdiği dehşeti bilmeyen pek azdı. Cruces halkı onun kendi askerlerini öldürdüğünü bilirdi. Kayınpederini, karısını kaçırabilmek için öldürdü. Kadını kaçırdı ve adamı öldürdü. Şimdi bunu lütuf olarak gören insanlar var. Bana göre bir cinayetti.

Bir defasında El Pláteno'da Cayito bir gömü yaptı. Onun para saklamak gibi bir takıntısı vardı, altın küpleri. Gömü karanlıkta kaldı. Kimse onu çıkaramadı. Cayito yardımcısıyla birlikteydi, parayı gömdüler ve o kendi elleriyle yardımcıyı öldürdü. Kimisi yardımcıyı da oraya gömdüğünü söyler. Ben bilmem. Birkaç gün sonra telaşlı bir şekilde dolaşıyordu. Ciddi ve keyifsizdi. Bana adamlarından birinin gömünün yerini gördüğüne inandığı için öyle olduğunu söylediler. Ordugâhta günlerce huzursuzluk başgösterdi. Ben de şöyle düşündüm: Peki, eğer yardımcısı ve onu hazineyi gömerken gördüğümü düşünmeye başlarsa aynı deliğe beni de gönderir.

Günler geçtikten sonra huzur geldi. O günlerde bir melez kumpanya tuzağına çarptırıldı, ama başka sebeplerden. Kumpanya tuzağı şeytani bir cezaydı. Bunu onunla aynı görüşü paylaşmayanlara uygulardı.

Bana bir defasında kumpanya tuzağı verdiler. Kendisine kötülük yaptığım bir görevli vardı. Nöbeti ona haber vermeden bıraktım ve beni cezalandırdı. Beni çağırdı ve "Dinle beni, Esteban, siz(sen?) disiplinsizsin" dedi. Ona yanıt verdim, çünkü sessiz kalamazdım. Doğrusu ne dediğini hatırlamıyorum. Beni hemencecik kördüğüm etti. O çok suistimalci iki yardımcı çağırdı ve ellerimi kaçmayayım diye bir halatla bağladı. Sonra bacaklarımın iç kısmına hareket edemeyeyim diye bir çifte ile vurdu. Bu şekilde tam bir gün kaldım. Ağrının getirdiği yıldızları gördüm. Ve onu iyice düşündüm, o kadar da kötü sonuçlanmadı. Görevini terk eden askere simli derlerdi, ya da ihanetçi ve çoğu kez onu asarlardı. Ben paçayı

kurtardım, ama hâlâ kendime annesini hatırlatıyorum.

Sonra o ve ben gözcülük yapıyorduk. Onu beraberimde getirdim, çünkü bana ters ters bakıyordu. Yapabildiği her an beni ordugâhta bırakırdı. O, gece çıkıp domuz ve mal çalmayı sevdiğimi biliyordu. Bu tür işler için uygundum. Cayito da bunu bilirdi.

Ancak bu görevli beni kızdırmak için her an alıkoyardı. Beni oldukça sinirlendirirdi, çünkü dışarı çıkmamak benim için hapiste olmakla eşti. Sanırım savaşta en çok yaptığım şey şuydu: çiftlik hayvanı yakalamak. Herhangi bir şey ekemediğimizden dolayı sığır yakalardık. Bir şekilde yiyecek aramalıydın. Bu işi pek çok kişi yapardı. Bir gün Cayito beni çağırdı ve "Kara, bize yemek taşıyacaksın, korumalarıma katıl" dedi. Ona hiç cevap vermedim. Gittim ve bana verilen emri yerine getirdim. Eskisinden daha dolaysız. Aslında her geçe çıkar, dana ve domuzla geri dönerdim. Müthişti. Bazıları yabani kimisi ise evcildi. Her daim birileri bana eşlik ederdi. Bir adam bu karışıklıkta tek başına yapamazdı.

Ekim yapılabilen yerler vardı. Las Villas'ta esamesi okunmazdı. Camagüey sakin bir yerdi. Orada neredeyse savaşılmadı bile. Askerler gün ışığında ekim yapıyorlardı hatta bahçecilik bile yapıyorlardı. Bir İspanyol askerinin bile hiç yaklaşmadığı zengin insanların çiftlikleri ve evleri vardı. En az kavga edilen bölge oldu. Las Villas'ta durum farklıydı. Orada İspanyollar devrimcilerin evlerini yakıyorlardı ve geniş alanlar savaşçıları tarafından zaptedilmişti. Bu bir masal değil, hepsini gözlerimle gördüm.

Las Villas'ta bir özgürlük savaşçısının yapabildiği mal çalmak ve nihayetinde malanga, tatlı patates sürgünü, incirler ile semizotu toplamaktı... Mango unu çekirdeği çıkarılmış mango hamurunun kaynatılmasıyla yapılırdı. Limon ve acı biber eklenirdi. Savaşta yemek buydu. Başka türlüsü sersemlikti. Ah! Ve bol bol airplant suyu. Susuzluk hep bakiydi. Savaşta açlık duygusu geçer gider, ama susuzluk asla.

Atlar zayıf düştüler. Hızla yaşlanırlardı. Onlara airplant suyu verilemezdi. Çözüm onları bir dereye götürmekti. Doğrusu birlikteki en büyük problemlerden biri su idi. Tüm birliklerde aynısı vardı. O yüzden kurmaylar ordugâhları kurmak için nehre yakın yerler ararlardı. Nöbetçilerin görev yerlerinden ayrılıp su bulmaya kaçtığı durumları bilirim. Sonra geri döndüklerinde kumpanya

tuzağına çarptırılırlardı. Bunu hiç yapmadım, ama yapmama ramak kalmıştı.

Birlikte her türlü insan vardı; iyiler ve kötüler. Benim az sayıda arkadaşım vardı. Juan ve Santiago en yakınımdakilerdi, çünkü Ariosa'dan benimle birlikte gittiler. Ancak Santiago'ya çok da sempati duymazdım. O biraz amansız ve çetindi. Bana saygısı hiç eksik olmadı, ama benden çok şey gizledi. Onun numaralarını kendi kardeşinden işittim. Santiago çolaktı. Patlayana kadar "Özgür Küba!" diye bağırdı. Bir gün Cayito'dan yoruldu ve bize hiçbir şey demeden, ne kardeşine ne de bana, uzayıp gitti. Kısa bir zaman sonra Jicotea köyünde İspanyollara katılma aptallığını gösterdiğini işittik. Oraya vardığımda, onlar da onu dağda ot biçen bir Galiçyalı'yı öldürmekle suçluyorlardı. O buz kesti ve kendini savunacak kelime bulamadı. Hemen onu ölüm cezasına çarptırdılar. Onu alnından vurdular ve palmiyeden bir evin kirişine astılar. Tereddüt eden pek çok Kübalı için bu bir ders oldu. Ben bu davayı hep hatırlarım. Bana güç verir.

Santiago gibi pek çok insan vardı. Bu minvalde dostlarına dahi güvenemezdin. Şayet onu konuşmaya zorlasalardı kesinlikle her şeyi söylerdi. Ama buna bile fırsat vermediler.

Savaştayken kimseye güvenmemek gerekir. Aslında barış için de bu geçerlidir. İnsanlara güvenmemek gerekir. Bu üzücü ama gerçek. İyi insanlar ve hınzır insanlar var. Şimdi, zor olan iyi ve kötüyü bilmek. Ben bunu pek çok kez karıştırdım.

Cayito Álvarez kendi anasına bile inanmazdı. Çok iyi yapardı. Onun düşmanları vardı. Onun neredeyse tüm adamları altan alta ona düşmandı. Onun yaptıklarını görüyorlardı, haydutluğunu, katilliğini ve doğal olarak ondan nefret ediyorlardı. Savaşta çok su katılmamış adam vardı, sessizce öfke beslerlerdi, en büyük nefret ile.

Onunla çalışırken onu gözlemlerdim. Emekliye ayrılıp yeni gelirler peşinde koşan adamlardan değildi. Biri katılmak için geldiğinde onu çağırır ve onunla konuşurdu. Bazen başka kuvvetlere gitmelerini salık verirdi. Bunu adamın güvenilecek bir yanı olmadığını gördüğünde yapardı. O pis işleri yapacak adamlarla ilgilenirdi. Bunu şimdi rahatça söyleyebiliyorum, ama orada neredeyse hapistim.

Cayito grupları defetmek noktasına vardı. Bazen bir başın düştüğü ve grubun öndersiz kaldığı olurdu, bu durumda başka bir alaya katılmak gerekirdi. El Plátano'da bu durum çok oldu. Adamlar gelirdi ve biz onları alıkoyardık. Bazen kalırlardı, bazen de bazıları müzik eşliğinde başka yerlere gitmek zorunda kalırlardı. Gelen gruba dur verirdik: "Dur, kuvvetin başı öne çıksın!". Bir kişi öne çıkardı, kendini tanıtırdı ve şayet teçhizatları fazlaysa, geçmelerine izin verme yetkisine sahip olan sorumlu subayı çağırırdık. Herkes olabileceklere içeriden hazırlanıyordu. Yeni bir birlik girmişçesine ateş hatları kuruluyordu. Dakikalar geçtikçe gerilim azalıyordu, dost eli uzatılıyordu; bazen de tanıdıklar karşılaşıyordu ve bu yolla alaya katılıyorlardı.

Kurmaylar anlaşmışsa onları kayıt olmaya gönderirlerdi ve artık gruptan olurlardı. Bu şekilde pek çok adam Cayito ile dövüşe girdi. Zannımca diğer yerlerde ve diğer kurmaylarla da işler aynı şekilde yürüyordu. Kimseyi iş olsun diye almamazlık etmezlerdi. Savaş ciddi bir şeydi ve herkes vefalı değildi. Ben Matanzas'ta bir bölüğe mambilere geçmiş olan bazı gerillaların sızdığını işittim. Bu çirkin ve kanlı bir şekilde sonlandı. Ondan beri bu karmaşayı önlemek için önlemler alındı.

Yüzbaşı ve albaylar arasında bölünme vardı. Kıskançlık, ikiyüzlülük ve öfkeden ötürü. Bu bölünme Küba'ya çok ölüm getirdi. Savaştaki herkes yürekli değildi. Bazıları yanan fünyeyi gördüklerinde geri çekilirdi; albayların kendileri bile çözülüverirdi. Maceo'nun ölümü kavganın ruhunu zayıflattı. O günlerde kurmayların önemli bölümü İspanya'ya katıldı. Bu bir adamın yapacağı son şeydi, en alçakçası. Küba bataklığında İspanya'ya katılmak! Bardağı taşıran son damla!

Ne var ki Cayito dahi bunu yapmak istedi. O orospu çocuğu çoğu kişi şüphe etse de bunu saklı tutuyordu. Doğrusu ben de. Ama onun ne kadar hayvan, ne kadar azılı olduğu bilindiğinden kimse atların nalları altına girmek istemiyordu. O günlerde bu dedikoduyu çıkaran tahlisizi hayal edebiliyorum. Cayito onu canlı canlı yerdi. Küçük lokmalar halinde. Şansı yaver gitti de herkes konuyu kapattı, süreç içeriden ilerledi. Felipe el Sol her şeyi açıklayan kişi oldu. O bu iş için vardı. O gün O'nu ne gördüm ne işittim, ama Cayito'nun korumalarından Leonardo Fuentes ve Remigio

Pedroso denen birinin yanına gittiğini biliyorum. Onlara, "Adam teslim olacak. Buna kalıbımı basarım" dedi. Onlar, sıkı bir yüreğe sahip devrimciler olduklarından iyi hazırlandılar. Güvenilir adamların olduğu bir yere gittiler, onlara vefalı derdik ve onlara haberi ilettiler. Herkes hazırdı.

Birkaç gün Felipe el Sol'un dönmesini beklediler. Nihayet bir hafta içinde gözüktü ve İspanyol bölüklerinin yaklaşıp sonraki gün sabahtan Cayito ve yardakçılarını alacaklarını söyledi. Orada bir grup buluştuk ve Remigio'yu belli bir anda öldürmesi için görevlendirdik. Reöigio bunun üzerine kare gözleriyle belirdi ve bize "Cayito beni ayrıca çağırdı ve bana, size onun teslim olacağını iletmemi emretti. Ben sessizliğimi korudum ve yerine getireceğime söz verdim. Ayrıca, ona on beş bin peso vereceklerini söyledi, paylaşacakmış ve İspanyol ordusunun koroneli olarak tanınacakmış. Onu kutladım ve burada söylediğiniz şeye katılmak için bulunuyorum" dedi. Biz, onu dinledikten sonra her halükârda Remigio'nun Cayito'yu öldürmesi gereken kişi olduğuna karar verdik.

Remegio kabul etti. Saat sabah yedide İspanyollar gelecekti. Remigio o saatte hazırdı, Cayito'nun teslim olacağını bildirmek yerine, onu bir mangoluğa götürüp, öldürecekti.

Gün epey ağardı. General Duque yaklaşıyor olmalıydı, Cayito'yu özerkliğe ikna edecek olan İspanyol bölüğün önderi oydu. Diğer Kübalı koroneller çoktan teslim olmuştu. Cayito yalnız teslim olmayacaktı. Diğer alaylardan Vicente Nuñez ve Joaquín Macagua ile teslim olmaya gelenler vardı. Bu üçü El Pláteno'dan uzak bir mesafede buluştular. Cayito'nun korumaları onu takip etti. Ben, doğal olarak korumalarla gittim. Remigio her an hazırdı. Cayito'yu ve diğer iki koroneli mangoluğa sürdü. Orada toplanıp onları gafil avladık. Cayito'yu Leonardo Fuentes'in öldürdüğünü söyleyenler var, kendi korumalarından bir yanık tenli. Diğerleri kararlı duruşundan ötürü Remigio olduğunu söylüyorlar. Doğrusu nedir kanıtlaması zor. Cayito üç vuruş yedi, üçü de ölümcül. Katilleri çalılıkların arkasına saklanmışlardı. Cayito'nun diğer iki koronelle birlikte hainliklerini işittiklerinde göğsüne bir kurşun sıktılar.

Cayito orada bitirdi. Sonra yalanlar geldi ve atıp tutanlar ve onun direndiğini ve bir arslanın saldırdığını söyleyenler oldu. Bunların hiçbiri! Hemencecik düştü ve iç bile çekemedi. İspanyollar orada

bir karışıklık olduğunu öğrendiler ve o gün hiçbir birliği göndermediler. Sonraki gün sabahtan Felipe el Sol geldi. Herkesi iyice uyarmak için gelmişti. Felipe, Kübalıların güvendiği, her şeyi kestirebiliyordu. Yalandan yere ağlayarak General Duque'nin olduğu yere döndü ve ona Cayito'nun ölümünü gözyaşları eşliğinde bildirdi. Felipe'nin işi zordu.

İspanyollar ordugâha çıktılar. Cayito'nun çoğu adamı çoktan ayrılmıştı. Diğerleri ne olduğunu görünceye kadar gizlendi. Hepsini gördüm ve sonra tabanları yağladım. İspanyollar geldiler ve bayrağı diktiler. Atlarından indiler ve biri bir kâğıt çıkarıp "Bir görevli İspanyol bayrağını onurlandırmak istediğinden öldü" dedi. Gerçek bu. Kim başka şey derse hatalıdır. Savaşın böyle şeyleri var, o yüzden insanın inancını öldürür.

İyice düşününce, Cayito diğer kurmayların örneklerini takip etmekten öteye geçmemişti. O dönem teslim olmak onlar için hainlik değildi. Rahatça Maceo ölünce mücadele yenilgiye uğradı denebiliyordu. Çok çok, Cayito Maceo'nun ölümü üzerine teslim olmuştu. Ona hayrandı. Ama hayır, Cayito nasır etiydi: hain.

Hâlâ Cayito'dan bahseden insanlar var. Nerede olursa onu görmek istiyorlar. Onu tanımadıklarından. Onu tanımış olsalar adını ağızlarına almazlardı. Ben şu geceleri dağda çıkan ışıklara dayanarak söylüyorum. Kafasız binicilerin çoğu gömdüğü paraları korumak için gelenin Coyito'nun ruhu olduğunu söylüyorlar. Hadi Cayito olsun. Onu düşünmek dahi istemiyorum. Başka ne olsun!

Bir gün ihtiyar bir siyah gelip bana ışıklar gördüğünü ve bu ışıkların haydut Cayito Álvarez'e ait olduğunu söyledi. Korkmuştu. Ona baktım ve ağzımı kapadım. Tamamen, hiçbir şekilde onu ikna edemezdim. İçimden, peki bu yaban domuzu onu hayattayken tanımazdı, onunla savaşmadı da, eğer yaşıyorken onun yanında olsaydı ölüsünden korkmazdı, diye geçirdim.

Cayito'nun ölümünden sonra bizden büyük bir grup, onun alayından, Tranca adındaki bir noktaya iz koymak için hareket ettik. Orada gece bizi yakaladı. Sonraki gün Morota'da, La Esperanza yakınlarında küçücük bir mahallede uyuduk. El Plátano'ya varmamıştık, orada piyadeler ve mavzerler konuşlanmıştı ve hepsi cesur siyahlardan oluşuyordu. Vardığımızda büyük bir hengâme çıktı. Tüm adamlar, yaklaşık altı yüz, bize ne olup bittiğini soruyorlardı.

Onlara Cayito'nun ölümünü, Macagua ve Núñez'i anlattık. Kaskatı kesildiler. Memnundular ama pek çoğunun kafası karışıktı.

İyi örgütlendik ve ardakalan kurmaylar Tuğgeneral Higinio Esquerra ile birleşmek için çıkmamızı emrettiler. Ondan bahsedildiğini duymuştum. Tüm kurmaylar anılmıştı ve az ya da çok her birinin nasıl olduğu bilinirdi, askerlere nasıl davrandıkları ve diğer detayları. Kadınlar hakkında dedikodular, hangisinin haydut olduğu ya da ciddi bir adam olduğu her an konuşulurdu. Bu mimvalde bize emir verdiklerinde herkes içinden şöyle düşünürdü: Şimdi başka bir haydutla devam. Ben doğrusu buna girmedim. Her şeyden sonra bir haydut kendini yenilemiş olabilirdi.

Higinio'nun yüzünü görmekten başka bir şey yapmadım ve anladım. Laf adamı değildi. Eylemi daha çok severdi. Vardığımızda bize bazı şeyleri sordu. Ben yanıt vermedim, çünkü kendimde hak görmemiştim. Onu cesur ve kararlı gördüm. Favorileri gür ve beyazdı. Binlercesi gibi taşralı, zayıf ve uzun bir adamdı. Hemen dizginlerimizi aldı. Herkesi afallatan bir güvenlik tedbiri alınmıştı.

Yaptığı ilk şey Cayito'nun eniştesi için bir savaş konseyi oluşturmaktı, Espino adında rehin olarak aldığımız ibne biri gündeme gelmişti. Espinosa kendisine Higinio'nun öyle davranacağını düşünmedi. Çok çok bunun bir kutlama olduğunu düşündü. Espinosa'nın son olarak gümüş saatini, çok güzeldi, annesine teslim edilmesini istediğini hatırlıyorum. Higinio kendisi saati alıp anneye verdi. Onun bu gibi huyları vardı: Çeşitlilik hayatın baharatıdır.

Sonra, akşamüzeri bir konuşma yaptı ve birliklere nutuk çekti. Bunu teşvik etmek için yapıyordu. Her şeyin nedenini açıklıyordu. Cayito'nun bir hain olduğunu ve başka adamların da bu vakaya karıştığını söyledi. İnsanlara tepeden aşağı doğru bakardı. Oradaki çoğu kişi içinde bit yeniği olan bir şeylerin olduğunu biliyordu. Higinio Cayito'nun gizli kâğıtlarını okudu. Onları kamuya açık okudu. Bir daha böyle sessizlik görmedim. Sessizlik en çok da karışık insanları anmaya başladığında başladı. İsimleri açıkça söyledi; her birinin aksanı ve işaretleriyle. Pek çok koronel bu listede anıldı. Korkudan teslim olmaya gelemeyen koronelcikler.

Bizim birliğimizin sınıfı örnek teşkil etti; savaşta kavga eden herkes bunu bilir. Bu sayede devrim ilerleyebildi. Tüm birliklerin

bu durumda aynısını yapacaklarından eminim. Bizim cesaretimiz vardı ve devrimi her şeyin üstüne koyduk. Gerçek bu. Ne var ki, birçok koronelcik ve diğer görevliler her gün tasın dışına sıçtılar. Çocukların bile yapmayacağı şeyleri yaptılar.

Bir tuğgeneralin saygısını kazanmak için çok temiz ve çok ciddi bir adam olmak gerekiyordu. Tuğgeneral kabaydı, insanlara yalın davranırdı, ama hainliklere izin vermezdi. Ona çok saygı duyardım, çünkü bir tür asaleti vardı. Bizden bir grubu aldı, bir komisyon, General Máximo Gómez'in olduğu yere götürdü. Bu komisyonun vefakâr ve yiğit adamlardan oluştuğunu, Cayito'nun dümenlerine başkaldırdıklarını söyledi. Bu doğru, o komisyonda savaş insanları vardı, kaçışmayanlar. Ama küçük bir komisyondu, daha fazlası olmalıydı. Gidenleri parmaklarla sayabilirdin: Primitivo del Portal, teğmen; Leonardo Fuentes, kaptan; Xúñigas, kumandan; Hugo Cuéllar, onbaşı e Remigio Pedroso, asteğmen. Máximo Gómezî görmek için gittiler ki o zaman La Campana karargâhındaydı. Máximo Gómez onları selamladı ve onlarla muhabbet etti. Sonra gerçekleştirdikleri eylemden ötürü her birine bir üst rütbe verildi. Benim anlayışıma göre birlik de bir madalyayı hak ediyordu çünkü ayaklanan birlikti. Yine de her birimize nişan veremezlerdi: çok fazlaydık.

Birkaç gün sonra görevliler yeni rütbeleriyle geldiler ve onları karşılamak gerekiyordu. Halen daha, Máxim Gómez'in Cayito'nun nasıl öldüğünü iyi kavradığına kani değilim. Bence ona sadece kendilerine en uygun bir parçasını anlattılar, dahasını değil. Onlardan her biri kendi gösterisini yapmak istiyordu. Dahası, Cayito'nun ölümünün ırkçılık yüzünden olduğuna inanıyorlardı. Demem o ki diğer taburlardan görevliler, çünkü orada içeride bulunan kişi karmaşanın nasıl cereyan ettiğini bilirdi. Ancak karar anında tüm görevliler tek ağız oldular. Hepsi "Evet, evet, evet" dedi.

Savaş biterken pek çok insan ne dediklerini duydu ve bu yükseklikte "Siyahlar Cayito'ya karşıydılar, onu onlar öldürdü" dediler. Ya sessiz olmak ya da gerçekleri anlatmak gerekir. Ama birine az sayıda kişi inandığından sessizliğini korur. Ve susmadığında karışır ya da karıştırır, diğer bir ifadeyle, çünkü bugün kimse insanların ağzını tutamaz.

Higinio, Cayito'nun hainliğinden hiç şüphe duymadı. Nedenleri

iyi biliyordu. Evet efendim, gerçek budur. Bizim birliğin örnek olduğunu söyleyebileceği her seferinde, bunu söylerdi. Mamafih, biz hiçbir zaman ona tam anlamıyla güvenmedik. Higinio kendisine saygı duyanları sayardı ve bunu iyi yapardı. Bir kişi herkese saygı duymalı. Şimdi, biri ona saygı göstermediyse şayet onu cehenneme gönderirdi. Onun bir haydut olduğunu işittiğimiz günden beri güvenmezdik. Tereddüt bitmişti, ama bunu yüzüne vurmadık. Hep bir yurtsever gibi davrandı. Kötü kadınlar, ukalalar ve hırsızlara olan budur; onların en kötüleri olduğunu düşünürsün, ama öyle değil. En kötüleri riyakâr olanlardır.

Higinio ile az savaştık. Tek büyük kavga Arroyo Prieto idi. Diğerleri kendini eylemekti. Arroyo Prieto'ta birkaç saat savaştık ve kazandık. Ciddi bir hırgürdü. İki ya da üç yaralıdan fazlası yoktu. Higinio savaşta iyi savunurdu. Hemen yol alırdı.

Higinio savaşmayı çok sevmezdi. Savaşmayan kişi kesip biçmeyen biri gibiydi. Ne olmuş! Bu sessiz savaş iki ya da üç sote vuruşla ateşli bir çarpışmadan daha kötüydü. Daha kötü!

Görevlilerden nadiren huylandım. Higinio ile El Vizcaíno'da iken doğrudan bir emir aldım. Emir o saatten itibaren koronel Aranda'nın emrine kendisinin asistanı olarak girmemi söylüyordu. Emirden hoşlanmadım. O an Higinio'ya yöneldim ve açıkça "Bak, savaşa kimseye asistan olmak için gelmedim" dedim. Tozlukları takıp ayakkabıları ne sikime temizleyecektim! Higinio bana önden baktı ve yanıtlamadı. Bir volta attı ve ben durmadan oradan ayrıldım, onun yanından. Sonucu on beş gün boyunca yedeklik oldu. Yedeklik bir nöbet cezasıydı. Hayatını gözcülük yaparak ve ordugâhta voltalar atarak geçirmen gerekiyordu. Yedekteki kişi bir gözünü bile kırpamazdı. Bu vardiyalar sağanaklar, çamur, yağ, sivrisinekler ve diğerleriyle cehennemin pekâlâ ta kendisiydi... Şayet biri hasetlikten yedeği yerine getirmezse ona kampanya tuzağı verilirdi. Biri postu riske atıp neye karşı savaşırsa ona ceza verilirdi.

Bu Aranda savaştan sonra Gaziler Konseyi başkanı oldu. Onu çok gördüm. Ama o beni hatırlamazdı. En azından bana selam vermezdi. Anladığım kadarıyla savaşa guasima kendisini yakalamasın diye girdi, çünkü bir suçluydu. Karısını mal varlığına konmak için öldürdü. Aranda kendisine başka bir asistan aradı. Ve

beni bir daha bu iş için çağırmadılar. Higinio ve ben bir daha konuşmadık. Hepsini kaybettim, atı, dizginleri, ayaklıkları... Hepsini Aranda'nın asistanı olacak kişiye vereceklerdi. Beni anadan doğma bıraktılar.

Birkaç güne, Corojito, asistan olarak anılan kişi, ordugâhtan atla gösterişler yaparak geçiyordu. Melez bir yerliden fazlası değildi. Onu gördükçe sıçasım gelirdi ve bir gün alıp Jicotea köyüne yayan gittim. İzin alıp gittim, yeşillik aramak için. Tüm savaş boyunca benimle olan Juan Fábregas ile gittim. Juan ve ben İspanyol kuvvetlerinde iki at çalıp kendimize almak için bir operasyon yapmaya anlaştık. Yaklaştığımızda onu gördük. Giriş köpeklerle doluydu. Kıyafetleri çıkardık ki dürzüler koklamasınlar. Kıyafetleri oradan üç veya dört kordel mesafedeki bir kantarda bıraktık. Savaşı yaya bitirmemek için bu atları yüklemeliydik.

Yavaş yavaş yürüdük ve tellere geldiğimizde nöbetçiyi gördük. Koyu tenli ve çıplak olduğumuzdan bizi görmemişe benziyordu. İlerledik ve nizamiyeye tutunarak aynı kapıdan içeri girdik. Nöbetçi uyuyordu. İki atı kaptık ve eğersiz kaçarak çıktık. Kandillere bile ihtiyacımız olmadı. Pek çok kişi, köpekleri uzaklaştırmak için ellerinde kandillerle soygun yapardı. Bu hayvanların bekçiliğe yaramadığını söylerdim. Kazlar yarar. Bir kuvvette birinin kazları varsa kimse yaklaşamazdı. İspanya zamanında özel evlerde kazlar çok kullanılırdı ama şimdi yok oldular.

Ordugâha vardık ve herkes heyecanlı bir şekilde bize "Karalar, bu atları nerden çekip çıkardınız?" diye sordular. Juan: "Kuvvetten" dedi. Kimse yanıtlamadı. En iyi ihtimalle ona inanmadılar.

Savaşı bu atla sürdürdüm. Ona isim vermedim, ona eskiden olduğu gibi bakmadım da. Çok güzel kula renkli bir attı, inanılmaz güzeldi. Caracas değirmeninde, savaştan sonra bana onun için kırk para verdiler.

Juan'ın atına ne oldu bilmiyorum. Gözlemlediğim şey onun atıyla çok şevk aldığıydı. Sakin miydi bilmiyorum. Juan geceden sabaha değişirdi. Bir gün ortalıktan yok oldu. İnsanlar gelip "Dinle, ahbabın teslim oldu" dediler. İhtimal vermedim. Hutia avlamaya gittiğini düşündüm. Günler geçti ve hiçbir yerde ortaya çıktığını görmedim. Sonra İspanyollara başvurduğu bilgisi bana geldi. Doğruyu söylemek gerekirse, bu beni baştan aşağı dondurdu. Sonra

hiddetlendim. Hiddet ve sertlik aynı anda. Savaşa onur için devam ettim. Ama Fábregas'ı bir daha görmedim. Onu savaşın sonunda aradım ama bulamadım.

Juan'ın gidişinden birkaç hafta sonra Santa Rosa yönüne çıktık, genel bir kışlanın bulunduğu büyük bir çiftlik. Orada Martín Morúa Delgado bize katıldı. Onu oldukça iyi gördüm. Yanık tenli, yarı beyaz ve çok uzundu. Savaşmadı. Eline palayı almadan teğmen olmuştu. Ama bir kütüphane adamıydı. Hayatı kışlanın arşivlerinde geçirirdi. Rafları düzeltir ve kâğıtları düzenlerdi. Bunların adamıydı. Savaş onun için sözcüklerleydi.

Yıllar geçtikten sonra ünlendi ve hatta Alto Songo'daki siyah ayaklanmasına etken oldu. Kongre'ye gelen en zeki ve en büyük adamdı. Bazı beyazlar onun gerilla olduğunu söylüyorlardı. Bu beyazlar Amerikalı'ydı. Onların kanı satılmıştı. Onu deri rengi yüzünden gerillalıktan suçladılar.

Gerçek gerillalar dağ adamıydılar ve aptaldılar. Yazı çiziyle uğraşan bir adamın gerilla olacağı hikâyesi hiç aklıma gelmezdi. Beyazlar da siyahlar da gerilla olurdu, bu doğruydu. İspanyol, adalı ve Kübalı gerillalar vardı. Hiç Çinlisine rastlamadım.

Gerillaların taktiği kurtuluş birliklerininkinden farklıydı. Onların gözünden ateş çıkardı. Zehir dolu, bağırsakları çürümüş adamlardı. Ne zaman bir grup mambi görseler yakalamak için üstlerine düşerlerdi, şayet yakalayabilirlerse onları öldürürlerdi, o kadar. Düşman İspanyollar bile böyle soğukkanlılıkla öldürmezlerdi. Farklı bir tarzları vardı. Eşit koşullarda savaştığımızı söyleyemem. Onlar tüm teçhizatı; cephaneyi, ayaklıkları, dizginleri taşırlardı. Biz anadan doğma ilerlerdik. Savaşçılara bunların hepsini verirlerdi, bunun için gerillalardan üstündüler.

Daha öfkeli kimseyi görmedim. Hâlâ, bu yükseklerde bu adada kalanları var. Üstünden zamanın geçtiğini görmek lazım. Hâlâ o şekilde duruyorlar ve kimseye iyi gözle bakmıyorlar. Ben hayatını gitar çalarak geçiren bir tanesini tanıyorum. O siyah, şişman ve göbekli. Ne zaman yanından geçsem başını eğer ve çalmaya devam eder. Tartışmamak için ona bakmam bile. Kendini ahmakça işlere verdiği gün ona bir eğer vereceğim ki çenesini tutsun.

Savaştan evvel birçok yakışıklıyı tanırdım, hünerleriyle geçinen köylü yakışıklılar. Seyyar adamlardı ve cumartesi ile pazar günleri

kapışır, böbürlenir, düşman arar ve sarhoş olurlardı. Neredeyse tüm bu adamlar, siyah ya da beyaz, gerillaydı. Başka yolları yoktu. Savaşın oyun olmadığını biliyorlardı ve rahatlarının peşindeydiler. León onlardan biriydi, savaşçıların yanındaydı ve dostluğu samimiydi. Valentín el Verdugo ile et ve tırnak gibiydi, yarım dünyayı boğazlıyarak öldüren kişiyle. Bunlar gerillalardı. O sebeple kim bana Morúa'nın gerilla olduğunu söylerse o yalancıdır.

Benim gibi insanların açlıkla savaştığı, çamurun ve savaşın pisliğinin içinde debelendiği dönemlerde bu piçleri düşündüğüm zaman, onları sallandırasım gelirdi. En üzücüsü Küba'da gerillalar hiç cezalandırılmadı. Máximo Gómez onları eşitlemek istedi. Uygun olanın bu olduğunu söylerler. Ama ben doğruyu söylüyorum, bu uygunluk kelimesi beni ikna etmiyor. Ben bu adamlara duvarı verirdim. Tıpkı devrimin önceki hükümetin katillerine yaptığı gibi. Temiz duvar.

Ve pek anlamıyorum, Máximo Gómez'in Quinta de los Molinos'ta, savaş biterken Küba'da kazancın da kazananında olmadığını söylemesini hiçbir zaman anlamadım. Söz buydu. Onu duydum, çünkü bu konuşmada oradaydım. Tüm birlik rahatsız oldu. Gerillaların işgalcilerle mi eşitlendiğini söylemek istiyordu. Kim bu söze karşı çıkardı ki.

Isidro Acea, koronel, toti kargası kadar siyahtı, Gómez bu sözleri söyledikten sonra arabasına atlayıp gösteriye gitti. Hararetle geldi, çünkü bu kara kimseye inanmazdı. Doğuştan savaşçıydı. Arabayı Quinta de los Molinos'a koydu ve insanlar o olduğunu gördüklerinde bağrışmaya başladılar. Bağıranların siyahlar olduğunu söyleyenler var. Bu kesin değil. Orada tüm yurtseverler bağırıyorlardı. Isidro şu sesle girdi: "Geçidi açın". Ve Mario Menocal'ın bulunduğu platforma vardı. Tüm generaller ve halk ona saygı duyardı, çünkü cesur ve kabaydı. Menocal'a yaklaştı ve ona "Dışarıdaki insanlar içeri girecek" dedi.

Geçişi engelleyen bazı parmaklıklar vardı ve Acea halka gireceklerine söz vermişti. Menocal ona şaşkınca baktı ve yanıtlamadı. Máximo Gómez konuşmasına devam ediyordu. Acea sesini yükseltti ve Menocal'a "Ne oldu, insanlar geçecek mi geçmeyecek mi? Geçmeyecekse seni alaşağı ederim" dedim. Böylece Menocal insanları içeri aldıracak emri vermek zorunda kaldı. Velvele

korkunçtu. Herkes platforma fırlamıştı. Isidro Acea'yı omuzlarda taşıyorlardı, çünkü esas kurmayları rezil etmişti. Máximo Gómez konuşmasını bitirdi ve insanlar ona çok aldırış etmediler. O gün "ne kazançlar ne kazananlar" sözüyle başarısız oldu.

Gerillaları yok etmek gerekiyordu. Bunu iyice düşünen koronel Acea biraz kabadayıydı. Ve bu tür farfaracı adamları hiç sevmediğimden, o gün Gómez'in sözlerini yuttum ve ona karşı gelmedim. Bana Isidro'nunki bir suistimal gibi geldi. Ama savaşta ilk kimin atılacağını kimse bilmez. Konuşmayı dinleyen tüm personel koronelin gelişine şaşıp kaldılar. Bu durumu iyi hatırlıyorum, çünkü o günlerde birlikle birlikte Havana'ya varmıştım. Bir haftadır başkentteydim. İlk gelişimdi. Başta garipsemiştim, sonra alıştım; ama doğrusu hiç sevmedim. Kırlar evet, dağlar her şeyin üstünde.

Havana savaşın kazanılmasıyla o günlerde fuar yeriydi. Siyahlar nasıl isterlerse öyle eğleniyorlardı. Beni Havana'daki bu siyah nüfus şaşırtmıştı. Nereye bakarsan bir siyah görüyordun. Neşe ve savaşın sonlanması hoşnutluğuyla kadınlar sokağa çıkıyordu. Ne anlatayım! Sanırım bir haftada elliden fazla siyah kadınla oldum. Gerillaların neredeyse tüm kadınları kurtarıcılarla birleşmişti. Bana bir tanesi yaklaştı ve "Beni götürmeni istiyorum, kocam gerilla" dedi. Onu bıraktım, çünkü artık üstünden yıllar geçmişti. Ama ne zaman yanımdan bir yavru geçecek olsa oltayı fırlatıp onu yakalardım. Benden kaçmak için kelimeleri bile olmazdı. Kadınlar benim olgunluğumdan hoşlanırlardı. Kadınlar birini palayla ve kurtarıcı kıyafetleriyle görseler hemen ondan hoşlanırlardı.

Ben eğlence adamı olmadığımdan onları hemen öbür partiye götürmek isterdim. Çoğu doğruca gelirdi. Diğerleri beni bir çeşme, ışıklı bir cadde ve yakında gözüken yük gemilerinin olduğu iskele mahallelerine çekerdi. Orada hiçbir yerde olmayan kadar rumba vardı, cajon ve tambor rumbası. Birkaç küçük cajoncuk ve bacak arasına koydukları tamborları çalarlardı. Tüm sokaklar ve evler taburelerle doluydu. İnsanlar oturuyordu, yaşlılar ve gençler yığılana kadar dans ediyorlardı. Nanigolar ışıl ışıldı.

Atışmalar, sataşmalar, kavga gürültü şamata her tür yaygara vardı. Rumba kulüplerinde dans hiç durmuyordu. Kübalıların yönetim biçiminden memnun olmayan bazı insanlar Santa Eulalia adlı duayı andıran şarkıyı söylerdi:

Santa Eulalia bakıyor
Kübalıların yönetimine
Ve onu kederlendiriyor
Ay Tanrım! Kraliçe ağlıyor.

Ben olup bitenlerden hoşnuttum. Savaşın biteceğini hiç düşünmemiştim. Köleliğin kaldırılmasında da aynı şeyleri yaşadım. Bunlara inanmak kolay değil. Savaşta çıplaklığa alışmıştım, neredeyse her gün süngü görüp gerillaları kaçırmaya. Mütakere[74] olduğunu söylediklerinde öylece kalıverdim. İnanmadım. Havana'da tamamen inandım. Dünyanın sonu gibiydi. Máximo Gómez'i caddelerde alkışlıyorlar ve yeleğinden öpüyorlardı. "Yaşasın Özgür Küba!" diye haykırmayan bir Kübalı bile yoktu.

Sokaklarda el ele tutuşuluyor, birbirini tanımadan, şapkalar ve mendiller fırlatılıyordu... Bunu tarif edemem çünkü onu çok yaşadım. Net olarak anımsadığım anılarım değiller. Amerikalıların getirdiği modaya dair en çok hatırladığım kıyafetler, şapkalar... Onlar, erkekler kafaları açık dolaşmalı diyorlardı. Bazı insanlar bunu yaptı. Benim beğenimle hiç örtüşmedi. Ben şapkamı uyku saatine kadar hiç çıkarmadım. Baş her daim iyice kapalı olmalı. Ben bu noktada başın gösterilmesinin saygısızlık olduğunu düşünüyorum. Amerikalılar bir ufaklığın peşindeydi. Onlara göre her şey mübahtı. En çok da turistler ki bazı hakikatsiz kimselerdi.

Başkentte işler tuhaf işliyordu. En iğrenç ve en kaba şeyleri görüyordun. Yeniyetmeler bu tip şeyleri seviyordu. Tüm bu sapkınlık içinde çılgınlık, eğlence, sarhoşluk ve ne ararsan vardı... Ben piliçlerle oldukça eğlenirdim. Yine de sakindim. Hadi ama dönüp durmayayım! Birkaç günde kimseye güvenemezdin. Tanıdıkların ahşap evinde kalıyordum. Diğer insanların evlerinde birkaç gündür kalan kurtarıcılar vardı. Tüm şehir kapılarını açmıştı. O yıllar Havana misafirperverdi. Ama fener hikâyeleriyle, içkiyle ve ucuz kadınlarla kimse beni tutamaz. Başkentteki bu işleyişten hiç hoşlanmadım ama bu beni ilgilendirir. Pezevenkler her yerde aynıydı; iğrenç, çulsuz ve dalaveracı. Bu çürümüşlük Havana'da idi diğer yerler henüz temizdi.

Kırlarda kanunlar daha keskindir, insanların fantezi ürünü

74 1898 yılında verilen ateşkes.

olmayan kanunları. Burada, şehirde, meydan pezevenklerindi. Dolaşır, ıslık çalar, düzüşürlerdi... İki harf taşıyan gömlekler giyerlerdi: HR. İnce ipliktendiler ve dayanıklıydılar. Giydikleri ayakkabılar da iyiydi, ama çirkindiler, geyik derisinden ya da keçedendi. Çoğu onlara pantufla derdi, İspanyolca bir kelime.

Puşt olduklarından, dikkat çekmek için boğazlarına kırmızı mendil bağlarlardı. Fahişelere eziyet ederlerdi. Onları döverlerdi. Bu şehirde trenden indiğimde ilk gördüğüm şey bu oldu: Kabadayılar, kemer ile bağlanan gömlekler ve Fransız bıçağı, kadınlara, hayat kadınlarına darbeler indiriyorlardı. Aynaya dikkatle bakmıyorlardı. Eğer öyle yapıyor olsalardı, bu terlikleri giymeyi ve fahişe istismarını bırakırlardı. Bunları frenleyenler bir tek Amerikalılar'dı. Onları Havana'nın dışında bilmediğim bir yerine götürür ya da sokakta taşları kırdırırlardı. Güneş altında derileri su toplayarak taşları kırarlardı.

Bu yüzden bunu sevmezdim. Elbette buradaki hayatı tanımak gerekiyordu. Biz özgürlük savaşçıları nadir ve yeni şeylerle karşılaştık, ama onlar belki de kırların bir cehennem olduğunu söylemişlerdir. Onları en çok kıran şey Amerikalıların bozgunuydu. Bu adamların buraya öylesine geldiklerini düşünüyorlardı. Sonra öyle olmadığı fark edildi. Onların istediği pastanın en iyi kısmını almaktı. İnsanlar olanlara izin verdi. Amerikalıların geminin dümenine geçmesinden mutlu olanlar vardı. Ve derlerdi ki, hâlâ diyenler var, savaşın tamamında en güzel yan Amerikan yatırımlarıydı.

O günlerde bir rahibin davası oldu, bence şeytan işiydi. Benim bildiğim en utanç verici şeyi atlattı. Cübbesiyle falan tüm Amerikalılar onun arsız namussuz olduğunu söylediler ve ona Havana'da merkezdeki sokaklara, bugün Başkanlık Sarayı'nın olduğu yerde taş kırma cezası verdiler.

Hâlâ yaşlı insanlar bunu bilir. Amerikalıların yüzünden olduğunu da. Onu görmeye gittim, çünkü annemin üstüne kalıbımı basarım ki yalandı. Erkenden kalktım ve rahibin durmadan çalıştığını söyledikleri meydana gittim. Onu hemen güneşin altında üstünde cübbesiyle gördüm. Rahipler en narin varlıklar olduğundan donup kaldım. Ama söylenti gerçekti. Bunda ne öykü ne de fantezi var. Oradan geçip de rahibi gören kadınlar yüzüne haç çıkarıyorlardı,

çünkü ona inanmıyorlardı. Ben emin olmak için kolumu çimdikledim. Sonra, rahip hakkında başka bir şey duyulmadı. Şimdi, bence arada sırada ortaya çıkıyor; ruh olarak, öcalmak için.

Siyahlara çok karışmadılar. Onlara "nigır, nigır" derlerdi. Sonra kahkaha atarlardı. Beğendiklerine sulanırlardı. Bana hiç bulaşmadılar, doğrusu onlara kendimi kaptırmadım. Hiçbiriyle zevkisefa etmedim. Yapabildiğim her an onlardan kaçtım. Savaş bittiğinde siyahların savaşıp savaşmadığı tartışması başladı. Siyah ırkın yüzde doksan beşinin savaştığını biliyorum. Sonra, yüzde altmiş beş dediler. Peki, kimse bu sözleri eleştirmedi. Sonuç siyahlar sokakta kaldı. Boğa gibi yakışıklı ve sokakta. Bu doğru değildi, ama öyle oldu.

Siyahlardan yüzde biri bile polis değildi. Çünkü Amerikalılar şu sözü ağızlarına dolamıştı, siyah gücü eline alırsa, eğitim alırsa, beyaz ırk için zararlı olur. Böylece siyahları tamamen ayırdılar. Diğer ırklardan Kübalılar sessizliklerini korudular, hiçbir şey yapmadılar ve bu noktada mesele oldu. Bugüne değin, beyaz adamları siyah kadınlarla ve siyah adamları beyaz kadınlarla gördüm ki daha güzel, sokakta, kafelerde ve nerede istersen.

Morúa ve Campos Marquetti[75] sorunu düzeltmeye çalıştılar ve hükümette bazı pozisyonları siyahlara verdiler. Gece nöbeti, kapıcılık, kurye gibi pozisyonlar... Ordu çözüldüğünden siyah özgürlük savaşçıları şehirde barınamadılar. Kırlara döndüler, şeker kamışına, tütüne, ofisler haricinde her yere. Gerillalar hain olmalarına rağmen daha fazla olanağa sahip oldular. Gerçek bu, tartışmasız. General Maceo dağdaki birçok kişiyi bir şeylere koşmak için kendinin indirmesi gerekti.

Sonra insanların çoğu Amerikalıların en kudretliler olduğunu söyler. Katılıyorum, en kudretliler idi. Ama beyaz kreollerin onlar kadar suçlu olduklarını düşünmek gerekir, çünkü kendi topraklarında hüküm sürmelerine izin verdiler. Hepsi, koroneller ve hademeler.

"Maine" için halk neden isyan etmedi? Buna dair ufacık bir hikaye bile yok. Burada herkes Maine'yi savaşa girmek için kendilerinin

75 Soylu Campos Marquetti, 1912'de Liberal Parti Kamarası temsilcisi. Martín Morúa Delgado'yu Küba'da ırkçı partileri yasaklayan kararında desteklemiştir.

uçurduklarını biliyordu. Şayet orada insanlar isyan etmiş olsaydı her şey farklı olurdu. O kadar şey hiç olmamıştı. Ama zurnanın zırt dediği yerde kimse çıtını çıkarmadı. Máximo Gómez, bence bazı şeyleri biliyordu, sessizliğini korudu ve bu sır ile öldü. İçimden ben böyle düşünüyorum ve eğer yalan söylüyorsam öleyim.

Eskiden daha çok şey bilirdim, tarihte karanlık kalan daha çok dolabı. Bunları yalnız dostlarımla konuşurdum. Bugün olanlar kafamı çok karıştırdılar. Bununla birlikte, temelde unutmuyorum ve ellerimin parmakları ile bu meseleleri kimlerle konuştuğumu sayabilirim. Ama yine de benimle kavga edenler oldu. Bunun iyi yanı bugün her şeyi konuşabiliyor olmak. Ve doğrusu Santiago'da vuruşan Calixto García idi. Amerikalılar bölgeyi topa tutmuşlardı. Oranın kurmayı Vara del Rey adında bir İspanyol'du. Calixto García, Vara del Rey'in birliklerine karadan saldırdı ve onları bozguna uğrattı.

Böylece Amerikalılar bayrağı göndere çektiler ki şehri onların aldığı bilinsin. Bu feci bir karışıklıktı. Vara del Rey, beşyüz adamıyla bir yığın Amerikalı'yı öldürdü. Daha kötüsü Amerikan birliğinin kurmayı şehre bir Kübalı'nın dahi girmemesi emrini vermişti. Oradaki tepkiyi yükselten bu oldu. Kübalılar köye giremeyince Amerikalıların bokuna tutunuyorlardı ve Calixto García onlara bazı sert sözler etti. Doğruyu söylemek gerekirse ben İspanyol'u Amerikalı'ya yeğlerim, ama kendi topraklarında. Şimdi, Amerikalı'yı kendi toprağında bile istemiyorum.

Savaşta, İspanyol kadınlara "Dinleyin, Pancha, senin baban ateş açıyor ama yemeği alıyor lanet olasıca" derdi. O kadar kana susamış değillerdi. Amerikalılarınki bardağı taşıran son damlaydı. Bir oyuk açıp yemeği içeri atmışlardı. Tüm halk buna tanıktı, bunu yaşamışlardı. Wood, Teodoro Roosevelt, diğeri, artık ası neydi hatırlamıyorum; bu yozlaşmışların eğlencesi bu ülkeyi mahvetti.

Cienfuegos'ta[76], sene bin sekizyüz doksan dokuzda, bir grup

[76] Pablo L. Rousseau ve Díaz de Villegas: Cienfuegos'un betimlemeli, tarihsel ve biyografik hafızası. Cienfuegos s. 269. Vakanın kısmi versiyonu: "24 Haziran günü saat akşam üzeri dörtte yeni kurulan rejim ile, San Juan şöleni kutlanırken şehrin neşesi en üst seviyedeyken, Santa Clara Caddesi'nin batı ucunda bir viranelikte Amerikan ordusunun savaş komiserliğinde görevli üç asker bir skandala sebep oldular. Belediye polisinin bozguncuları yakalamaya

mambi tüm kreol kadınları pazardaymışçasına almaya kalkan birkaç Amerikalı askere gönünü gösterdiler. Ne alçaktılar.... Annelerine saygıları yoktu sanırım. Evlere gelir ve güzel bir kadını camda veya kapıda gördüklerinde ona "Foky, foky, Margarita" derlerdi ve içeri geçerlerdi. Cienfuegos'ta ben bunu yaşadım. Bu foky foky hikâyesiyle bağrış çağrış sikişirdiler. Biz hadiseyi işitir ve oraya gidip onları gözlerdik. Onlar haki renkli giyinirdi, giysileri ütülüydü, ama hep sarhoştular. Claudio Sarría, çavuştu, palaları kuşanma emrini verdi. Ve vahşiler gibi oraya gittik.

Gözledik ve gerçekten de bir grup iskelenin yakınında bir caddede rahatsızlık vermeye koyuldu. Kadınlara asılıyor, kalçalarına dokunuyor ve gülüyorlardı. Sanırım savaşta içimde o günkü kadar öfke hissetmedim. Tepelerine çöktük ve onları oradan kovaladık. Bazıları iskeleye yöneldi, orada kaçmak için gemi vardı. Diğerleri fişek gibi Escambray sırtlarına gittiler. Kamusal alanda bir kadını bir daha rahatsız etmediler. Ancak, sonra daha kötü şeyler yaptılar ve insanlar hiç sesini çıkarmadı.

Çıktıklarında bir görevli ile gidip okuldaki çocuklar gibi kafelere girerlerdi. Ben bunu hiç yapmadım, çünkü o gün buluşmaya katılan hepimiz postu tehlikeye atmıştık. Amerikalılar Küba'ya tatlı dille tutundular. Tüm kabahati onlarda bulmamak gerektiği doğrudur. Esas suçlular onlara itaat eden Kübalılar'dı. Orada

---

çalıştığı an mekâna kaptan Fentón gelip arabasını önceden anılan üç askeri almak için durdurdu ve polisin karşı koyması üzerine hızlıca oradan ayrıldı." O an arabada giden askerlerden biri aracı kullananları durdurmaya çalışan polise ateş açtı ve adı geçen polis saldırganın ateşiyle vurularak düştü. Bu olurken, bir bölük Amerikan askeri demiryolu durağına yeni gelmişti ki Kübalı askerlerin ödemelerini yürüten himayeyi bıraktı ve şehre karşı ateş açtı. Durağın yakınına yerleşip üç çocuğu ile birlikte arabayla Paseo de Arango'dan geçen komşu bay Pablo Santa María'nın hayatını aldılar. Sebep oldukları bu olaylar baş gösterdikten kısa bir süre sonra sükûnet yeniden tesis edildi, ayrıca, kentin belediye başkanının ve general Esquerra'nın, köy koruculari başı, bazı konuşmalarıyla bazı kişileri yaralamaları ki onlar hayatlarını ortaya koyup Amerikan askerlerin ateş açtığı yere doğru onları ateşi kesmeleri için teşvik etmek üzere ilerlemişlerdi. Bu anlaşmazlıkların destekçilerinin eylemlerine karşı anlatılanlar vakaya karşı genel bir protestoya sebebiyet verdi.

[Bu vakayı kaydederiz, burada kısmi versiyonda anlatılanlar, tarihi öneminden ötürü, bildiğimiz kadarıyla Kübalıların ve Amerikalıların son zamanlarda cüretkâr ve küstah davranışa yanıt olarak ilk silahlı buluşmasıdır. (M. B.)]

birçok araştırılması gereken zemin var. Eminim ki gizli olan tüm hengâme açığa çıktığında dünyanın sonu olacak. Sona ermeli, şimdi de öyle ve burunlarını nereye isterlerse oraya soktular.

Savaş bittiğinde Kübalı koroneller ellerini MacKinley'e bu ada ile istediğini yapsın diye açtılar. Santa Marta santralinin olduğu yerde Santa Lucía markezlerinin biraz toprağı vardı. Bu topraklar, bildiğim kadarıyla, O'nun tarafından kurtarıcılarılara bırakıldı. Durum şu ki bu toprakları Amerikalılar Menocal ile paylaştılar. Savaşın en kirli anlaşması!

Menocal ağzını kapadı ve artlarına koyuldu. O MacKinley'den daha Amerikan'dı. O yüzden onu kimse sevmezdi. Onun vatanseverliği ticaret içindi, kırlar için değil.

Ve bunun gibi bir milyon başka şey. Eskiden her şeyi düşünürdüm, ama sonra elimi başıma koymam gerekti, çünkü ateşler basmaya başladı. Bazen biraz düşünceli oluyorum. Her ne kadar iş olsun diye şeyleri düşünmesem de. Düşünceler bana kendiliğinden geliyor ve onları benden almak için bir deprem atlatmak gerekir.

Beni en çok kurtaran şey sessizliğimi korumam oldu, çünkü kimseye güvenemezsin. Çok güvenen kimse dibe yalnız batar. Savaş bittiğinde, tüm birlikler Havana'ya vardığında, insanları gözlemlemeye başladım. Çoğu şehirde konforlu ve rahat bir yaşam istiyordu. Peki, çünkü dağa dönecek olsalar orada bıraktıklarını daha kötü bulacaklardı. Daha fena, çünkü atıp tutmalar, kandırma ve yalanlar baş gösterdi. "Kara, sen burada zengin olacaksın." Ve ñinga! Açlıktan ölen ilk o oldu. O yüzden başlangıçta, "Savaş bittiği için artık çalışmak gerek" diyorlardı. Ben takımımı alıp Havana duvarının berisindeki tren garına gittim. Hâlâ unutmadım. Orada beni Las Villas trenine koydular. Bunu ben istedim. Las Villas Küba'nın en iyi bölgesi ve ben orada doğdum...

Gerillaların birtakım hesapları vardı ve onları ofislerde bıraktılar. Hesap derken, güzel kızları, paraları, ıvır zıvırları... Ben kırlara cebimde bir kuruş olmadan döndüm. Kendime geçici olarak izin verdim.

Remedios'a vardığımda bazı hısımlarımla buluştum, sonra Cruces'e doğru yol aldım ve San Agustín Maguaraya santralinde çalışmaya başladım. Aynı şeyde. Her şey geri dönmüşe benziyordu. Hasırda çalışmaya başladım. Sonra karıştırıcıya geçtim ki orası

daha rahattı ve ayda otuz altı peso kazanabiliyordun. Kendime bir cariye isteyinceye kadar tek başıma palmiye kabuğundan bir barakada yaşıyordum. Onu da yaptım, belli bir süreliğine, çünkü o çok meşgul ediyordu. Sonra onu bıraktım ve tek kalmaya devam ettim.

Maguaraya'da dost edinmedim. Yakışıklılar ile kopiller benden hiç hoşlanmadılar. Orada kimse bana güven duymazdı. Gerçekten de dur durak bilmezdim. Herkes meydana kendi sepetiyle çıkar.

Tüm gün çalışırdım, gece çöktüğünde dinlenmeye çekilirdim ve keneleri ayıklardım ki dünyanın en zararlı böcekleridir. Las Villas'ın neredeyse tüm köylerinden geçerdim. Manavlık yapardım, sakin, bu son damlaydı! Tüm işleri öğrendim öyle ki kimsenin hesabı bana yetişemezdi.

Bir gün Havana'ya vardım ve Máximo Gómez artık ölmüştü. Ne zaman bir adam ölse insanlar onu çabucak unuturlar. Duyduğum tek şey her fırsatta Quinta de los Molinos'ta çıktığı ve Quinta'da büyücü olduğuydu.

Bir parktan geçtim ve onu bronz bir atın üstüne yerleştirdiklerini gördüm. Aşağı doğru devam ettim ve yarım mil ötede Maceo'yu da aynı şekilde başka bir atın üstüne yerleştiriyorlardı. Fark Gómez kuzeye Maceo ise köye bakıyordu.

Herkes bunu bilmeli. Her şey orada. Ben hayatımı bunu söyleyerek geçirdim, çünkü doğrular susturulamaz. Yarın ölecek olsam da gururumu asla kaybetmem. Beni bıraksan, şimdi de çıkıp hepsini anlatırım. Çünkü önceden, biri dağda çıplak ve kirliyken, İspanyol askerlerini en iyi silahlarıyla Çin harfleri gibi görürdü. Ve susmak gerekirdi. Bu yüzden ölmek istemediğimi söyledim, gelecek olan tüm savaşları almak için. Şimdi, ne siperlere girerim ne de bugünkü silahları elime alırım. Bir pala bana yeter.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

alafia: İşlerin yolunda gittiğini belirten ifade. Özellikle lukumiler arasında umacı kehanet sisteminde kullanılır.
cachaza: Kaynatılan guarapodan arda kalanlar için kullanılan adlandırma.
cachimbo: Küçük değirmen.
cazuela: Kongo ayinlerinde ibadet edilen doğaüstü güçlerin büyülü niteliklerinin yoğunlaştığı çamurdan tabla.
colono: Şeker kamışı ekimiyle uğraşan tarımcıya verilen isim. Bu ekim için ayrılan toprakları işleyen kişi.
componte: Küba ve Porto Riko'da yerel ajanlar tarafından verilen gelişigüzel bedensel ceza.
emboba: Havan anlamına gelen Konga sözcüğü. Aynı zamanda konuşma fiili olarak da kullanılır.
enkangue: Efsun anlamına gelen Konga sözcüğü.
esquifación: Köle kıyafeti.
fotingo: Kalça, makat.
fotuto: Kırsalda boru gibi kullanılan salyangoz. Yerli kökenlidir.
granaderos: Yüksek boylu askerlerde oluşturulmuş belli bir bölüğe verilen isim.// Oldukça uzun kişi.
guano: Paralı.
guarapo: Karayiplerde şeker kamışı özüne verilen isim.
hijo de manigua: Veledizina.
jabao: Beyaz ve siyah arası melez. Sarıya yakın ten ve açık renk saçlı.
jirigáis: Hırgür.

kançançana: Cariye.
konuko: Küçük bahçe.
lucumi: Nijerya ve olasılıkla Sudan'ın diğer bölgelerinden, en çok da Gine Körfezi'nden, gelen siyahlara Küba'da verilen popüler ve ihtiyari adlandırma.
mayombe: Kötü ruh. Aynı zamanda Regla de Palo'dan bir gruba veya bir mezhebe verilen isim. Mayombe oynamak ayrıca pratik amaçlarla büyü ile çalışmak demektir.
moscabado: Rafine olmamış şeker.
murumaca: Biriyle ya da bir şeyle dalga geçmek için yapılan abartılı jest.
Musundi: Ticaret süresince kölelerin geldiği Kongo ulusu veya halkı.
Ñañigo: Abakua tarikatının üyeleri, sadece erkeklerden oluşan Afrika kökenli bir topluluk. Kendini Küba'da Havana ve Matanzas bölgelerinde muhafaza etmektedir.
ñinga: Anlatıcının yerel ağzında hayret ünlemi, peh.
obi: Siyah büyüsü.
paripé: Kendini hasta gösterme eylemi.
parranda: Kutlama. Bejucal, Caibarién, Remedios ve Placetas gibi köylerde Noel civarı bu isimli sokak kutlamaları yapılırdı.
pisajo: Öküz veya boğanın cinsel organı.
prenda: Palo Mezhebi veya kongonın temellerinin bulunduğu büyülü tabla.
rancho: Rüstik barınak.
raspadura: Esmer şeker tatlısı.
santera: Santeria dinini icra eden kişi.
trapiche: Şeker değirmeni.
volanta: Eskiden Küba'da kullanılan, atlar tarafından çekilen lüks araba.
yagua: Kraliyet palmiyesi.
vara en tierra: Çatalsız ve üçgen biçiminde çatılı küçük kulübe. Fırtınalardan korunmaya ve araçlar ile tarım aletlerini saklamaya yarar.

KAÇAK KÖLENİN YOLLARI

Esteban Montejo'ya ulaşmak için: Kaçak kölenin yolları

Bu hikâyeye gurura kapılmadan nasıl başlanır? Çok zor. Kendimi uzaklaştırmam ve romanlarımdaki kahramanlardan birine dönüştürmem gerek. Kendimi romanlarımdaki kahramanlardan birine nasıl dönüştürürüm? Bu daha da zor, ama bunu yapmayı deneyeceğim.

Bir Kaçak Kölenin Biyografisi'nin nasıl ortaya çıktığını konuşmadan önce muhakkak biraz tarihe bakmalı. *Baraka* denen şeye nasıl vardığımın hikâyesi. *Baraka*, Küba Ulusal Kütüphanesi'nde özellikle Küba Koleksiyonu'nda tarihçi ve nüfusbilimci Juan Pérez de la Riva yönetiminde bir ekipten fazlası değildi. Orada bazı bölmeler vardı ve bu tarihçiler ile araştırmacılar tarafından çokça ziyaret edilen bölmelerde kütaphanenin müzik bölümü başkanı Argeliers Léon, araştırmacı olarak da çalışan Juan Pérez de la Riva, Manuel Moreno Fraginals, Isaac Barreal, María Teresa Linares ve benim dahil olduğum ekip doğdu. Başka kimse var mıydı, hatırlamıyorum. Sonra başkaları katıldı, ancak çekirdek buydu. Daha sonra Alberto Pedro ve Xoila Lapique ile genişledi. Bu ekip ile *Baraka* kitabının araştırmalarını yaptık.

O zaman Argeliers Léon'un sekreteri olarak çalışıyordum. Altmışlı yıllardan bahsediyorum, çünkü 1961'de Etnoloji ve Folklör Enstitüsü kuruldu. O barakanın ilk bileşenlerinden olduğumdan Argeliers beni sonradan Bilimler Akademisi'nin parçası olan Etnoloji ve Folklör Enstitüsü'ne aldı. Bilimler Akademisi'nin kurduğu ilk enstitüydü.

Küba Koleksiyonu arşivlerindeki belgelerle çalışma deneyimim vardı. Oradaki eski yazmaların, belgelerin kokusunu çeker, onlara bakar ve mürekkeplerini yalardım. Ayrıca Juan Pérez de la Riva'dan, Argeliers'ten, Fraginals'tan ve kütüphanenin tüm diğer Küba Koleksiyonu çalışanlarından dersler alırdım. Böylece Bilimler Akademisi'ne bazı fikirlerle gittim ve bir bilimsel araştırmacı olarak girdim. Akademideki ilk kimliğim "Miguel Barnet, Bilimsel Araştırmacı" diyordu.

Liseyi bitirmiştim ve Havana Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler'de okumaya başlamıştım, ama birlikte çalıştığım Argeliers ile başından beri sıkı ilişkilerim vardı. Sık sık don Fernando Ortiz'in evini ziyaret ediyordum ve don Fernando beni hep haşlardı, bana üniversitede belki de okunmaması gereken şeyleri okumanın öğretildiğini söylerdi, söylemek istediği Sosyal Bilimler'in müfredat metinlerinin çağdışı ve modasının geçmiş olduğuydu. Brezilyalı ve Kuzey Amerikalı antropologları okumamı söylerdi.

Her halükârda, üniversiteye Sosyal Bilimler lisansına başladım; ama bitirmedim, çünkü benim için bir laboratuvar olan merkeze girmeyi tercih ettim. Benim için araştırmalarla birlikte çalışma yeri işlevi görüyordu. Demem o ki, gerçek anlamda bir eğitim merkeziydi. Orada pek çok ders ve seminer alırdık, sonuç itibariyle o yıllar Bilimler Akademisi'nde olduğum yıllardı, Şam yolunu keşfettiğim yıllar, şiirsel bir ifadeyle.

Küba etnolojisi ile ilk temasım, diğer bir ifadeyle Küba etnolojisine kendini adayan bilim insanlarıyla, Argeliers Léon'un Ulusal Tiyatro'da Kütüphane'ye geçmeden evvel düzenlediği folklör seminerinde gerçekleşti. Altmış yılında onunla zaten tanışıyorduk, çünkü Prado Caddesi'nde düzenlediği bir sergide tanışmıştık, bir Küba enstrümanları sergisi, diktatörlük döneminde, 1958 yılında. Sergiye gittiğimde o denli çeşitli bir enstrüman koleksiyonunu, hepsinden öte Küba'daki Afrika kültürlerinin davullarını ve çıngıraklarını görmekten ötürü hayrete düştüğümü hatırlıyorum. Orada yoruba, arara, iyesa vurmalılarını ve çıngırakları, demir enstrümanları, metalden enstrümanları gördüm ve hepsinden çok etkilendim, çünkü doğruyu söylemek gerekirse bu benim dünyam değildi. Onaltı yaşındaydım, ancak fark ettim ki orada sıra dışı bir zenginlik vardı. Bu şekilde, Argeliers León'un tavsiye ve

yönlendirmeleriyle sonunda altmış senesinde tanışacağım Fernando Ortiz'in eserini incelemeye başladım.

İlk temasım o seminerdeydi, sonra Baraka ekibinin oluştuğu Ulusal Kütüphane'de ve daha sonra Bilimler Akademisi. Tüm bu görüşmeleri iyice okudum çünkü Pérez de la Riva'nın Baraka kitabında çalışmış biri olarak konuya çok güçlü bir eğilimim vardı. Diğer taraftan büyük bir ilgi çünkü Baraka'ya ve diğer araştırmalara röportajlar veren bazı yaşlı mambiler vardı, ancak hiç köle yoktu.

Dolayısıyla gazetede büyük gözlerle, oldukça manalı, fotoğrafı çıkan bu adam kendine Esteban Montejo diyordu ve yalnızca köle değil aynı zamanda kaçak köleydi. 1963'te; hiçbirinin kalmadığını, altmış yılında ve hatta 19. yüzyıl sonunda onların görülmediğini ve kaçak kölelik fenomeninin pratikte ortadan kalktığını, neredeyse var olmadıklarını düşündüğüm bir anda bir adamın kaçak köle olduğunu itiraf etmesi dikkatimi çekti. Ayrıca Esteban Montejo o dönemde kaçak köle olduğunu itiraf ediyordu.

Bu sıradan görüşme ilgimi derinden çekti ve her şeyden öte o keskin bakış ve Esteban Montejo'nun gözlerindeki o derinlik. Anında ve Bilimler Akademisi'nde kimseye danışmadan, çünkü projelerim arasında değildi. Bu olduğunda kolektif çalışma içindeydim, Küba'da folklorik ve geleneksel dansların tarihi üzerine çalışmalar yapıyordum ve Nieves Fresnada, Trinidad Torregrosa, Marcelino Ordaz, Basilia, Emilio O'Farrill ve diğerleri gibi Fernando Ortiz'de de bulunan bazı haber kaynaklarıyla özellikle santeria konusu üserine görüşmeler yapıyordum, ki "Peki, bu adamı görmeye gideceğim" dedim.

Güzel bir günde otobüse bindim ve Gaziler Evi'ne gittim. O binanın içine girer girmez onunla karşılaştım, bir tabureye oturmuş ve bir ağaca yaslanmış şekilde, haki renk ceketi ve başında şapkasıyla Esteban Montejo'yu, neredeyse hiç çıkarmadığı şapkasıyla. O olduğunu fark ettim. Kimyadan mı yoksa ahenkten mi bilmem hemen bir iletişim üredi. Varlığımı fark etti ve ben onu hemen tanıdım. En azından ne bir sosyal hizmet görevlisini ne de Gaziler Evi'nden başka birini görmek için girdim, ihtiyaç yoktu. Onunla görüşmeye başladım ve 1963'ün o gününden beri, yaz mıydı yoksa kış mı hatırlamıyorum, 10 Şubat 1973'e kadar, öldüğü tarih, Gaziler Evi'ne aksatmadan her hafta onu görmek, ona tütün, şişe

rom, hindistancevizi tatlısı ve puro kutuları götürmek için gittim.

Esteban Montejo'ya girmek, bu kırsal cennete girmek, Esteban'ın bu dünyasına, oldukça zordu. Henüz o yıllarda Devrim'in tüm velvelesi, siyasi fikirler ve öncülükle bana kuşku ve güvensizlikle ve de istemsizce bakardı. Esteban Montejo bir gizem, bir esrardı ama onu kazanmalıydım ve sabır, sebat ile kazandım.

Onunla keyfekeder şeyler hakkında çok konuştum, güncel sorunlarından. İlk muhabbetlerde esas projemi açığa vurmaya çalışmadım -çünkü ben de projemin ne olduğunu bilmiyordum- her şey havadaydı, belirsiz bir şeydi. Onunla bir şey yapmak istiyordum, ancak kurgusal olmayan romanı yapacağımı bilmiyordum. Bir Kaçak Kölenin Biyografisi'ni yapacağımı bilmiyordum. Beni çoğu yönden zenginleştirecek bir haber kaynağı potansiyeli olduğunu biliyordum. Böylece Esteban Montejo'yu kazanmaya başladım.

Yılın sonlarına geldiğimizde, aralık ayı olduğunu hatırlıyorum, ona yaptığım bir ziyaretlerin birinde bana "Evinizde bir takviminiz var mı?" diye sordu. Ona "Evet, evimde bir takvimim var" diye yanıt verdim. "Bir takvimde ara, arkasında ara, önemli günleri görmek için ve 26 Aralık'ta anılanın Aziz olduğunu gör diye." Evime gittim, takvime baktım ve arkasında 26 Aralık'ın Aziz Esteban günü olduğunu gördüm. Bununla bana yaklaşan 26 Aralık'ın doğumgünü olduğunu söylüyordu. Bu benim için bir işaretti, büyük bir güven için bir anahtar ve böylece daha sonra kitapta yansıtabileceğim bu dünyaya ufak ufak giriyordum. Hepsinden öte onun savunma mekanizmaları ile benimkiler çok farklı değildi. Her biri farklı nedenlerle tekti, neden olmasın, bir kaçak köle. Bu bizi yol boyunca tanımladı. Fal ya da astroloji değil bizi birleştiren yaşamın kendisiydi.

Bilimler Akademisi'nin ilk yayınının önsözünde tüm bunlardan bir şeyler anlatıyorum, 1966'da ve bu görüşmenin sebebini, çünkü artık kırk yılı aşkın süredir kitap sorun yaratmaya ve gürültü çıkarmaya devam ediyor. Dünyanın pek çok ülkesinde kitabın altmışdört basımı oldu, pek çok dilde ve doğrusu yaşamımın amblemi oldu ve başka birçok kitap ve profesyonel çalışmalarım için bana kapı araladı. O önsözde doğrusu bazı şeyleri anlatıyorum ve belki de bunu biraz akademik biçimde, şu an yaptığım gibi

daha soğuk yapıyorum. Çünkü o önsözü yazalı otuz sene geçti, ama aynı Esteban'ı düşünmeye devam ediyorum. Küba tarihinin gerçekten de benzersiz, yeri doldurulamaz ve tekrarlanamaz aktörü olduğunu düşünmeye devam ediyorum. O sebeple Graham Greene kitabın emsalsiz olduğunu yazıyor ve ilk defa bu kelime tam anlamıyla kullanılıyor, çünkü böyle bir kitap, böylesi bir tarihle tekrar edilemez ve kaçak köle Esteban Montejo Küba'nın, Amerika'nın ve tartışmasız dünyanın hayatta kalan kaçak kölelerinden sonuncusuydu.

Somut olarak bana ne sunacağını, bu ilişkiden ne çıkacağını bilmeden Esteban'a varma hassasiyeti, içgüdüsü, sezgisine sahiptim, ama bereketli bir buluşma olacağından kuşku duyuyordum. Müzelik bir eser görmek için gitmedim, asırlık bir ihtiyar görmek için gitmedim, tarih kitaplarında olmayan Küba'da siyahlar ve kölelik konusunu aramaya gittim. Bu büyü, tarih kitaplarında olmayan bu rezonans, belgelerde olmayan, akademilerde, üniversitelerde işlenmeyen ve onun üzerinden bir çok değerli şeyi, hazineleri bulacağımı biliyordum ve kölelik tarihinin birçok koordinatını ve gizemini anlamakta bana rehberlik edeceğini.

O 26 Aralık 1963'te Havana'da bir mağazadan bir hasır şapka satın alma gafletinde bulundum. Güzeldi. O yıllar için bana pahalıya patladı. Neptuno Caddesi'nde bir mağazaya gittiğimi hatırlıyorum ve orada başka yaşlılarla olduğumu, solgun, yorulmuş. Ancak 1963'te, ihtiyarlar dışında kimsenin şapka takmadığı zaman, o şapkayı satın aldım ve ona götürdüm. O şapkayı o kutunun içinde neden sevmedi bilmiyorum. Hasırdandı, çok güzeldi, siyah kurdaleliydi. Onu açtı, onun için teşekkür etti, yanına koydu, ama onu gördüğüm on yıl boyunca bu şapkayı nereye götürdüğünü bilmedim, çünkü tek Esteban Montejo tanıdım: Orada gördüğüm ilk günkü şapka, Gaziler Evi'nde o ağaca yaslanmış. Böylece ona başka tür hediye vermem gerektiğini fark ettim ve ona hindistancevizi tatlısı, sigara, tütün ve rom taşıdım.

Röportajlar 1964 yılının başlarında başladı sanıyorum ve ilk fikir, onunla birkaç görüşmeden sonra, Juan Pérez de la Riva'nın barakalar hakkındaki kitabını tamamlayıcı bir iş yapmaktı. Barakaların içindeki yaşamı, orada ne olduğunu, etnik gruplararası ilişkilerin, cinsel ilişkilerin, yemeklerin, gerçekten giyimin nasıl

olduğunu, kölelere ne giysi verdiklerini, revirle kölelerin ilişkisini, kâhyaların yaşamını, kâhya yardımcılarını, damızlık siyahın ne olduğunu ve barakaların içindeki sosyal ilişkiler içerisinde ne anlama geldiğini konuşacaktım.

Tüm bunlar Juan Pérez de la Riva'nın kitabını tamamlayacak bir ek yapmak için ilgimi çekiyordu. Ama Esteban ile görüşmeye başladım ve orada şair damarıma dokundu. Böylece ilk görüşmelerden itibaren ki Esteban Montejo daha çoklarını verdi, Esteban Montejo'nun Küba tarihinin gün yüzüne çıkarılması gereken önemli, anonim bir hayat olduğunu fark ettim.

Tek gayem ilerlemekti, değilse bile en azından Küba tarihinin ve kültürünün sedimanları olan diğer "tarihsiz" denen insanlarda keşfetmedikleri, anonim inanılmaz insanlarda diğerlerinin hiç görmeyecekleri, görmedikleri şeyi görmek. Onu belki de etnolog olarak edinmekte olduğum formasyon sayesinde, şair eğilimim ve içgüdüm sayesinde gördüm, bu benim tek marifetim.

Kitabı düzenledim; ama nasıl düzenledim? Bunu yapmaya ne zaman karar verdim? Hangi modeli takip ettim? Kitabı düzenledim, kafamda, bir gün Gaziler Evi'nden evime dönerken, otobüste. Uzun bir yolculuktu çünkü Gaziler Evi La Víbora'daydı ve ben o an Vedado'da 10. Cadde'de yaşıyordum. Bana düşünmek ve kafa yormaya izin veren uzun bir yolculuk ve doğrusal olarak bir kitap düzenledim. Kronolojik bir hikâye, ancak tarihlerle değil efsanenin, mitin, tarihçilerin geleneksel olarak çalıştığı sistemden oldukça farklı bir değerler sistemi içinde olgular ve sosyal olaylarla belirlenen bir kronoloji. Tekrar ediyorum, insanlarda şiirsel bir izlenim bırakan olguları temel aldım. Ve dedim ki: bir gün yaptığımda kitabın düzenlemesi bu olacak. Ve doğrusu onu gizli tuttum, fark ettirmeden çalıştım, kedi patileriyle.

Gaziler Evi'ne saatlerimi, Etnoloji ve Folklör Enstitüsü'nün Baraka'yı tümleyecek olası kitap için Esteban Montejo ile bu görüşmeleri yapmam için bana bağışladığı saatleri inceden ayarlayarak gidiyordum, ama kafamda Esteban ve benim aramda gizli bir planda Bir Kaçak Kölenin Biyografisi dönüyordu.

Bir ayakkabı kutusu aldım, onu fişlerle doldurmaya başladım, büyük bir miktara eriştiğini görünce ve bazılarını yazım çok çarpık ve çok çirkin olduğu için okuyamadığımdan -kendim bile

anlayamıyordum- dedim ki: "Bilimler Akademisi'nin kayıt cihazını ödünç almalıyım." O anda Etnoloji Enstitüsü'nde yalnızca bir kayıt cihazı vardı ve büyük bir Tesla kaydediciydi, yirmi mi otuz mu libre geliyordu bilmiyorum. Esteban Montejo ile görüşmeye giderken otobüslerde taşıdığım o aletin ağırlığını hâlâ hissediyorum.

Kayıt cihazını çok defa geri çevirirdi, çokça reddederdi, ama bir gün Ev'in berberinde Esteban tıraş oluyordu ve ben oraya kayıt cihazıyla girdim, onu fişe taktım ve berber dahil orada toplanan diğer gazi ihtiyarlar Esteban'ın sesini duyduklarında öyle heyecanlandılar, sevinçten havalara uçtular ki o kurumu içinde gururu okşanmış hissetti. Önemli bir hayata sahip bir adam olduğunu ve bu beyaz gencin onunla görüşmek için geldiğini idrak etti. Zamanla, notlar yeterli geldiğinden ekipmanı kullanmak istemediğimde kayıt cihazını takmamı isterdi. Bana "Hadi berbere gidelim ve kayıt cihazını tak" derdi. Ve Esteban ile yaptığım çoğu görüşmeyi, kitabın temelleri, Gaziler Evi'nin berberinde orada toplanan tüm ihtiyarların kahkahaları ve yorumları arasında gerçekleştirdim, benim için unutulmazdır. O berber dükkânı, kendilerinden yararlanan genç kadınlarla yaşadıkları aşkların dedikodularını anlattıkları yer.

26 Temmuz 1964'te bu ulusal günü kutlamak için Gaziler Evi'nde bir tören gerçekleştirildi ve ben Esteban'a bir Küba bayrağı hediye ettim, çünkü Ev'in bayrağı o zaman kırış kırış ve lekeliydi. Esteban'a bayrağı hediye ettim, bu bayrağı açmanın onda yarattığı neşe görmeye değerdi. Birlikte resim çektirdik. Çok sayıda fotorafımız var; bunlar onun Gaziler Evi'ne katkısı olmuş oldu. Sanırım bu ona verdiğim tüm küçük hediyeler arasında en takdir gören hediye oldu.

Evimde ve Bilimler Akademisi'ndeki büromun çekmecesinde olası kitap için aşırı derecede not biriktirdiğim bir anda Küba'ya Meksikalı antropolog Ricardo Pozas geldi. Pozas Bilimler Akademisi'nde ders veren antropologlardan biriydi. Bize bir Bilimsel Araştırma Metodları dersi verdi ve Kızılderili kültürleri hakkında çok şey öğretti, en çok da Chiapas'taki Xotchil. Onunla büyük bir dostluk edinmeyi başardım. Madruga yukatanlılarını görmeye gittik, bazı seyahatler yaptık, çok konuştuk. Pozas, modern antropojinin bir klasiği olan *"Juan Pérez Jolote: Bir*

Etnografya Öyküsü" isimli kitabı yirmi yıl önce yazmıştı. Sonunda dost olduk ve ona bu eski kaçak köle ile ne yaptığımı anlattım, sonra da onu Gaziler Evi'ne götürdüm. Esteban'ın dilinden çok etkilendi, her ne kadar ihtiyatlı bir dil olsa da, daha sonra kitapta beliren dil değil, kısaltılmış bir dil, oldukça veciz, oldukça şiirsel. Pozas, Esteban'ın kişiliğine hayran kaldı.

Bu malzemenin yalnızca Baraka kitabını tamamlamada kullanılmayarak bir kitap oluşturulması fikrimi onayladı. Fikir kendi kitabımı oluşturmaktı, etnografik bir öykü. Ve onu böyle andım: *Bir kaçak kölenin biyografisi: etnografik bir öykü.* Daha sonra kendime dürüst olmak için onu kurgusal olmayan roman ile sivriltim, işlediğim metodoloji ile ve içeriği yansıtarak. Diyebilirim ki Pozas beni bu eseri yaratmam için çok cesaretlendirdi, her ne kadar bazı eleştirmenler Truman Capote veya Oscar Lewis'e referans verseler de doğrusu izlediğim model –onu değiştirsem, bakış açılarını ve amaçlarını açsam da- onun Juan Pérez Jolote'si idi. Her daim bunu söyledim, çünkü bence bu öğrencilerinde çok derin izler bırakan çağdaş Meksika antropolojisinin bir figürüne, gerçek bir ustaya, hak edilmiş bir övgüdür.

Sonra Küba'ya Meksika'da uzunca yıllar çalışmış olan antropolog Calixta Guiteras geldi. O da bu eserin üretimi için teşvikçi oldu. O önsözü okudu, kitabı okudu. O sıralar Roque Dalton'un kızkardeşi Margarita Dalton ile oldukça kişisel ilişkiler içindeydim. O bizimle Etnoloji Enstitüsü'nde çalışıyordu ve Calixta Guiteras ile Margarita bana daha önce yapılanlara hiç benzemeyen bir kitap yaratmamda nasıl bir anlatım izleyeceğim konusunda ve bununla birlikte arzu ettiğim amaca ulaşabilmem için yardımcı oldular: boşu doldurmak, Küba tarihindeki diller bazı açılardan kitaba yansımalıydı, daha önce dediğim gibi etnik gruplararası ilişkiler, barakalardaki cinsel yaşam ve diğer meseleler. Margarita bitirdiğimde tüm metni okudu, Calixta da öyle. Margarita'nın bana "Çok var, bazılarını çıkar" dediğini hatırlıyorum. Beni temizledi, açtı. Calixta bana önsöz, sözvarlığı ile ilgili yönlendirmeler yaptı. Zira gerçekten de Bir Kaçak Kölenin Biyografisi, kendi tamamlayıcı özelliklerine sahip bir kitap olarak çıktı. Yani kendi önsözünü, çokça alıntıyı barındıran, Küba'ya özgü deyimler ve terimlerden oluşan tuhaf bir dili olan bir kitap. Gerçekte eleştiri aldıktan

sonra doğan bir basım ve belki de bu da bir yenilik, postmodernizme mütevazı bir katkı.

İhtiyatla, dikkatle davrandım, hatta tedbirlice, çünkü Etnoloji Enstitüsü'nde bana temelde kolektif işler yapmam için maaş veriyorlardı. O anda dans üzerine bir iş yapıyordum. Ama Argeliers León, olağanüstü duyarlı ve cömert bir insan, bu projenin önemini gördü ve beni devam etmem için yüreklendirdi. Kitaba başlamam bu şekilde oldu. Bitirdiğimde onu bir çekmeceye koydum, çünkü dehşete kapıldım, panik dehşet. Bana şunu dahi sordular: "Peki, kaçak köle ile görüşmeyi tamamladın mı?". Ben "Evet, evet, tamamladım ama orada, bir rapor şeklinde, şey gibi... Bilmiyorum, olası bir iş raporu şeklinde, bir gelecek için, içinde tamamlanmış olduğunu düşünmüyorum, daha fazla gelişmeyi hak ediyor...".

Kaygılıydım, nasıl olacağını bilmiyordum. Böylece onu Argeliers'e verdim, onu okudu ve heyecan duydu. Isaac Barreal onu okudu ve heyecan duydu. Calixta zaten kitaba dair olumlu yorumlarda bulunmuştu ve bu zarafetiyle, onları söyleyerek, kitap Bilimler Akademisi'nin başkanına, tarihe tutkulu ve bir hümanist olan Antonio Núñez Jiménez'e ulaştı. El yazmasını eline aldığında, onu tüketircesine okudu, ofisinden indi ve beni görmeye geldi. Ben genç bir araştırmacıydım –yirmidört yaşındaydım, kitabı bitirdiğimde yirmibeş- ve bana bazı şeyler söyledi, kitap hakkında övgüler, ancak bana bir işarette bulundu ve şöyle sordu: "Ve bu kaçak köle, hiç girip bir mağarada yaşamadı mı? Şayet onaltı yıl kaçak köle kaldıysa, bir mağarada yaşamamasını garipserim". Sahiden de buna hiç dikkat etmemiştim. Esteban Montejo'ya bir mağaraya girip girmediğini hiç sormamıştım.

Kısa bir süre sonra Gaziler Evi'ne tekrar o yirmi libre ağırlığındaki kayıt cihazıyla döndüğümde Esteban Montejo bana –bu fanteziye, icada benzetilebilir, bilmiyorum, ama benim için çok vurucu bir gerçeklikti– dedi ki, bir saat konuştuktan sonra diğer şeylerin arasında "Biliyor musunuz size Trinidad'daki Guamuhaya mağaralarındaki deneyimimi anlatmayı unuttum". Allak bullak oldum, tüylerim diken diken oldu ve orada Kaçak Köle'nin çok sevdiğim sayfası ortaya çıktı; Esteban Montejo'nun Las Villas bölgesinin güneyindeki mağaralarındaki hayatı.

Kitap basılmadan çok önce, 1966'nın Şubat'ında, Esteban

Montejo'yu Bilimler Akademisi'ne götürdüm. Çok güzel ağırlandı, Argeliers'in ekibindeki herkes O'nu büyük memnuniyetle karşıladı. Esteban orada bazı doğum günlerini kutladı, en azından 106 ile 111. yaşgünleri arasını.

Bir Kaçak Kölenin Biyografisi 1966'da çıktı ve o zamandan beri Esteban Montejo hafızamın ve kalbimin derinlerindedir. Dahası, bana eşlik eden bir varlık. Ne zaman bir 26 Aralık'ı unutursam, ne zaman ona düşünceyle sabahtan bir anma gerçekleştirmezsem o günün Alejo Carpentier'in doğum günüyle çakıştığı olgusunu hatırlardım. Dolayısıyla Esteban Montejo tekrar bana gelir, onunla diyaloglarımız ve o büyük yakınlık, onunla aramızdaki hiç bitmeyeceğe benzeyen iletişim.

Esteban büyüleyici bir kişilikti, güçlü ama hassas bir kişilik, görünüşü ciddi tüm insanlar gibi çok narin bir arka planı vardı. Büyük hassaslıkta bir adamdı, büyük görüde ve büyük fikirlerde.

Bazı oldukça garip şeyleri hatırlıyorum. Peter Weiss'ın, Alman dramaturg, Küba'ya geldiğinde Esteban Montejo ile tanışmak istemesini hatırlıyorum. Kitap Almanca olarak basılmıştı, tanınıyordu ve Esteban popüler bir figürdü, en azından Küba ile ilgili insanların dünyasında, antropoloji ve kölelik temasıyla ilgililer arasında. O zaman Peter Weiss geldi ve onunla bir görüşme yapmaya başladı. O Peter Weiss'a baktı ve ona "Ama siz Miguel ile konuştunuz mu?" dedi. Bana Miguel diyordu, Barnet değil. Weiss ona "Peki, Miguel ile geldim, ne oldu ki?" dedi.

Onun söylediklerini Peter Wiess'a hicapla çeviriyordum, sonra itiraf etmeliyim ki Esteban ile bir anlaşmaya vardık. Kitap çıktıktan sonra, bazı tarihçiler, bazı gazeteciler röportajlar yapmak üzere onu görmeye gittiler. Aralarından biri Kaçak Köle'nin ikinci kısmını yapmak istiyordu. Esteban'a bu insanlara dikkat etmesini söyledim. Herkes iyi niyetle gitmiyordu ya da ciddi bir projeyle ve o bunu harfi harfine alıyordu. Peter Weiss'ı kabul etmedi ta ki ben ona "Bu bir dostumuz, onunla konuşabilirsiniz, ona ne isterseniz söyleyin, manipüle etmez, hiçbirini size karşı kullanmaz" deyinceye kadar. Öyle de oldu. Weiss'ın ona oldukça Alman bir soru sorduğunu hatırlıyorum, oldukça ontolojik bir soru. Ona "Esteban, yüz küsur yıllık ömrünüzde en mutlu olduğunuz an ne zamandı?" diye sordu. "Kaçak köleyken" diye yanıtladı. Weiss ona

"Ama nasıl kaçak köleyken, şayet takip ediliyorduysanız, günlerce yiyecek yemeğiniz olmadıysa, tamamen yalnız...?" diye sordu. Esteban şöyle dedi: "Evet, doğru, ama ben gençtim". Sonra ona Küba'dan Kanarya adalarına koltuk altlarına bulaştırdıkları potasla uçan Kanarya cadılarından bahsetti ve mısır yapraklarının rüzgârda nasıl ıslık çaldıklarını.

Peter Weiss sokağa esirik bir durumda çıktı ona Esteban'ın "Kaçak köle olduğumdan ailemi tanımadım, ama bu üzücü değil çünkü gerçek" sözünün benim değil Esteban'ın olduğuna ne kadar çabalasam da hiç inanmadı. Bana "Hayır, bunu siz eklediniz" derdi. Ben ona "Hayır, Peter, hayır" derdim. Ama bana inanmadı. Metanetli ve özlü içeriği ile bu söz kitabın ana motifi oldu.

Esteban, tekrar ediyorum, o kadar kuvvetli, o kadar cerzebeli bir kişilikti ki, bazen söylediği şeylere şaşırıyordum. Hatta öyle hikâyeler, anekdotlar var ki onları kitaba eklemedim, çünkü kendi fantezimin ürünleri olarak görünebilirlerdi ve dahası olanaksız, çünkü onun büyük bir hayal gücü vardı.

Bunu da düşünmek gerek. Kendi hayal gücümü de uyguladım, onun dilini yeniden yaratıp biraz masalsılaştırdım, hep gerçek tarihe ya da tarihsel doğruluğa bağlı kalarak, Unamuno nasıl veriyorsa, onun da büyük bir hayal gücü ve hepsinden öte gerçekten masalsı bir yaratma gücü vardı.

Bana dağdan kıvrık değneklerle nasıl çıktığını tarif ettiği ve yaşlı bir kadına "Hanımefendi, artık özgür olduğumuz doğru mu?" diye sorduğu an. Bu hikâyeyi anlattığında, bu oldukça dokunaklı anekdotu, kendime "Bu haliyle kitaba yansıtmalıyım, bu gerçekçilikle" dedim.

Bir defasında, Juan Rulfo ve Elena Poniatowska ile Berlin'de bir konferanstayken kitabın bu kısmını okudum ve dinleyiciler onun etkisi altında kaldılar, çünkü bu adamın o denli aşkın bir soru sorduğunu görmek gerek ve de bunu doğallıkla patikalardan geçen o kadına içtenlikle yapması. Bu dili yansıtmaya çalıştım, bu dilin tonlamasını sayfalara taşımaya çalıştım, iniş ve çıkışları, Esteban Montejo'nun dilinin nidalarını ve o zamandan itibaren hasadımın üzerine çok koydum. Ama biliyorum ki Esteban Montejo'nun ruhu bu kitapta. Ulusal Kütüphane'nin benden istediği ve orada koruma altında olan gazete kâğıdından el yazmalarına daha fazla bakmaya

gerek kalmadı. O yaprakları, sadece silintileri olan o üçyüz yaprağı görmeye gerek kalmadı. Kimisi boş karalamadan ibaret çünkü kayıt öylesine akıcı çıktı ki. Yazmaya koyulmadan önce Esteban'la ve onun diliyle öyle özdeşleştim ki kitap tek başına çıktı.

Her kitabın kendi hikâyesi vardır, her kitabın kendi kitabı. Camilo José Cela, Pascaul Duarte'nin tüm serüvenleri ve talihsizlikleriyle çok zarif, çok gökçe bir önsöz yazdı. Michel Tournier Şefaatçi Rüzgâr'ı yazdı, ulu bir kitap ve onun romanlarını yazış biçimi oldukça ilginçtir. Ben bu iddiada değilim, ama artık onları anmak istiyorum, kitabın akademi dünyasındaki yankılarını değil, sözgelimi, entelektüel, ama kitabın oldukça tılsımlı bazı iniş çıkışlarını.

Onun sayesinde Kaçak Köle yayınlandığından beri bana yazmaya başlayan bazı kişilerle yazışmalarım oldu. Çoğu kez yoğun çalışmalarım ve aldığım sorumluluklar tarafından kesintiye uğrayan yazışmalar, ama bu halde bile kitabımı okuyan bu kişiler, hepsinden öte Küba'da, bir mesajı aldılar ve bana yazmaya devam ediyorlar. Bu röportajda bana her ay yazan bir kişiyi anmak isterim, tabiri caizse amblematik, sembolik bir övgü, Sancti Spíritus'tan bir eğitmene, Rosa Castañeda'ya, bir dost, bir edebi devir üyesi.

Bununla kitabın kitaptan ötesine geçtiğini, ya da zevkle okunan bir yazım ile ya da malumat arayışı ile veya başka herhangi bir sebepten bir obje olma olgusunu aştığını söylemek istiyorum. İnsan varlıkları arasında bir iletişim tılsımına dönüşüyor ve o noktada işlevsel anlamını kazanıp mesajını tamamlıyor.

Bir Kaçak Kölenin Biyografisi ile miras bıraktığım şeylerden biri bu. Ve diğer kitaplarımla, ne için bahsedilmesin, *Rachel'in Şarkısı* ile *Gerçek Hayat* ile *Galiçyalı* ile ama özellikle *Kaçak Köle* ile.

Kübalı insan, bu adada yaşayan insan varlığı, bu kitapta bahsedilen şeylerin söylenmesine ihtiyaç duyuyordu, bir kaçak kölenin hayatı üzerine etnografik bir anlatımın ötesine geçen, bu toprağın varoluşundan kendini bir ulus olarak ifade etmesine değin yaşadığımız karşıtlıklardan–o kaçak kölenin diliyle- Küba tarihinin meselelerine giden, felsefi meselelere, yorumlamalara giden.

Esteban da büyük bir gizem. Çoğu insan, kitap çıktığında onu sorguladılar, diğerleri onu övdü, ona sena ettiler.

Bazı tarihçiler dahi arkamdan bir kaçak köle yarattığımı, Esteban Montejo'nun var olmadığını ve o dönemde, 1860'lı 80'li yıllara

referansla, kaçak kölelerin artık var olmadığını, ortadan kaybolduklarını ve arşivlerde bir araştırma çalışması yapmam gerektiğini söylediler. Beni sorguladıkları şeylerden biri Esteban Montejo'nun yaşıydı: Fazla değildiler, üç ya da dört kişi, hepsinden öte akademi dünyasından, üniversiteden, Ulusal Arşiv'den. Araştırmacı Pedro Deschamps Chapeaux ile Ulusal Arşiv'e gittim ve orada o yıllardaki kaçak kölelerin kayıtlarını bulduk. On Yıl Savaşı'na katılan kaçak köleler. Kendimi Flor de Sagua değirmenine gitmeye zorladım ve orada Esteban Montejo Mera'nın 26 Aralık 1860 tarihli vaftiz sertifikasını buldum. Doğrusu onu kopyalayamadım, çünkü oradaki kilise rahibinin fotokopisi yoktu. Orada hiçbir yerde fotokopi aleti yoktu, ama onu elimle kopyaladım, taşıyıp bazı kişilere gösterdim. Aralarında José Luciano Franco vardı. Orada, bir gün görmek isteyenler için, Esteban Montejo Mera'nın vaftiz sertifikası. Onun deyimiyle, onun gerçek ikinci soyadı Mesa'dır. Ama onu değiştirmişler ve "s" yerine "r" yerleştirip ihmalkârlıktan veya önemsemezlikten öyle bırakmışlar. Ona göre o ya da bu soyad fark etmezdi, bir köle ise İspanyol soyadı taşıması nemelazımdı. Ebeveynlerini tanımamışsa ve yıllar sonra ailesinin kimlerden olduğunu öğrendiği an.

Burada anlatacağım anekdot çok dokunaklı; en azından benim için, dokunaklıdan da öte şok edici. Ne zaman Esteban Montejo'ya hiç gözden geçirmediği vaftiz sertifikası üzerinde yazılı olan anne ve babasının isimlerini meydana çıkaran kişinin ben olduğumu düşündüğümde hayretler içinde kalıyorum. O zaman ne babasının ne de annesinin birer kastilyan soyadı vardı. Babasının adı Gin Congo ve annesininki Susana Lucumí idi. Böyle, sakinlikle hiçbir soyağacı çizgisine karşılık gelmeyen etnonimden, etnikten gelen isimler.

Ona bunu söyleyebilmek için çok çabaladım. Nasıl yaklaşacağımı, bunu nasıl söyleyeceğimi bilmiyordum ama söyledim. Gerçekten, yüzün üzerinde yaşında bunu öğrenmek hayatında önemli bir yer teşkil etmedi. Yaşlıların ağlamadığını ya da ağlamayı bilmediklerini söylerim, çünkü o kadar yaşanmışlıkla derileri o kadar katılaşmıştır ki hiçbir şey onları yırtamaz. Onu bir haber olarak kabul etti, o kadar.

Küba insanının pek çok huyu Esteban Montejo'nun karakterindedir. Onun savunma mekanizmalarında, onun kaçak köle

savunması mekanizmalarında. Bu adamın kölelere verilen çeşitli çoklukta cezayı tasvir edişini düşünmek. Bazı durumlarda, bu cezaları betimlerken, ağlamak yerine gülerdi, bir kaçık gibi gülerdi. Trajik bir hafızadan gelen bir kahkaha olduğunu biliyordum, ama onun kişiliğini iyice betimlemem ve Esteban Montejo'nun kişiliğinin, Kübalı insan hakkında çok şey söylediğini görmem için yardımcı oldu.

İkimiz için büyük bir gün, ona Bilimler Akademisi'nden sade koyu mor renkli bir kapakla kitabın ilk basımını götürdüğüm gündü. Ona kitabı takdim ettim ve: "Hayatını anlatan kitap burada" dedim. Yaptığı tek şey, bana bakıp tek ama sağlıklı bir dişini gösteren o gülümsemeyle gülmek oldu. Bana "Ama elbette hepsi orada değil" dedi. Hakikaten de hepsi değildi, olamazdı. Gündelik yaşam, geçirdiği değişiklikler, ailesi, çocuklarının ve torunlarının ona taşıdığı sorunlar, ne oldu, bu arada kitap basıldıktan ve Esteban bir edebiyat şahsiyetine dönüştükten sonra, bir çekirge sürüsü gibi gelmeye başladılar, öncesinde yoktular.

Sonra bazıları başlarını kaldırmaya başladı. Kendimi büyük bir gürültünün içinde buldum, çünkü hepsi, hepsinden öte ikisi, oğullar, onlara Esteban Montejo'nun telif hakkını ödememi istiyorlardı. Pekâlâ, bu hiç bitmeyecek bir öykü oldu, ama Esteban benimle hep dayanışma içinde oldu, benim yanımdaydı.

Onlarla hiç mahkemelik sorunlarım olmadı, ama ne zaman Gaziler Evi'ne gitsem köşede beni bekliyorlardı, bana kitap için ne zaman ödeme yapacağımı soruyorlardı. Ne var ki, eşi, en azından tanıdığım sonuncu eşi, sekseninin üstünde bir hanım, neredeyse doksan, olağanüstü alçakgönüllüydü. Ondan çocukları yoktu ve o da benim yanımdaydı. Bana bu oğulların da o torunların da tanınmadığını, bununla birlikte bunu görmezden gelmem gerektiğini ve endişelenmememi söyledi. Öyle de oldu.

Ne var ki, bir gün Bilimler Akademisi'nde iyi giyimli bir adam karşıma çıktı, yapılı, yetmişinin üstündeydi. Bana Esteban Montejo'nun avukatı olduğunu söyledi. Cüretkâr bir melezdi, kır saçlı. Ne istediğini sordum ve bana: "Pekâlâ, Esteban Gaziler Evi'nde zor anlar geçiriyor, ne bu var ne de o. Ona ekonomik anlamda yardım etmeniz gerektiğini düşünüyorum, ama o parayı doğrudan elinde istemez. Ben, onun avukatı olarak, istediğiniz

katkıyı ona iletme vazifesindeyim" dedi. Elbette, ona evet dedim, birkaç gün içinde gelmesini ve o zamana kadar ona verecek paramın olacağını. Esteban'ı görmeye gittim. Süratli ve demokratik bir otobüse bindim, Gaziler Evi'ne gittim ve ona olanı anlattım. İyi tahmin ettim ve şans da yaver gitti. Hava kararırken, o adam bir dosya dolusu kâğıtla belirdi. Beni gördüğünde afallayıp kaldı. Onu çağırdım ve şöyle dedim: "Bak, bu meseleyi açığa kavuşturmak için Esteban ile konuşalım". Esteban onu yanımda gördüğünde –onu şantajdan dolayı tanıyordu– ona sarf ettiği hakaretlerin haddi hesabı yok. Dedi ki: "Bu utanmazı buradan çıkarın...". Sonuçta, insafsızdı ve yine benim tarafımı tuttu.

Bu saflaşmayı ve onunla benim aramdaki bu özdeşleşimi göz önünde bulundurarak kitabı birinci kişi ile yazmaya karar verdim. Başta bir dolu düzenlenmiş fişim vardı, arşivlerde uzun bir araştırmanın ürünü, 19. yüzyıl gazetelerinde, Değirmen gibi önemli Küba tarihi eserlerinde, Fernando Ortiz ve Ramiro Guerra'nın bütün eserleri, ama beni aydınlatan ve kitabı birinci ağızdan yazmaya meylettiren bu ortak yaşam, bu özdeşleşimdi. Ne için? Karakteri özgür bırakmak için. Yazar meraklı taze gibi saklanırken, gizlenirken ve karakteri ile okuyucu arasındaki yüz yüze karşılaşmanın tadını çıkarırken; okuyucu kendisini ifade eden bir adamla yüz yüze gelsin, kendini tamamen, açık yüreklilikle, kanaat gücüyle ortaya koysun diye. Anlayışıma göre realizm önünde hiçbir karara infial işlemeden fantastiğin tüm olanaklarını sunan tek perspektif bu. Bu yönde, zannediyorum ki benim doğrudan müdahalem, Esteban Montejo görüntüsündeki iletişim gücünü zayıflatırdı. Diğer bir değişle okuyucunun edilgen değil, bilakis aktif, dahil olan bir konumda olmasını istedim. Julio Cortázar'ın bahsettiği kadın okuyucu değil.

Ben dahi, o eski Tesla'daki kayıtları dinlediğimde o karakterin, o sesin bir rezonansının olduğunu ve kendisiyle birlikte konuştuğu kişiyi de katarak, (demem o ki yazarı) büyük bir koroya dönüştüğünü hissediyordum.

Suç ortaklığı hep vardır. Yazarın okuyucuyla işbirliği, herhangi bir eserin kilit taşıdır. Yazar –hele ki kurgusal olmayan roman olarak tanımladığım bu türdeki bir yazarın durumunda– katkıda bulunur. Tekrar ediyorum, gerçekte var olan bir karakterin

yaratılmasına katkıda bulunur, ama onu geçmiş, şimdi ve gelecekte türeterek nihayet onu artık gerçek kılmayarak, çünkü doğru göreceli dir, ama daha ziyade olasıdır.

Süreç genellenebilir, herhangi bir imgenin veya herhangi fikrin geçmişten beri geçerli biçimde verilişiyle ve okuyucuda şu nidayı uyandırarak: "Bunu biliyordum" veya "Bunu düşünmüştüm" veya "Böyle olduğunu tasavvur etmiştim". Denebilir ki yaratmaktan, uydurmaktan ziyade yazarın yaptığı şey yeniden yaratmak, yeniden oluşturmaktır. İç pileleri aydınlatan bir yansıtıcı gibi diyebiliriz, o karanlık bölgeleri, matlıkta boğulmuş figürleri görünür kılarak, kendi aydınlığıyla onları görünür kılarak.

Kurgusal olmayan romanın erdemi budur, çünkü kurgusal olmayan roman hareket halinde bir anlatım ve tarih, felsefe, sosyoloji ve şiir arasında yarı yolda. Tüm bu akımlardan alır, sonra aktardığı şey bir çağrışım ve bir masaldır. Bunun postmodernizmin çağdaş diskuruyla bir ilgisi yok mu? Ben bir öncü müydüm, yoksa sadece şanslı bir toy mu?

Ben etnoloji ile yola koyuldum, etnolojik ve sosyolojik konseptlerle ve varsayımlarla, ama saf edebiyatla bu dokunuşun kaybolmamasına çalıştım ya da dahası saf edebiyatla bu sürtünmenin enerji kaybetmemesine ve eserin karakterleri ve manzaralarıyla besin maddeleriyle dolu gözükmesine çalıştım. Bir gazete satıcısı, Havana'nın bir köşesinde, bana kitabı bir romana benzemediği için sevdiğini söylediğinde onu yüksek iltifat olarak aldım, en derin.

Bilimler Akademisi editoryal açıdan lüks bir basım ve elegan bir tasarım için hazır değildi. Yeni başlayan bir yayıneviydi ve basım oldukça sade çıktı. İyice ağırbaşlı olsun diye kendi seçtiğim piskopos moru renkteydi ve "Bir Kaçak Kölenin Biyografisi, Bilimler Akademisi", yazarın adı, 1966 tarihi yazan bazı harfler o kadar. Bu sade harfler, o şekilde kitaba bir soğukluk veriyorlardı, bilimsel bir karakter. Belki de o anda onu istemiştim. Ama bu sade basım kitap, abartmadan, objektif bir şekilde diyebilir ki editoryal bir hadiseydi. Bohemia dergisi Alejo Carpentier, Onelio Jorge Cardoso, Lisandro Otero, Juan Pérez de la Riva, Manuel Moreno Fraginals'ın metinleriyle bir dosya hazırladı. Hepsi, istisnasız, kitabı methediyorlardı. Bohemia'nın başlığı: "Küba edebiyatında

emsali olmayan bir kitap" diyordu. Kitabım hakkında yazan her bir kişi kendini riske atıyordu, çünkü tanınmamış birinin eseri hakkında yazıyorlardı, zar zor bazı kültürel yayınlarda rastlanan yirmibeş yaşında bir genç hakkında. Küba Yazarlar ve Sanatçılar Birliği'nin (UNEAC) yayınında Değerli Taş ile Tavuskuşu'nu yayınlamıştım ve beni gerçekten de çok azı tanıyordu. Sonra Luisa Campuzano, Ángel Luis Fernández'in, Loló de la Torriente'nin, Salvador Bueno'nın oldukça öven eleştirileri gerçekleşti. Sonunda, bu üstüme bir yıldız yağmuru gibi inen çığ oldu. Doğrusu şaşıp kaldım. Beynime ağır bir darbe vermişler gibiydi, ama tepkim kurtuluş içgüdüsünü kullanan adamınki gibiydi. Uzaklaştım, sükûnet arayan biri gibi uzaklaştım. Hemen tamamen farklı başka bir kitap yapmaya koyuldum. Böylece üç yıl sonra Rachel'in Şarkısı doğdu.

Tüm bu eleştiriler arasından, eserime tüm bu övgüler içinde, tartışmasız Alejo Carpentier'inki en önemlisiydi, en baskın gelen. Alejo el yazmasını edindi, onu okudu ve güzel bir günde sekreteri María Angélica Álvarez beni aradı ve Carpentier'in benimle görüşmek istediğini söyledi. Şaşırdım çünkü birbirimizi sadece görmüşlüğümüz vardı, UNEAC'ın bazı toplantılarında karşılaşmıştık, ama dost değildik. Alejo Carpentier'in bürosuna girdiğimde, ayakta olduğunu hatırlıyorum, beni elyazması açık şekilde –kitap henüz basılmamıştı– karşıladı. Ve bana "Ne yaptığınızı biliyor musunuz?" dedi. "Çok önemli bir eser yazdınız, çok güzel bir kitap ve onu bu dünyanın kralının bütün şahadeti gibi görüyorum" dedi. Bunu söylediğinde ciddi mi yoksa şaka mı yapıyor bilmiyordum, Alejo'nun çok alaycı olduğunu biliyordum ama bana bu acıyı vereceğini tahmin edemiyordum. Ambrosio Fornet ve Edmundo Desnoes şahittiler ve María Angélica Álvarez kendisi de oradaydı. Hepsi beni kutladı ve öylece o koca kapı, o dev kapı, o lentosunda Alejo Carpentier adı yazan kapı bana sonsuza kadar açıldı.

Don Fernando Ortiz de kitabı okudu. Onu yargıladı, bana bazı gözlemlerini aktardı, o okuyamadığından ona kitabı okuyan kişi bendim. Kitabı çok beğendi, ama yazmayı bilmiyordu. Don Fernando kendisini yenilmiş hissediyordu ve hiçbir şey yapamıyordu. Ama yine de o benim için özendirici olmuştu.

Küba'da *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi*'nin başlangıcı bu şekilde oldu. Kitabın dışarıda da etkileyici bir hikâyesi var. Çünkü

1967'de, yayınlandıktan bir buçuk yıl sonra, Havana'da Amerikalar Evi'nin düzenlediği bir buluşmaya, Rubén Darío ile Buluşma, Gallimard'ın yabancı kitaplar editörü Ugné Karvelis geldi, Fransa'da ikamet eden bir Litvanyalı. Ugné benimle yakın arkadaşlık kurdu. Uzun boylu bir kadındı, sarı saçlı, çok güzeldi, oldukça zeki. Tanıdığım en akut, en kültürlü kadınlardan biridir. Kitabı okudu, çünkü Alejo ve Lilia, eşi, ona önerdiler. Böyle bir öneri ile ne kesti ne de tembellik yaptı ve onu sade baskıdan, elimdeki tek baskı olan Bilimler Akademisi'nin Küba basımından okudu. Ve onu Gallimard ile bastı, Esclave à Cuba başlığı ile. Kaçak Köle Claude Couffon tarafından çevrildi; o an ve bugün hâlâ en saygın İspanyolca çevirmenlerindendir. Claude benimle dost oldu ve Küba'ya gelip Esteban ile tanıştı.

Kitabı sanki dünyanın diğer yerlerine fırlatmışlardı. İtalya'da Enaudi tarafından, İngiltere'de Bodley Head tarafından Graham Greene'in bir notuyla; İsveç'te, Norveç'te, Hollanda'da, Danimarka, Almanya, Finlandiya, Macaristan, Polonya vs. İspanya'da Barral Yayınevi bastı ki o zaman Ariel adında bir koleksiyonu vardı. Kitabın İspanya'daki ilk basımıydı; Arnavutluk hariç neredeyse tüm sosyalist ülkelerde basıldı. Ve tüm Avrupa'da. Portekizce, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, İsveççe, Japonca, Almanca ve nihayet pek çok dilde. Bugüne kadar tam olarak altmış dört baskısı var.

Tüm bu çığ çok şey ifade ediyordu, çünkü beni tanımadığım bir alana tanıttı, yayın camiasına, sözleşmelere, benim deyimimle tüm bu hengâmeli dünyaya, karışık, aldatıcı ilgilere. Orada baş aldım, hayatta kalabilmek için, çünkü sonradan yabancı yazarların metin ve edebiyat kitaplarını burada basabilmek amacıyla Kübalı yazarların kitaplarının mirasını insanlığa teslim eden Küba'daki bir yasa tasarısı nedeniyle telif hakkını alamadım. Bazı insanlar çok para kazandığımı düşünüyor, tüm o baskılardan ötürü benim zengin olduğumu, ama unutuyorlarki biz Kübalı yazarlar yalnızca 1986'dan itibaren ödeme almaya başladık. Gerçekten de kaybettiklerimin hesabını çıkarabilirim, ama kazandıklarımın değil. Çok zor bir konu ve üzerine konuşmaya değmez. Düz tabakta bamya sunmaya benzer.

Kaçak Köle müzisyenlerin, tiyatrocuların övgüsünü aldı. Bir şiirsel resital gerçekleştirildi, dünyanın birçok yerinde yorumlanan

Hans Werner Henze tarafından yazılan ve Edinburg, Avignon, Meksika ve Afrika ülkelerinde festivalleri kazanan bir opera. William Pearson tarafından seslendirilen ve Leo Brouwer'in de katkıda bulunduğu Kaçak Köle operası, kitabın ilgi görmeye devam etmesine yardımcı oldu. Örneğin bir Alman tiyatrosunda sahnelendiğinde, kitabın yeni baskısının yapılması gerekti. Böylece kitap Almanya'da şu ana kadar beş baskı yaptı bile. Tek bir örnek vermek gerekirse: Hans Magnuz Enzensberger bir metin uyarlaması yaptı. Hans Magnus yaşayan en büyük Alman dili şairlerindendir ve benim yakın dostumdur. Bir yorumunu gerçekleştirdi ya da aramızda yaptık, dürüst ve adil olmak için, teatral açıdan daha etkili idi. Jean Vilar, Frasız Komedisi'nin büyük oyuncusu, onu bir Odéon plağa kaydetti. Kaçak kölenin kalkışı böyleydi, kendi ışığıyla doğan bir kitap, büyük bir yıldızla doğan.

Ama her zamanki gibi, her şey toz pembe değildi, her şey krep üstü bal değildi. Kitap bana bazı baş ağrıları da taşıdı. Burada bazı tarihçilerin münakaşacı tepkilerinden daha önce bahsettim; uyanan kıskançlıklar, küçük hasetler, çünkü ben çok gençtim. Gizlemeye çalışsam da üzüldüm. Ancak bazı şeyler oldu. Örneğin, kitaptaki kişilerden biri, soyadı Rosales ve Bağımsızlık Savaşı ile ilgili öykülerden birinde yer alıyor. Antonio Maceo'nun ölümünden sonra, bu büyük generalin ölümü, mambiler arasında hoşnutsuzluk, umutsuzluk, kafa karışıklığı ve depresif bir ruh hali yaratmıştı. Bu dönemde bazı mambiler İspanyol ordusuna katıldı. Adanın orta bölgesinde küçük bir köyde doğmuş olan Rosales de bunlardan biriydi. Onun firarı eserde zengin detaylarla anlatılıyor.

Bu konuda önceden araştırma yapmamıştım. Savaşta bir hainin ne olduğuna örnek vermek için, bir hainin nasıl davrandığını basit ve açık bir şekilde anlattım. Zamanla, kitap yayınlandıktan iki veya üç yıl sonra, bu beyin kızı karşıma çıktı, o eski mambinin, bazı belgelerle bana babasının terk etmediğini, mambi saflarına hainlik etmediğini söylemek için. Bunun üzerine ona "Pekâlâ, bak, bunu beyan eden ben değilim, o Esteban Montejo, Kaçak Köle. O yaşıyor, gidip onu görelim. Avukatınızı çağırın ben de kendiminkini ve onu görmeye gidelim" dedim. Beni mahkemeye çağırdı. Hâkim karşısına çıkmak için Sagua la Grande'ye gitmem gerekiyordu, çünkü aile yaşadıkları yer olan Sagua la Grande'de

mahkemenin görümesi için diretiyordu.

İki avukatla, onunki ve benimki, bu dolambaçlıydı. Esteban onayladı ve tekrar onayladı, çünkü o onat bir adamdı, tek söz ve tek hamle adamı. Böylece durum gitgide karışık bir hal alıyordu. Aylar geçti ve ben yerimi değiştirmiştim. O anda Kitap Enstitüsü'nde çalışıyordum, Etnoloji Enstitüsü'nde çalışmayı bırakmış ve Kitap Enstitüsü'ndeydim. Orada yoldaşların yardımını aldım, ama hâkim karşısına çıkmak üzere Sagua la Grande'ye seyahat etmem gerekti. Bunun üzerine Pedro Deschamps Chapeaux'ya başvurdum. Tarihçi, müthiş bir tarihçi, kitapkurdu ve dayanışmacı ve zeki bir kişi. Sonunda o şahsiyete ait kağıtları bulduk ve çok yıkıcı, çok üzücü bir şeydi. Ona gelebilecek üzüntüyü derinden hissettim, o aileye çökebilecek üzüntüyü ve basitçe kaçındım, davadan sakındım. O ismi, o aileyi küçük düşürmemek için kendimi takdim etmedim. Zaman geçiyordu ve bu kişi mahkemeyi çağırmış, tekrar gözden geçirmiş ve neyse ki beni unutmuşa benziyor.

Ama orada kalmadı, başka insanlar kitaptaki diğer karakterlerin hayatlarının benim yansıttığım gibi olmadığını söylemek için belirdiler. Kartlar gidip geliyordu. Pekâlâ, kartları yanıtlayarak nafile harcanıp tükendim, çünkü bu insanlardan birinin aklına bir şey geldiğinde muhakeme etmesi çok zor oluyor. Böylece, o günden beri, daha iyisi mi o deneyimle, bu tip kartlara bir daha yanıt vermemeye karar verdim. Hepsi orada, inkâr edilemez şekilde kanıtlarım var. Bana Apocalipsis'in Dördüncü Binicisi yazdı, Caligula yazdı, Arslan Kral yazdı ki hâlâ yazan bir kişilik. Bana kitabı okuyan ve Kaçak Kölenin, Esteban Montejo'nun, ruhunun onlarda olduğunu ve onlara yaşam gücü verdiğini, etkimek için, Küba'yı kurtarmak için komutlar verdiğini söyleyen bir dizi çılgın insan yazıyor. Durum bu noktaya kadar geldi.

Kartlar orada, isteyenler gelip onları okuyabilir. Samimi dostlarım onları biliyor ve bu pintoresk hikâye koleksiyonunu. Esteban Montejo'nun bir fotoğrafını istemek ve bir spiritüel merkeze götürmek için kapımı çalanlar var. Buraya yalnızca bir küçük hediye ile, örneğin bir köstek ile gelenler var ve bana "Bu kösteği Esteban Montejo'ya tak" dediler. Bir koçan mısırla gelen insanlar var, koçanı Esteban Montejo'ya vereyim diye. Daha yakın insanlar var; evimi sık sık ziyaret eden ve kendi evleri gibi kullanan,

Esteban Montejo'dan para isteyen, çünkü yatağımın yanında Esteban Montejo'nun bir portresi var ve ona yaklaşıp ondan para istiyorlar ve ayrıca komidinime sürahilerle su koymak istediler. Bunu yasakladım, çünkü Esteban Montejo'ya bir sürahi su koyulacaksa onu ben koyarım. Sonunda, bu tür pek çok şey, bir sürü hikâye.

Şimdi kitabın kırkıncı yılını kutluyoruz. Umarım Esteban Montejo başımıza bir tutam fesleğen püskürtür de kendisi gibi onca yıllık ömre ermek için kuvvet verir.

1997

KAÇAK KÖLE VE ELEŞTİRİ

Bir kaçak kölenin biyografisi ile Miguel Barnet edebiyatımızda benzeri olmayan bir vakaya imza atmıştır: Bu, edebi yaratım mekanizmalarının tümünden kaçan, ama buna karşın, şiirsel açıdan yarattığı yankılar sayesinde kendini edebiyat tarihine yazdıran bir monologdur. Kâh not defteri, kâh kayıt cihazı kullanarak ihtiyar Esteban Montejo'ya o upuzun ömrünü hatırlayabildiği kadarıyla anlattıran Miguel Barnet'in ortaya koyduğu anlamlı deneyimlerle dolu yaşam öyküsü. Hayrete düşürdüğü okura, araştırmacı şairin emeği olmaksızın, böyle bir anlatının inşasının mümkün olmayacağını düşündürüyor.

ALEJO CARPENTIER

Bir kaçak kölenin biyografisi, kölelik olgusunun son demleri ile "özgür Küba"nın[77] kırsalındaki yaşam hakkında yayınlanmış en önemli tanıklıktır. 106 yaşındaki Esteban Montejo'nun anlattığı ve Miguel Barnet'in derlediği özyaşam öyküsü bizce paha biçilmez derecede ilginç bir belge olup; Kaptan Canot'nun Franz Mayer[78] tarafından anlatılan biyografisi ile aynı tarihsel değeri taşır. Biri köle tüccarı diğeri ise kaçak köle olan bu iki kişinin "itirafnameleri" arasında çarpıcı bir koşutluk göze çarpar. Köle tüccarının "ağzından laf alabilmek" için Mayer'in 111 yıl önce kullandığı yöntem -en azından içirme kısmı itibariyle- Miguel Barnet'inki ile benzerlik taşıyor olsa da ve her ne kadar insan ticareti söz konusu olduğunda Canot'nun anlatısı bugün artık bir klasik sayılıyor olsa da, kölenin anlatısının insani ve edebi değer bakımından köle tüccarınınkinden kat be kat üstün olduğunu da ekleyelim. Tarihi olmayan halkların tarihi, bu yeni ve sıradışı katkı sayesinde zenginleşmektedir.

JUAN PÉREZ DE LA RIVA

Küba'daki şeker endüstrisinin iç işleyişine dair geçtiğimiz yüzyıl boyunca yazılmış binlerce belgeye başvurmuş insanlar olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Esteban Montejo'nun öyküsü,

77 1902'de kurulan ilk Küba Cumhuriyeti dönemi kast ediliyor.

78 Yazarın adı asıl metinde sehven yanlış yazılmış, doğrusu Brantz Mayer olmalı (Ç.N.).

bahsettiğimiz kaynaklara dayanılarak yeniden inşa edilebilecek olan gerçeklik ile birebir örtüşmektedir. Üstelik de birebir aynı terminolojiyi kullanmaktadır. Aradaki tek fark, *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi*'nde bu gerçeklerin nefes alıp vermekte oluşudur. Küçük ölçekli şeker imalathaneleri hakkındaki detaylı teknik bilgiler ve yerli yerinde kullanılan dönemin teknik terimleri (*bombón, horma, cogucho, mascabado, gaveta, tinglado,* vb.) ancak konu hakkında iyi eğitim almış bir uzmanın ya da bizzat o ortamın içinde yaşamış olan birinin kaleminden çıkmış olabilir. Sözgelimi, barakalar ile revirlerin betimlenişi öylesine isabetlidir ki bu bellek gücü karşısında insan hayrete düşmektedir. Gözlem yeteneğinin üstünlüğü de övgüye değerdir. Ufak şeyleri analiz etme yetisi, yalnızca korkunç bir yalnızlık çekmiş olan, yaşadığı yalnızlığı bir hayatta kalma inadına dönüştürenlerde gelişir. Varoluşu uzun yıllar boyunca, anlayamadığı bir dünya üzerinde salt bir mevcudiyet olmakla kalan bir adamın bıçak sırtında, bir yabani gibi geçirdiği zorlu bir ömür...

MANUEL MORENO FRAGINALS

Balzac, mutlak kurmacayı kullanarak Fransız toplumunun bilimsel bir analizini çıkarmayı umut ederken gerçekçilik geleneğini inşa etmiş oldu. Ardından başkaları işi ifrada vardırana, karikatürleştirene dek aynı ya da benzeri yollardan gitmekte direttiler. Öte yandan Barnet, ülkesinin tarihini tanık gösterme yoluyla su yüzüne çıkardı ve bu sırada estetik-edebi bir söylem inşa etti. Yüz yılı aşkın süredir bu ikisi arasında orta yolu bulmaya çalışanlar var: Sıkı sıkıya gerçekçi olup tükenişin kıyısında olan bazı projeler, sembolcüler, öncüler ve yeni Latin Amerika anlatısının temsilcileri. Keza, Balzac'a yaraşmayan monarşik bir bilinç ve sosyalist gerçekçiliğin militanca Ortodoksluğu olmaksızın Küba devrim sürecinin üstlenilişi... Başlangıçta eleştirel gerçekçilik vardı, arkasından sosyalist gerçekçilik ortaya çıktı ve sonra da büyülü gerçekçilik. Görünen o ki artık Barnet, Galeano, Dalton, Ramírez ve başka yeni Latin Amerikalı yazarların estetik gerçekçiliği ile tanışmamızın zamanı geldi.

HUGO ACHÚGAR

Aslında bir bakıma, burjuva yazını ideolojisi çerçevesinde edebiyat olan ve olmayanın birbirinden keskin çizgilerle ayrılmasına hizmet eden anaakım edebi türlerden, kalıplardan ve şemalardan kaçmıştır köle. Biyografi ile otobiyografi arasındaki, roman ve hatırat arasındaki, editör ile yazarın görevleri arasındaki, sosyal bilimler ile anlatı sanatı arasındaki ve hepsinden de önemlisi kurgusal olan ve olmayan metin, yahut aktarılan ve icat edilen gerçeklik arasındaki ayrımı belirleyen normativist şartnameler çiğnenmiştir artık. *Kaçak Köle* gibi bir kitabın ortaya çıkışı, Latin Amerika edebiyatının tarihi boyunca günümüze miras bıraktığı yapıya içkin türsel sınırların aşılmakta olduğunu müjdelerken, yeni Latin Amerika düzyazısının doğuşu ve kıtada gelişmekte olan yeni toplumsal ve siyasi süreçlerin yükselttiği taleplere yanıt üretilmeye başlanması anlamında da kilit bir ana işaret etmektedir.

CARLOS RINCÓN

Yayınlanmasından otuz yıl sonra, *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi* birincil amaçları ve ulusal sınırları aşarak, tıpkı *Calibán* gibi, evrensel ölçekte etki uyandıran bir metafora dönüşmüştür.

Miguel Barnet'in yapıtının bu kadar farklı şekilde alımlanmakta oluşu, edebiyatın da bir tür okuma olduğu gerçeğine yeni bir kanıt teşkil etmektedir. Barnet'in yeşerttiği anlatısal kipin özgünlüğü, büyük ölçüde, bir tür tanıklık olmasından ve yazılış koşullarından kaynaklanmaktadır. Tanık gösterme gibi bir kategoriye "kurumsal" bir tanımlama dayatılmasının imkânsız oluşu, kaçınılmaz olarak, birbirinden çok farklı çıkarlara hizmet eden ve sınırsız çeşitlilikte tanıklık metni örneklerinin pıtırak gibi çoğalmasına sebep olmuştur. Kurgusal olmayan romanın mimarları olan Miguel Barnet, Osvaldo Navarro ve Enrique Cirules gibi yazarlar tanık göstermeye içkin hakikatin "edebi palavracılık" tarafından tahrif edilme potansiyelinin tümüyle farkındadırlar. Ancak, "edebiyat" üretirken bilinçli olarak tanık gösterme ile roman arasındaki ayrımı aşmaya meyillidirler, çünkü sanatsal dokunuş sayesinde daha derin bir gerçeklik sunmayı hedeflerler. Okurlar açısından düşünüldüğünde, yaşanmış bir öykünün en etkili anlatılış şekli budur.

ABDESLAM AZOUGARH

...Barnet *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi* ile aslında sömürgecilerin kaleme aldıkları fetih günlüklerinin kurgusunu yeniden sahneye koyar. Ancak bunu yaparken, fethin iktidarın el değiştirmesinden ibaret olmadığını gösterir bizlere. Nihayetinde Avrupalı'nın da çıplak kaldığı, dilinin kirlendiği, varlığını güvence altına alan temellerin sarsıldığı, yerliye duyduğu ihtiyacın en az başlangıçta onun kendisine duyduğunu düşündüğü ihtiyaç kadar büyük olduğunu anladığı bir diyalogdur fetih. Metindeki bu güç oyunundan doğan gerilim, tam da çağdaş edebiyatın istikrarsız, zangırdamakta olan temellerini temsil etmektedir; tıpkı Amerika'nın "keşfinden" dünyaya gelen nesil ve "modern dünyanın" diğer görüngüleri gibi.

İşte bu yüzden inanıyorum ki *Bir kaçak kölenin biyografisi* ile Devrim sonrası Küba edebiyatı, Latin Amerika'da önemli bir role sahip; sadece yazmanın işlevsel değerini gösterdikleri için değil; daha da önemlisi, edebiyatı rüştünü yeniden ispat etmeye, kölelikten kaçıp kendi özgür yaşamını inşa etmeye zorladıkları için. Ve bu, güncel siyasetin gelip geçici diline teslim olmuş, yahut sosyal bilimlerin ruhsuz jargonuyla yetinen bir devrimci edebiyata bahşedilecek görev değildir. Bilakis, böylesi bir rolü ancak kültürünün temellerini yakıcı, dağlayıcı ve uzlaşmaz bir dille yeniden yazma arayışında olan bir edebiyat üstlenebilir. Montejo/Barnet/Marnet/Bontejo en azından bu kadarını başarabilmişlerdir.

ROBERTO GONZÁLEZ ECHEVARRÍA

19'uncu yüzyıl Küba edebiyatı, siyahların öyküsünü ele alırken başvurduğu uslu ve itaatkâr köle tiplemesiyle kreol şekerokrasisinin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun davranmıştır. *Biyografi*'de ise olup bitenler etten kemikten mamul bir insanın ağzından anlatılarak (...) kölenin insanlık onuru öne çıkarılmıştır. Kitap, başkaldırının eksenini etrafında örülmüştür, başlığından itibaren Montejo'nun kaçak köle olarak yaşadığı deneyime odaklanır, bir bağımsızlık savaşçısı olarak başından geçen serüvenlere değinir, köleci sisteme uyumsuzluğunu ve ırkdaşları olan köy halkının asimilasyona direnişini işler. Bu kurgusal olmayan romanın mücadeleci kahramanı, Afroküba temalı Küba yazınının dahil edildiği metinlerarası bir bağlamda çok daha iyi anlaşılabilir.

ELZBIETA SKLODOWSKA

Her ülke yazınında, edebi olanın sınırlarını ilginç bir şekilde aşan bazı etkileyici kitaplar vardır. Renée Méndez Capote'nin geçtiğimiz yıllarda yayınlanan *Yüzyılla Birlikte Doğan Kübalı Kızın Anıları* (*Memorias de una cubanita que nació con el siglo*) adlı romanı da bunlardan biriydi. Kitap hepimizde bir aydınlanma yaratmıştı; sanki bir tılsımı keşfetmiş, memleket ve ulus aidiyeti denilen şeyin tarifi güç ve ince dokunuşlarıyla büyülenmiş gibiydik.

Miguel Barnet'in *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi* de - karşılaştırmalı bir bakış açısıyla bakılacak olursa ve belli ölçüde- *Kübalı Kızın Anıları*'nı tamamlayan ve bütünleyen bir eser. Kitaplardan ilkinde yaşam sevincinin hâkim olduğu, Küba'nın naçizane *Belle Époque*'u şeklinde karşımıza çıkan dönem, diğerinde sömürgeciliğin son yılları olarak görülüyor ve korkunç bir yaşamla özdeşleştiriliyor. Her ikisi de ülkemizde yaşananların kırk yılı aşkın bir kesitini sunuyor; ilki zengin bir ailede dünyaya gelen küçük bir kız çocuğunun küçük ve çekik gözlerinden, diğeriyse kölelikten dağlara kaçıp bağımsızlık savaşlarında yer alan siyah bir adamın gözlerinden olsa da, her ikisi de aynı keskin gözlem gücünü yansıtıyor.

LUISA CAMPUZANO

Yeni toplumsal sürecimizin bereketli topraklarında akan iki önemli koldan, iki açık nehir yatağından beslenmiş bir etnografik öyküdür *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi.* Yazar bir o yana bir öteki yana yüzerek bu iki akıntıdan getirdiği farklı şeyleri aynı kanala aktarmıştır. Kattığı esas unsur olan tanık gösterme, yumuşak ve kolayca şekil alabilen yapısıyla ne sanatsal yazına, ne sosyal bilimlere, ne de anlatacak bir derdi olanlara katkısını esirgemiştir; bu örnekte de farklı bir döneme kapıları sonuna dek açan, farklı kişilerin sesinin aynı anda çıkmasını ve kesintisiz, kolektif bir sese dönüşmesini sağlayan şey, tanık gösterme olmuştur.

Bir Kaçak Kölenin Biyografisi, tüm bu sebeplerden ötürü, bir dönemin manevi kültürüne içkin değerlerin ve ifade araçlarının sentezi niteliğindedir. Ve söz konusu dönem farklı bir geleceğin, her yeni açılan dönemin halefinden utanmak zorunda olmayacağı bir geleceğin kurulduğu bir an olduğundan, *Kaçak Köle* ulusal devrimci kültürümüzün, dolayısıyla evrensel kültürün ama özellikle de Amerikan dünyasının büyük eserlerinden birine dönüşmüştür.

Yazarı, "Kurgusal olmayan roman bizim kıtamızda boy verecektir" öngörüsünde bulunmuştur.

ÁNGEL LUIS FERNÁNDEZ GUERRA

Tanık gösterme türü Latin Amerika'da, günlük formatında aktarılan öykülerle ve bölgesel bir anlatı olarak ortaya çıkmıştır. Kıtaya değinen ilk yazılı tanık gösterme örneklerinden itibaren, söz konusu türü beş yüz yıl boyunca kendinde ve kendisi için var olmuştur. Ta ki geçtiğimiz yüzyılın sonlarına doğru daha geniş bir okur kitlesiyle buluşan tür, çağımızda artık günlük, haber makalesi, tanıklık öyküsü gibi biçimlerin genelgeçer sınırlarını belirleyerek kendini kabul ettirmiş, okurla anlaşmasını yapmıştır. Yazarın konusuna yaklaşımındaki hayal gücü ve uyguladığı kurgu sayesinde okurlar giderek türe daha fazla ilgi göstermektedir.

1960'ların eşiğinde Küba tarihi büyük bir kolektif yoğunluk kazanmış ama henüz yazın alanına yeterince konu edilmemişken, ülke edebiyatı Miguel Barnet'in kalemiyle, tanık gösterme türü denilen alanda ürün vermeye soyunmuş ve bu ürünü doğrudan "kurgusal olmayan roman" gibi kışkırtıcı bir etiketle edebiyat camiasına sürmüştür. Bu etiket, bir yandan hayal kurması ve hammaddesini tanzim edip anlatması konusunda yazara tanınan özgürlüğü vurgularken bir yandan da yazarın anlattığı konunun gerçekliğine saygı göstermek konusunda okur nezdinde taşıdığı sorumluluğu kabul ettiği anlamına gelmektedir. Bu, devrim sürecinde olan bir toplumda takınılması gereken etik ve entelektüel bir sorumluluk olmanın ötesinde, gerçekten yaşanmış olanı okurun imgelemine tercüme ederek, okur bilincini yükseltmek ve böylelikle kelimelere dökülemeyen-sanatsal olana bilişsel nitelikler isnat ederek onu söylenebilir kılmayı başaran anlatı mantığına katkıda bulunmak anlamında da gereklidir.

ALESSANDRA RICCIO

Yaşanmış olaylardan yola çıkarak yazdığı *Soğukkanlılıkla* (*In cold blood*), Truman Capote'nin gazeteci diye anılmasına, "kurmaca dışı romancı" diye yaftalanmasına neden oladursun, Capote'yi izleyen senelerde İspanyolcaya çevirecek olan Miguel Barnet'in

hazırladığı *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi, Soğukkanlılıkla*'dan bir yıl önce, 1966'da Küba Etnoloji ve Folklor Enstitüsü yayınlarından basılmıştı bile. İlk yayınlanan onun eseri olmasına karşın birçokları Miguel'i Truman Capote ve Oscar Lewis'le karşılaştırdılar; oysaki o döneme dek bölge yazınında tanık gösterme edebiyatı namına anılabilecek tek eser, antropolog Ricardo Pozas'ın ilk baskısı 1948'de Meksika Ulusal Yerli Halkları Kurumu yayını olarak çıkan *Juan Pérez Jolote*'siydi.

ELENA PONIATOWSKA

Günümüzün anket furyasında bana sorulacak olsa "sömürge geçmişimizi anlamak, 1902'de kurulan Küba Cumhuriyeti'ni önceleyen dönemi derinlemesine kavramak için en iyi üç kitap nedir" diye, şu üçünü sayardım: Manuel Moreno Fraginals'ten *Şeker fabrikası* (*El ingenio*), Renée Méndez Capote'den *Yüzyılla Birlikte Doğan Kübalı Kızın Anıları* ve Miguel Barnet'ten *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi.*

LISANDRO OTERO

Daha önce buna benzer bir kitap olmamıştı ve bundan sonra da olacağına ihtimal vermiyorum.

GRAHAM GREENE

Büyüleyici bir kitap; etnolojinin kaçak bir kölenin söylemini işe koşmasıyla metin büyük bir gerçekçilik kazanıyor.

Gallimard yayınlarının kısa süre önce "tanık gösterme" dizisinde yayınladığı bu eserle, yüklendiği derin bilgelik ve büyü bakımından pek az kitap yarışabilir.

CLAUDE COUFFON

KURGUSAL OLMAYAN ROMAN

Kurgusal olmayan roman: sosyo-edebiyat

Tanımlayan, sonuçlandırmayı hedefleyen, sınırlandıran sözcük bir kapandır. Yenik, frenleyen sınırlamadır. Roman tanımlamasından daha tartışmalı, daha düzenbaz ve bunaltıcıdır.

Roman, anıldığı üzere, iki ucu keskin bir kılıçtır. En gösterişli sözlükler dahi onun tanımıyla kesişmezler. Eski roman terimi diğer birçok terim gibi, diğer adlandırmalar gibi, Batı'nın tüm sanatını, tüm edebiyatı ve neredeyse –neden olmasın, çünkü en çok araç ve kaynağa sahip sanattır– sinemayı kapalı devre tutmak için hizmet etti.

Fantastik veya gerçek bir aksiyonu, fantastik veya gerçek karakterlerle, anlatan tüm edebi türleri roman kategorisi içinde bir gelişim çizgisi ile yolcu ve dışarısı gibi sınıflandırmak oldukça yanlıştır. Roman diye adlandırdığımızın anlatımın bir yolu olmaktan başka bir şey olmadığı için, öykü ile en ilkel ilişki içindedir. Roman öykünün bir varyantı dışında bir şey değildir. Yaşlı griotların[79], şamanların, rahiplerin ve aşıkların öykülerinden.

Hangi formla iş edindikleri önemli değil, düzyazı ya da şiir, belki de kurmuyorlardı. Ortaçağ seferlerinin tarihçileri kendi yaşamlarının, doğal olarak, gerçek amellerini yazdıklarında belki de kuruyor değillerdi. Ondan da öte, dünyanın görüntüsünü inşa etme

79 Sudan halkı arasında kolektif hafıza rolü griotlar tarafından yerine getiliyor, profesyonel anlatıcılar kastı. Griot Afrikalı şairlerin prensidir. İnzivasında mesleğinin sanatlarını öğrenerek beş yıl boyunca sosyal gruptan ayrı yaşar. Bu vaktin sonunda, usta griotlar şiir, dans vb. sanatların tüm sırlarını gösterince sosyal yaşama geri döner.

şevkinde tanrılarının arazlarını, masalsı amellerini anlattıklarında Yunan şairler belki de kurmuyorlardı. Bu özgün anlatım formlarının dinamik bir işlevi vardı, sosyal. Organik bütüne yetkin biçimde girerek hayal gücünün pırıltılarını sadık anlatılarla gerçek olaylardan ayırmazlardı. Bilakis, bu organik bütünde onları karar, akıl ile miti birbirine karıştırırlardı. Bu sanattı (Ve gerçekliği fanteziden ayırmayan bütünleyici sanat, politikayı dinden; hayatı andıran sanat, sanatı andıran hayat, ikisi de birbirini tümleyerek). Bu öykülerde, bu anlatılarda dünyada olmaktan ileri bir varoluş bilinci vardı. Bu öyküler bir tür uydurma gibi görünse de kati surette ikna edici olmalıdırlar, yoksa kendi dramatik yapısı içinde başarısız olurlar. Ve bugün tamamen tersi oluyor. Roman olarak adlandırdığımız, tüm kanunlarıyla, başarısız oluyor, bize yeterli gelmiyor, hizmet etmiyor. Neden? Çünkü yanılgı içine düşmüştür. Ve Batılı insan, parçalanmış bir dille o denli kirlenmiş olan Batılı insan, insanın dilini düşüncesinden ayırmıştır.

Bu parçalanma, birçok kalifiye romanda deneylerle takdir edilebilir, aynı zamanda tiyatroda ve onun eski kalıplarında bulunmaktadır, stereotiplerinde. O sebeple yakınlarda daha organik, daha dışavurumcu bir tiyatronun arayışı ile yeniden canlandırılması; jest tiyatrosu, tam eylem tiyatrosu, gözlerle soluduğumuz, başımızla şarkısını söylediğimiz. Estetik olmaktan öte daha toplayıcı bir ifadeye doğru arayış. Makinanın tüm civatalarının elzem birer işlevi yerine getirdiği bir arayış. Roman veya öykü, düzgün konuşmak gerekirse, aynı arayışta buluşmazlar. O yüzden bu kriz (Bunun üzerinde daha sonra durmamız gerekiyor, kurgusal olmayan romanın dilini andığımızda).

Kurgu öldü mü?

Bilimkurgu, artık kim onu inkâr edebilir ki, düpedüz gerçekliktir. Ve masalsı hayalgücünün, dünyevi maceraların, nesnel dünyadaki sinsiliğin diğer kurgusu, sözgelimi, bilinçaltı seviyelerinin deneyleme romanı, yapay döllenme ile insan hayatını dahi meydana getirebilen teknoloji ve bilimdeki gelişmeler karşısında gerçek dünya ile yüzleşmede etkinliğini kaybederek sırası geldiğinde gider.

Basit örneklerle hayal gücünü tetikler, bir makinenin nasıl

işlediğini görmek için onun içine girmek gibi. Ya da greyfurt veya portakal ağaçlarına hoparlör yerleştirip, meyvelerein nasıl orantısız büyüdüğünü görmek gibi. Bu deneyim, bir falcıya gitmekten daha heyecan verici. Sanayileşmiş ülkelerdeki alışveriş merkezleri, hayal gücünün gerçek laboratuvarlarıdır. Birine girdiğimizde, rengârenk balonların arasında dolaşmak, harika bir yolculuk olur.

Ve başka hangi edebiyat, nesnelerin fikirler üzerinde hakim olduğu, insanların saat takacak kollarının olmadığı, çorap giyecek bacaklarının olmadığı, otomobile sahip olma düşüncesinin olmadığı bir dünya yaratabilir. William Faulkner, üzüntüsünü gizlemeden şöyle yazdı: "Amerikalı, gerçekte, aşk değil otomobilini istiyor, ne eşini, ne çocuğunu, ne vatanını, ne de banka hesabını. Çünkü otomobil bizim ulusal cinsel sembolümüz." İnsanın başka tüketim nesnesi olduğu; sakin, lüks tüketim malzemesi olmaması için açık artırmaya tabi tutulduğu bu toplumun edebiyatı, dünyanın gerçek insanını temsil edemez. Çünkü insan tüm bunlardan fazlasıdır: bilinçtir.

Bu edebiyat, toplumu gibi, çıkmaz bir sokaktadır. Ve bu toplumun romanı onda fikirler minimal bir rol oynuyormuş gibi gözüktüğünde ve insanın bozulmamış duygularına yer verdiğinde yanıltıcı bir romandır. Bu sebeple Avrupa'da yeni bir roman girişimleri laboratuvar analizlerine indirgenirler. Bu insanın kendi özünü, sedimanını tarih üzerinden üstlendiği uzun mücadelede ve sadece oksitlenmiş, eski ve rasyonal araçları kaldığında kaybetmesi gibi.

Belki, Hans Magnus Enzensberger'in öne süreceği gibi, elit, bu edebiyatın aristokrat karakteri kristalizayonu için başka bir faktördür. Bu darboğazın nedeni muhtemelen budur. Ve bu nedenle, eserlerin spontan ve üstün kavrayışı mümkün olmuyor. Ama başka halklar, başka kültürlerde, kastların elit edebiyatları var; bunların kalıcı değerleri var. Bazı Japon edebiyatı örnekleri, şifreli youba edebiyatı, törensel şiir, dualar, Mısır papirüsü. Bu edebiyatlar homojen bir dünya oluşturuyor ve uzun bir geleneğe dayanıyorlar.

Kült literatürle, kült romanla, insanların en destansı fikirlerini savurdukları, tepki ve analizin baş köşeyi işgal ettiği ve formal kaynakların içeriği ve yeniliği belirlediğini anladık. Ama bu yalnızca içeriğin önemli olduğunu düşünmek kadar dışsal ve lüzumsuzdur. Eski burjuva kalıplar sanatçılar ve yazarlar üzerinde

Demokles'in kılıcı gibi hüküm sürmeye devam ediyor. Batı eserlerinin, Batı Avrupa'dan, içeriğinin çoğu önyargılarla doludur, gerçekliği gizler. Edebiyat kamufledir ve yazarlar bazen umursamazlar. Dışliye bir civatanın daha basitçe dahil olmasının makinayı yeni gayretlerle çalıştıracağına inanırlar. Ve makine basitçe bir civatayla daha çalışır. Ve cıvata resmi bir devrime dönüşür. Ve makine artık makine değil yeni bir cıvata taşıyan makinadır. Ve en ağırı oradadır. Cıvata makinadan daha önemlidir ve bu bir tuzaktır, bir aldatmaca. Sonra bu civata belli olur ve yeni roman adını alır. Civatanın mucitleri ki hep bir veya ikidir mutlak doğruyu yukarı çıkarırlar, nesnelliği ve yeniyi. Civata güzel bir gün tek başına yürür ve hatta makinaya ihtiyacı yoktur. Tükenen hayattan arda kalanlar oradadır. Yeni roman, ki eski romanın bir varyantı olduğunda yeni olabilir, birkaç gün içinde senkoptan ölür; zavallı, işe yaramayan tüm ölülere hep olduğu gibi kimse onu hatırlamaz.

Doğal olarak, bu edebiyat soyludur, sosyal insanın çelişkilerine asla karışmaz, çünkü Sorbonne'dan iki profesör son derece techizatlı Kartezyen bir diyalogda Fransızcanın hiçbir problemini çözmez. Bu edebiyat güç bela cüretkâr olabilir. Zararsız bir edebiyat. Organik bir bütünün dışında, elitlerle sınırlandırılarak kendi sarmalını zevkle seyreder. Elbette, bu durağanlıkta toplum belirleyen bir faktördür. Batı Avrupa'da uzun yıllardır önemli bir sosyal hareket olmadı, siyasi patlamalar ve edebiyat bu zararsız şeylerin durumunu yansıtmak zorunda kaldı. Bugün durum değişti ve en son edebiyat bu yeni ve canlandırıcı türbülansın yankılarını alıyor.

Pierre Gouyotat gibi yazarları anmayı bırakmak istemiyorum, Fransız romancılığının en retorik akımları içinde bile, Cezayir savaşının insancıl, dokunaklı, siyasi, erotik ve psikolojik bir belgesi olan *50.000 Asker İçin Mezar*'ını yazdı. Ancak Pierre samanlıkta bir iğne. Bu sanatı rahatsız edip inciten gerçekliğin bilincini tetkik etmedeki yetersizliğidir. Hiçbir alışkanlığı rahatsız etmeyen, romanın çizgisel geleneğini kırmayan, sinematografik diyaloğu kuran, çevreyi dini bir seremoninin değerli bir arılığıyla betimleyen, bazen deneme ile karışan ve belki tek büyük erdemi, bu minvalde okuyucuya belirli bir çaba, kendine bir dönüş, konumların ve tutumların baştan düşünülmesini, mesafe, gerektiren bir sanat. Bu edebiyat, Michel Butor'un söylediği gibi:

Hiç şüphesiz, daha kolay bir başarı elde eder. Ama bu hastalığın suç ortağı olur. Daha katı ve uyandırılması daha zor vicdani refleksler ortaya çıkar. O kadar katılaştırır ki, iyi niyet olsa bile, eser bir zehre dönüşecektir.

Yeni bir edebiyat mı?

Benim görüşüme göre, bu Batı Avrupa'da kurgusal romanın temel krizi. Paralel olarak bu krize başka bir eğilim eşlik ediyor, kurgu romanın içinde de sağlıklı bir akım bulunuyor, dinç ve yenilikçi. Ve o Amerikan edebiyatından, Latin Amerika ve Kuzey Amerika. Televizyon, teknokrasi araçlarına rağmen, Faulkner ve Salinger'in ardılları ABD'de eserleri ve okuyucuları arasına yüksek gerilimli bir hat bağlıyor. Ve büyünün kaynaklarının hayatta olduğu azgelişmiş dünyada García Márquez de, Yüz Yıllık Yalnızlık'ta, dibe vuruyor. Ve bu esasen Amerika embriyo olduğu için, gerçekliği cisimleştirme arzusunda bir dünya, sosyal ve kültürel gelişimi için kendi anayasasını oluşturmak üzere bir siteye gereksinimi bulunuyor. Avrupa yıpranmış, Amerika eylem arzusunda. Amerika tüm çıplaklığıyla kendisiyle mücadele ediyor, Avrupa'nun yüklemeye çalıştığı resme karşı. Bu sebeple Amerikan, Latin Amerika edebiyatı içsel bir boyun eğmeyiş tarafından desteklenir. Doğallığında mücadele etmek, karşı durmak ve kırılmak vardır. Bu en derin iradesinin tek cisimleştirme yoludur. Ve Martí onu Whitman gibi kırarak, açarak, tanımlayarak böyle anladı. Bu tanımlama iradesi Basit Şiirler'in yazarı için neredeyse bir agonidir. Martí, örneğin, görevinin şeyleri adlandırma olduğunu bilen bir şair, onları öğreten, imgeyi kuran. Martí'nin günlüğünde her şeyi tanımlamak, duyurmak için vahim bir aciliyette tarihsiz toprak vardır. Bizim nihai peyzajımızı ebedileştiren görevi Amerika'yı yapılandırmak olan Amerikalı şairin müthiş aciliyetidir. Sözcüklerin ekonomisiyle ve yakında ölüme teslim olacağının kesinliğiyle, gerekli hiçbir detayı atlamadan belirteç olmayan hiçbir özelliğin bulunmadığı, tamamen gerçekleştirilen bu aciliyet. Kendi manzaramıza girmek istediğimiz için Martí'nin son günlüğüne değin her zaman gitmek gerekir. Hep gidilecektir ve hep "bir ışık banyosundan gibi" çıkacaktır.

Amerikalı insan, söz gelimi, bizler, her şeyden önce toparlanma

ödevimiz var. Metalarımız, kaygılarımız, duruşlarımız ve hatta saçmalıklarımız sömürgecilerin bu kıta, sömürgeciye hazmı güç lokma ile yaptıkları hedefleriyle taban tabana karşı durmalı. Orada bunca arayışın nedenleri var, onca çelişkinin. Barok bir tarafta, kendi doğasının sahih resmini sahip değilken, kendini bir dünya için tek ve etkili görüyor. Diğer tarafta en ilkel yazarlar, söz gelimi daha az entelektüel, söylencesel bir edebiyat önerirler, kurtuluşla, kurtarıcıyla ilgili. Dili boşaltılmış gündelik sözcüklerin arasında dalgalanır ki bu Twain ve Rulfo'nun meziyetleridir ve folklorist jargonun, arabesk ve hermetikle dolu, sahte bir dil.

Ama hepsi, en gelenekseller dahi, önyargılardan ve Avrupalı alışkanlıklardan arındırılmış biçimde anakara modeli ile ansızın kırmayı, dünyalarını, kendi gerçekliklerini, sadıkça somutlaştırmayı arıyorlar.

> Hispanoamerika edebiyatı bir hayalgücü şirketidir. Kendi gerçekliğimizi kurmaya koyuluyoruz: Bogota'nın kenarlarında yeşilimsi bir duvarın üzerine sabaha karşı dörtte vuran ışık; Santo Domingo üzerine çöken başdöndürücü gece (merkezde bir evde bir devrimci yandaşların gelişini bekliyor); Valparaiso kıyısında yüksek gelgit zamanı... Gerçekliği kurtarmak mı uydurmak mı? Gerçeklik şairlerin hayallerinde tanınır ve şairler imgelerini gerçeklerde fark eder. Hayallerimiz köşe başında bizi bekliyor. Köksüz ve kozmopolit, Hispanoamerika edebiyatı geri döndü ve bir geleneği arıyor. Arayışta, onu kuruyor. Ancak icat ve keşif onun en saf yaratıcılıklarının terimleri değil. Enkarnasyon gönüllülüğü. Kuruluşun edebiyatı. [Octavio Paz]

Ama kuruluşundan barışı koşul sayan bu edebiyat öylece çıkmaz bir büyücünün şapkasından. Gelişmenin uzun bir ödevidir. Bir sentez. Ve bu sentez en büyük çoklukta münkün olsuğunca saf unsuru içermelidir. Diğer bir deyişle, gerçek dünyayı olduğu kadar gerçek dışı dünyayı da kapsamalıdır ve hepsi Amerikamızın ihtiyaç duyduğu bu spiritüel piramidi ayağa kaldırmak işleviyle. Martí'den itibaren dedik, yazarlarımız kırmayı ve başlatmayı denediler. Bazıları, en "orijinal", Matías Pérez'in küresinde yükseklerde gecelemeye gittiler; diğerleri, öylesi purist, yerli sularının

çukuruna bir daha su üstüne çıkmamak üzere düştüler.

Her ikisi de yoldan çıkmıştır. Aşırı gitmiş ve sonuçları çocukça kısa boylu olmuştur. Ne biri ne öbürü, şimdi temelden edebiyatı tanımladığımız gibi tanımlama yapmıştır. Ve belki de istemeyerek, eserleri kıtamıza dışarıdan gelmişlerdi, kare ve anlaşılmaz bir optik ile. Yabancı optik ile, en kokmuş Avrupalı'yla, egzotist, paternalist, sömürgeci. Dönelim, o halde ben Latin Amerikalı'dan, biz Latin Amerikalı'dan içerik sorununa, içeriden bakışa.

Bu yarımkürenin yazarları kreol kültler olmaya devam ederken, taşra üniversitelerinden mezun olanlar ya da ürpertici dahiler, edebiyatımız bütünsel, gerçeklikle kozmogonik bir bakıştan mustarip olacak. Yerli kendi rehavetinde kaldığı müddetçe, Latin Amerikalı mütevazı siyah aşkın bir eser üretmediği sürece edebiyatımız sekerek yürüyecektir. Çünkü bu kreol kült, o yeni mezun olan, bir bütünü değil bir tarafı temsil ediyor, bir katmanı ve daha da beteri, bir sınıfı. Ve önyargı virüsü ile burjuva ahlakı aşılanmış bir sınıf.

Kuzey Amerika dışında, gerçekten özgün yazarların bol olduğu yer, kendi halkının mesajının taşıyıcıları, geçen yüzyıla geri gitmemek için Richar Wright, William Faulkner veya Norman Mailer ve Saul Bellow Yahudileri anmam yeterlidir, kendi ülkelerimizde sınıfsal önyargıların sertleştiği davranışları ve egosentrizmi terk eden, kendi kültürünü üstlenmeyi başaran, kendi mitini kurabilen yazarların örneği düşüktür. Dilimin ucuna bir isim geliyor: Juan Rulfo. Elbette böyle bir panoramayla, temelden edebiyat, bu rüya, Latin Amerika'nın sosyal araçlarındaki kendi öznel koşullarının gelişmesini sabırlıca beklemelidir. Kuzey Amerikalı yazarların eserlerine verdikleri bu bilinçli dinamit yükü henüz burada aşağıda üretilmiyor; olgular da sabırla bekliyorlar.

Kurgusal olmayan roman

Şimdi malzemeye girmem gerekiyor. Bence literatüre temelden bir katkı, onu anladığım şekliyle kurgusal olmayan romandır, onu tarif etmeye çalışacağım biçimiyle.

Daha erişilebilir bir adlandırmayla karşılaşmadığımdan ve herkesçe bilinen bir kelime olduğundan bunaltıcı roman terimine başvurmamı açıklamaya çalışmam nafile. Öyle tanıdık ki bize her

fırsatta hile yapar, şimdiki gibi, elbette önüne daha az aldatıcı bir başka terim ekledim, kurgusal olmayanı. Kurgusal olmayan roman ile neyi anladığımı tanımlamadan önce bir hikâye anlatmalıyım, kısa bir anlatım, bana izin verirse.

Bu alana girişim, tamamen rastlantısaldı. Hep macera romanlarını sevdim, biyografileri ve otobiyografileri, Soundyate destanını anlatan gerçeğe uygun öyküleri, Afrikalı savaşçıyı, imparator Adrian'ın Bitinya'ya yolculuklarını, "Titanik" veya "Boston Tea Party'nin" batışını. Ve köle Manzano veya Isadora Duncan'ın hatıraları. Cecilia Valdés'i okuduğumda benim için Salgari'nin romanlarındakinlerden daha büyüleyici bir dünyanın açığa çıktığını hatırlıyorum. Yıllarca Inquisidor Caddesi ve Makine İskelesi'ni turlayarak geçirdim; Villaverde romanının son bölümünü yeniden kurmak için çocuksu bir arzuyla Ángel Sırtı'nda durdum. Geçmişten garip ve gizemli bir kültü gözlemledim. Bu arayış beni etnografik ve folklorik araştırmalara götürdü. Hep bu ülkeyi anlamak için, en çok da sosyal ilişkilerinde, acil bir ihtiyaç hissettim. Bir gün Juan Pérez Jolote ellerime düştü, Meksikalı antropolog Ricardo Pozas'ın yerli bir chamula ile muhabbetler aracılığı ile bir yerli topluluğu araştırması. Ben öykünün gücünden irkildim, Juan Pérez Jolote'nin konuşma olasılığından. Sanatsal erdemleri ve sosyolojik tesirinden dolayı bu kitaptan derinden etkilendim. Ben Esteban Montejo ile yoruba ayinlerinde cenaze kültü ve kölelikte barakalardaki sosyal hayat üzerine bir monografi projesinde çalışarak geldim.

Esteban, Kaçak köle, diğer yaşlılar arasında bir haber kaynağı dahaydı, ama hayatı özgündü, Küba tarihinin bilinmeyen, yayınlanmamış bölümlerini tamamlıyordu ve yaşanmışlıkları –bu kelime koşulsuzca kullanılabilir- tekildi.

Kendime Ricardo Pozas ile aynı rotayı izleyerek bir kitap yazmanın olasılığını gördüm ve bunu iki defa düşünmedim. Bir Kaçak Kölenin Biyografisi bu şekilde doğdu.

Ama nasıl ki herkes "meydana kendi sepetiyle çıkar" "her ustanın kendi kitapçığı vardır" demekse, Ricardo Pozas'ın temel kalıbını izlesem de ben kendime başka bir şey önerdim. O noktada etnografik öyküyü yorumlamaya başladım, gerçekçilik roman ya da kurgusal olmayan roman, bu türü tarif ettiğim gibi. Lanet roman

kelimesi beni oldukça sıktı. Niyetlerim bazen kırıldı, çünkü bir roman yazmayı reddediyordum. Koyulduğum şey bir etnografik öyküydü ve Kaçak Köle olarak alt başlık verişim böyle oldu.

Görüşmelerle aynı pratik emek, fişlerin dökümü, kayıtların deşifresi, bende gerçekleştireceğim bir fikir oluşturuyorlardı. Şans eseri bir eski köle, kaçak köle ve mambi seçmedim. Lagünler, bazı lagünler, daha iyi deyimle, Küba tarihinde var olan, Esteban onları doldurabilirdi. Alışılmadık iniş çıkışlarıyla, yalnızlık yıllarıyla, açıktaki hayatıyla, barakalardaki etnik ilişkilerle ilgili anılarıyla, ekoloji bilinciyle: adanın doğası ve çevresi.

Ayrıca, Esteban yaşamının o döneminde en belirleyici olaylara katılmıştı: Kölelikte kazma kürek ve Bağımsızlık Savaşı'nda pala ile. Diğer daha az önemde olmayan olaylara da düşünceli bir tanık oldu.

Esteban Montejo'nun tüm yaşamı atipikti, alışılmadık bir kaderin işareti tarafından belirlenmişti. Graham Greene bu yaşamı tekil olarak nitelediğinde, bize kesin bir sıfat olarak gözüktü, esere sıradan bir övgü değil, ama zeki bir gözlem barındırdığından. Tüm özneler, Kaçak Köle'ninki gibi, bu karakterleri birleştirmezler, tür içinde bu bir ideal model.

Verileri düzenlediğim oranda, onunla görüşmelerimin ürününü (günlük beş ya da altı saat sürüyordu) yapmak istediğim şeyi ve ona vermek istediğim yapıyı fark ediyordum. Kavuştuğum ilk şey, kurgusal olmayan romanın bir ülkenin kültürünün gerçek dönüm noktalarını belirleyen o sosyal olayları yeniden üreterek veya yeniden yaratarak fresko gibi bir belge olması gerekliliğiydi. Ve kurgusal olmayan romanın kahramanları önceliklendirerek, değerlendirerek ve basitçe kendi katılımı aracılığı ile onları bilinir yaparak kendilerine başvurmalıydılar. Bu olaylar abes değillerdi –her ne kadar sözde abeslik bazen bu tip anlatımlarda oldukça anlamlı olsa da- çünkü önemsiz olan bir kontekst içinde çok büyük bir öneme sahip olur, hepsinden öte "önemsizler" haber kaynağının karakteri ve öznelliği ile alakalı olduğu zaman. Pekâlâ, ben olguların ya da tarihi anların, nasıl adlandırılmak istenirse, ulusal kültürde radikal değişimleri belirlemesini, halkın ruhunu yaralamalarını ve bir eksantrikliğin şekillendirilmesine katkıda bulunmasını tercih ettim.

Böyle, Kaçak Köle, domuz ağılları ve kırbaçlar arasında köle bir çocukluktan kendini kaçak köle yapan bir dışlanmışlık aşamasına, daha sonra ücretli emekçi ve sonunda mambi aşamasına geçer. Yani: kölelik, kaçak kölelik, hamilik, Bağımsızlık Savaşı. Bu dönemlerin her biri Kübalı'nın psikolojisinde derin izler bıraktı, onun oluşmasına katkıda bulundu, ona bir tarih atfetti. Ve marjinal, yalıtılmış olgular değiller, bilakis yalnızca tarihsel hafıza temelleri üzerinde yeniden inşa edilebilen toplumsal değişim, epik, kolektif olaylardır. Ve bunun için temsili bir kahramandan daha iyisi, meşru bir eylem bulunmuyor.

Kurgusal olmayan roman nedir?

Bu örnekle tüm kurgusal olmayan romanın içermesi gerektiğini anladığım ilk karakteristiğini ilan etmek istedim: Temel olguları alarak, bir halkın duyarlılıklarını en çok etkileyen ve onları en uygun kahramanlarından biri ağzıyla tanımlayarak gerçekliğin bir açıklamasını önermek.

Bence Alejo Carpentier'in *Bu Dünyanın Krallığı*'nda Ti Noel bu fonksiyonu yerine getiriyor. O halktır, değerlendiren ve olaylara tanık olarak o konuşan biziz. Doğal olarak, edebi ölçüde bir tanıktır. Carpentier tarafından uydurulan bir kişilik, gerçek değil, ancak griotun fonksiyonunu yerine getirir, kurgusal olmayan romanın kahramanının.

Ti Noel, daha iyi bir ifadeyle, Alejo Carpentier Ti Noel'in sözcü olduğunu, gördüğü her şeye tanık olduğunu önerir, bir Eleggua gibi. Kaçak köle veya Rachel, istemeden edebi değil toplumsal ölçüde gerçek tanıklardır, çünkü onlar benim tarafımdan canlandırılmış, kurgunun bazı telleri ile işlenmiş olsalar da etten ve kemiktendirler, gerçek ve inandırıcı.

Ve burada kurgusal olmayan romanın icrası için asli olan başka bir noktaya yaklaşıyoruz: Ben'in baskılanması, yazarın veya sosyoloğun egosunun; değilse bile daha adil olmak için ben'in kullanımındaki ihtiyat, yazarın varlığında ve eserlerindeki egosunu baskılama. Ve bu, Truman Capote'nin dediği gibi bir yok oluş değildir, hayal gücünün ortadan kalkması değildir. Elbette, Truman Capote söylediğim şeye inanmıyor ve güvenilir bir kanıt onun tüm vaktini melankolik ve hassas katil Perry'den taraf olarak geçirdiği, *Soğukkanlılıkla* romanıdır.

Bu demek değil ki, bir noktada, yazar mantalite içinde, karakterlerinin psikolojilerinde öylesi bir noktaya kadar nüfuz etmiş olsun ki onların tablolarıyla yargılasın, onların ağızlarından konuşsun, çünkü bu özdeşleşme, haber kaynağı ile yazar arasındaki bu sempati kuvvetlice bağlanmalıdır, kökleşmelidir. Bireyciliğinden vazgeçmek, evet, ama haber kaynağınınkini üstlenmek, bütünlüğün temsil edilmesi için. Flaubert: "Madame Bovary, c'est moi" derdi. Kurgusal olmayan romanın yazarı kahramanıyla birlikte "Dönem benim" demeli. Bu dokunulmaz bir önerme olmalı, hedefteki ok.

Çağdaş yazarların tuhaf yaratıkları ile tahammül ettikleri hipnotizasyon abartılıyor. Capote çok iyi demişti: "Göbekleri önünde kendilerinden geçerler ve ayak parmaklarının ötesine geçmeyecek bir bakış açısı ile sınırlıdırlar."

Kıtamızda, kurtuluş ile ilgili eserlerin iki tür yandaşı vardır: Zamanın ötesine geçen, dünya ile ilgili yeni, özgün, kişisel ve meraklı bir görüşü olanlar; ve halkların değerlerinden yararlanarak onların psikolojisini irdeleyen ve böylece dönemlerini temsil eden ya da geçmişten yararlanarak bu günü açıklayanlar.

Dahiler, o büyük ustalar, benden ötedeler, popüler bilgeliği ve geleceği sezdiler. Anahtarları, onların bilgileri derin bir halk kavrayışında yatar; José Lezama Lima ve Nicolás Guillén'i anmam gerekir mi? Ve Meksika'da Juan Rulfo'yu, rüya ile hafızayı yansıtan imgeyle kolektif bilince nüfuz etmiştir, halkının ızdırap ve ilhamlarına. Miguel Páramo ölü babasını aramaya çıktığında ümidin etrafını saran bu dünyadır, Juan Rulfo'nunki de muhtemelen bu değil midir?

"Bu sebeple Comala'ya geldim, çünkü bana babamın orada yaşadığını söylediler". Juan Rulfo'nun *Pedro Páramo*'su kadar inandırıcı çok az roman biliyorum. "Sanatçının yürüyüşü [Eliot'un dediği gibi] sürekli bir fedakârlıktır, kendi kişiliğinde sürekli bir eksilme".

Bu benlik yitiminde sanat bilime yaklaşır. Ve bu sanatın başarısız bir girişim olmaması için, hibrit, yeni bir yol talep etmesi gerekir, farklı bir gelecek. Sanatçı ileri görüşlü olmak zorundadır. Ham gerçekliğin malzemeleri ile çalışan sanatçı, onlardan en büyük faydayı, onları açımlayarak, bu malzemelerde yeni olanı, geleceği resmederek çıkartmak zorundadır.

Bu zor bir ödev ve bazen yazar kumlarda kaybolma riskini alır. Hayal etmezsek bugün sergilediğimiz yarın sosyolog veya tarihçi tarafından kabul edilecektir, nefesimiz kısa süreli olacaktır. Yalnızca bir gerçekliğin bilinmesine katkı amacı taşır; yoksa belli bir güvenlikle, gerekli dengeyle eserlerimiz jelâtin olurlar.

Gerçekliğin bilinmesine katkı sunmak, buna tarihsel bir anlam katmak, kurgusal olmayan romanın başka vazgeçilmez özelliğidir. Gerçekliğin bilinmesine katkı sunmak kamuyu önyargılarından, soyaçekimlerinden kurtarmaktır. Modelinin kategorilendirebildiği bir gelenek bilincini okuyucuya bahşetmek gerekir, ona faydayla, kullanışlı, sonuçlanan bir miti teslim etmek. Bu model, daha fazla söylemeye gerek yok, ilişkili ve muğlak olmalı. Estetik ve kesin bir desen olamaz, ama sadece bir başlangıç noktası olabilir. Kaçak köle ve Rachel'in olmasını istediğim şey bu, bir varlığı tanımak için başlangıç noktaları, bir dönemi. Gerçekliğin bu tanınmasının onca yaratıcı girişimi karartan gri didaktiklikle alakası yoktur, en çok da savaş sonrası dönemlerde. Gerçekliğin bilinmesi, kendinin bilinmesini ima eder. Okur kendini kitaplar arasında bir diğer karaktermişçesine bulmalıdır, hareket ederek, jestler yaparak, hayal kurarak, yazarak, yargılayarak. Ama bence edebiyat insana eleştiri olanağı vermelidir. Ona karşı çıkacağı veya onaylayacağı bir alan bırakmalı.

Rachel'de kontrpuanlı tekniği kullandım ya da Rashomon sistemini; konkav bir ayna aracılığıyla bir bakış gibi, Rachel'in yanında veya ona karşı olunabilir. Irkçı savaşta, Estenoz ve Ivonet'in, hükümet yanında yer alıyor, asi patlamayı kapatmak için Oriente'nin sırtlarına çıkan kalabalıklardan yana, Rengin Bağımsızlarından. Burada Rachel nihai model, önyargılı olur, çünkü en azgın ırkçılığın davranışı budur; sonra paternalisttir, anlayışlı olmak ister... Ama önemli olan bu davranışın yalnızca Rachel'e ait olmadığı, ama Rachellere mal olduğu. Bu sebeple modelin aşırı olması gerekir, insanları biraz sarsmak için, okuyucuyu.

Diğer karakterler aynı olay üzerine başka bakış açıları izler, aralarından Esteban Montejo 12'lerin Savaşı'nı diş ve tırnak gibi savunur. Gerçekliğin bilinmesine bir örneği tarif etmeyi tamamladım, diğer deyimle, sergilenen fenomeni; ama fenomen arkasında bir kriteri, ya da birkaç kriteri. Veya fenomenin içeriğini.

Sosyolog sanatçının dengesi, didaktiğe düşmeden tüm bunların açığa çıkarılmasında yatar, bayağılık içermeden; başka sözcüklerle sanatla. Tarihsel bir olgunun bu şekilde ortaya konmasında bilimsel bir kaygı vardır. Fenomen, var olmadığı rezervine karşı henüz hayatta olduğu ölçüsünde yalnızca geçmiş değerine değil, aynı zamanda mevcut karakterine ilgi gösterme noktasına gelmelidir.

Tarihsel fenomen

Bu tür eserde, anlaşılan nesnelliği yakalamak öznellikten daha kolaydır. İlk bakışta tarihsel olguyu kavramak karakterlerin bilincini keşfetmekten daha sade, daha ulaşılabilir gözükür. Ancak, bence tam tersi ile sonuçlanır. Tarihsel fenomen de aldatır. Genellikle bize daha donuk ya da bileşiminin en göze çarpan yüzünü verir. Ve diğeri baskın bir gerçeklikle sarılı olarak örtülü kalır. Zor olan önyargılı ve sınıfsal bakış ile kapalı kaldığı tarihsel olgu maskesini çıkarmaktır.

Kurgusal olmayan romanın müteşebbisinin bir kutsal görevi vardır ve o madalyonun öbür yüzünü açığa çıkarmaktır. Bunun için, yapması gereken ilk şey araştırma ve sondaj önünde bir çalışmadır. Fenomene içsel olanı, gerçek nedenleri ve gerçek etkilerini keşfetmek.

Bu şemail (görünen olay) ve özü (bizzat tarihsel olay) arasında birincisinin ikinciyi içerdiği gerçek bir ikilik vardır. "Tarihsel olay [der A. Sánchez Vázquez] çıplak, şeffaf olay gibi kendi başına olmaz. Onu kavramak onu sureti dışına yerleştirmek, ilişkili unsurlar ve karşılıklı bağımlılar gibi, diğerleriyle bir bütün oluşturan tüme bütünleştirmektir."

Nesnenin tarif edilmesi zorluğu kurgusal olmayan romanın en büyük engellerinden biridir. Çünkü öteki, öznel olan, aynı tarihsel olgudan çıkarılır. Sonradan aktörlerini analiz etmeye girmek için öncelikle dönemi çok iyi tanımalıyım, elzem hareketlerini, değişimlerini, atmosferini; yoksa anlatan kahraman ile, anlatım biçimiyle olay adasında bir çelişki baş gösterir. Dilin kahraman ile dönemi arasında kurulması gereken etkileşimi sadık ve kesin olmalıdır. Asla hainlik yapamaz.

Dil ve iletişim

Şimdi artık dilin zeminine giriyoruz. Kurgusal olmayan roman söz konusu olduğunda üzerinde durmanız gereken başka bir nokta ve belki en hassas nokta. Dil sayesinde iletişim elde edilir, dil yalnızca seçilen kelimeler değil, aynı zamanda tonlama, çekimler, sentaks ve jestlerle anlatmaktır. Şayet bir karakter baş döndürürcesine çok hareket ederse, zigzaglar çizerek bize bir dil veriyordur. Bu hareket, bu zigzaglama, kendi konuşma diline ihtiyaç duyar, belki de kestiren, asabi, az özenli kelimeler, sonunda...

Şayet dil meditatifse, poetik, acelesiz, büyülü dile meyleder. Eğer eylem karakteriyse, dil daha ziyade beklenmedik, haşin, gözü kesin unsurlara meyleder. Rachel'in Şarkısı'nda dil ile kuvvetli karşıtlıkları deneyimledim. Rachel, Kaçak Köle'den farklı olarak, büyük dozda ciddiyetsiz bir karakterdi. Akıllı ama oldukça çelişkili. Flash back ile anlatmanın bir yolu sinemayla evliliği, belgesel sinemanın diliyle. Diğer taraftan, onun popüler gücüne, günlük dildeki stiline rağmen, Rachel gösterişliydi; kendi fantezi dünyasında dalgındı. Ve bu onu karmaşık tümcelerin ve zoraki kelimelerden bir dilden alıkoyardı. "Ben hüzünlü bir melankoliğim. Ben liberal ve demokratım, kurşuni kırmızıyı severim ve örnek vermek gerekirse flatuizm gibi kelimeleri".

Bu dile neredeyse her daim saygı duymak gerekir, kulağımıza ikna edici gelmese de. Çünkü kendisini azgelişmişliğin dili olarak tanımlamakta tereddüt etmediğim bir dildir. Çelişkileriyle manzuma ulaşır, tezatlarında. Tutarsızlık ve berraklık bu öznede zorunluydular. Beni çeken, doğal olarak, buydu. Kitabın dil çizgisinin ayarlanması da böyleydi. Görkemli tonlar, sözlü mücevherat, çoğu kez sıkı, haşin kelimelerle karşıtlık oluştururlar. Bu tonlar ve piruetler arkasında çok şiddet saklanmıştır.

Dolayısıyla, dil yapaydan hakikiye giderse eser içinde kahraman da aynı kaderi paylaşır. Ancak kahramanın tüm özgünlüğüne onu pek çok romancının karakterlerini kapattığı cam kutudan çıkararak dikkat etmek gerekir. Sonra karakterler karikatürler gibi kalır, esperpento gibi ve iletişim kurdukları şey bir alegoridir ve asla gerçek heyecan değildir.

Balzac, Stendhal ve Flaubert bana göre inandırıcı karakterleri

canlandırmayı bilen ilklerdi. İroni ve şüphe kuşkusuz bu karakterlerin temsil ettiği şeye daha fazla nesnellik katan özelliklerdi. İçtenlik de büyük bir erdemdir. Rachel'in ironisi hayatını, dönemini netleştirmeye katkı koyar. Vicdansız bir dünyada, alçak ve sinir bozucu, tek can simididir. Kaçak kölenin içtenliği, içten, açık kelimeler, monoloğunda hayatına büyük bir dramatizm katar; duyguları soylulaştırır ve olguları güçleştirir, onları kuşatan şüpheden rahatsız olurlar.

Ama kurgusal olmayan romanın dilindeki temel, konuşma diline yardımcı olmasıdır. Yalnızca böyle hayat bulur. Ama bahsettiğimiz gibi boşaltılmış bir konuşma dili. Kayıt cihazının bana dikte ettiklerini tam olarak yeniden ürettiğim hiçbir kitap yazmadım. Kayıt cihazından dilin tonunu ve anekdotu alırdım; geri kalan, stil ve nüanslar hep benim katkım olacaklar. Çünkü bu basit ve tekdüze sahte edebiyat, deşifrenin ürünüdür, hiçbir yere gitmeyecek.

Oscar Lewis'in *İşte Hayat*'ı gibi bir kitap, tekrarlayıcıdır, çünkü edebiyat değildir, sade ve samimidir: Bana söylediğini yazdım ve onu bana nasıl söylediysen o şekilde yazdım. Bu yolun benim pratik etmekte olduğum kurgusal olmayan roman ile pek alakası bulunmuyor. Çünkü bana göre, edebi hayal gücü sosyolojik hayal gücünün kollarından çıkmalıdır. Ve kurgusal olmayan romanın yazarı kendini sınırlandırmamalıdır. Bir yazarın bir fenomenden en iyi şekilde yararlanmasının yolu fantezisini uygulamaktır, gerçek bir özün içinde kurarak.

Rachel'de dedim ki: "Bu onun hikâyesi, yaşamını bana olduğu gibi anlattı ve ben de ona olduğu gibi anlatacağım". Bu noktada birçok imalı şey gelir. Hayal gücünün dizginlerini karakterinin kişiliğine zarar vermediği ölçüde gevşetmelidir, onun diline hainlik etmediğinde.

Ama sistem olarak dile dönmek istemiyorum. Benim bu alandaki az deneyimim bana bazı dersleri verdiler bile. Günlük dil Latin Amerikalı yazarların kolayca düştükleri bir diğer tuzak. Dil tabiattır, ama edebiyat değil. Birçok Latin Amerikalı yazar bu konuyu tersyüz ettiler. Ve dilden onu insandan, hayattan ayırarak bir çarpışma, bir kabuk yaptılar. Kitaplarına yerli kelimelerle, bükülmüş ve sınırlı bir jargon gücüyle tutundular ve taslakta gözükmesi gereken insanı bir kuklaya çevirerek gizlediler. Öyle ki bu insan bir

spatula ile kelimeleri katmanlarına ayırsa dahi öne çıkamaz. Hepsi insanın zararına folklorik retoriğin bir cephanesi.

Daha fazla uzağa gitmemek için Carlos Fuentes'in *Deri Değiştirmek* kitabı gibi örnekler verebilirim. Burada hantal bir retoriğin tekrar kullanımı, anlamanın tüm olasılığını yok ediyor, kasılmaların hantal kullanımı da, fonetik bir dilin çizgisini izleyerek eseri pratikte okunamaz kılıyor.

Goytisolo'nun aynı eylemi, Kübalı biçimde konuşarak tekrarlama girişimleri hafızamızda tazedir. O sayfalar çapraz bulmaca gibiydiler; kasılmayı kasılmayla analiz etmek için durmak zorundaydın ve işin keyfi sıfırdı. Hata, dili canlandırmak için popüler kaynaklardan yararlanmaya hevesli olan yazarın bu dilin, bu saf halinde evrensel olarak kullanılmayan oldukça özgün yapılarının olduğunu unutmasındadır. Sorun bu formları, bu yazıları, diğer formlara, diğer yapılara yükseltmeyi bilmek: kültler. Mark Twain'in *Huckleberry Finn*'sinde yapmayı bildiği şey buydu ve sonra Salinger'in *Çavdar Tarlasında Çocuklar*'ında. Onlar günlük kullanımdaki kelimelerle yazıyorlar, kapsayıcı üsluplarla, ama içi çok boşaltılmış.

Popülist kitaplardaki neredeyse soyut, hermetik meclisler bu kitaplarda bulunmaz. Burada bu popüler form özsuyunu dekompoze etmeden kült bir ifadeye yükseldi. Rulfo'nun karakterleri Twain veya Faulkner'inkilere öykünebilirler, çünkü gerçek bir sahnede hareket ederler; zoolojik bir sahnede değil.

Kurgusal olmayan romanın destekçisi, herhangi diğer yaratıcıdan çok, karakterlerine bu dinamizmi vermelidir, çünkü eklemli bellek, dönemin bilinci, ki türün oldukça özel hedefleridir, sahici bir üs gerektirirler, inandırıcı, yapay mekanizmalar ile yönetilen bir yaratık değil. Özgünlüğü garanti edenin yalnızca bölgesel bir dil, bir dialekt olduğu kriterini öne sürmeyi bırakmak gerekir. Konuşma dilinden, sosyal jest gibi, özünü almak gerekir. Basmakalıp bir koreografiden daha grotesk değil. Aynısı anlatı için de söylenebilir.

Küba'da, konuşma dilinin düz yazıya yansıtıldığı önemli örnekler var. Onelio Jorge Cardoso'nun bambaşka hikâyeleri ve Lydia Cabrera'nın zirvedeki eseri, *Dağ*, sözlükçülükle gerçek bir anlaşma.

İtalo Calvino'nun şu sözlerini tekrar etmek istiyorum: "Toplum

her şeyden evvel tarihsel bir sürecin sonucudur; doğal bir kaynak değil, duygusal ve spontan bir mutluluğun taşıyıcısı". Ve buna inandığım gibi dilin de tarihsel bir sonuç bir sentez olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle, edebiyatta konuşulan dilin kullanımı çok zordur, çünkü estetik cazibelerine sarhoş olunabilen başka bir tuzaktır. Kültçü yazarlar, kendi sözlü pirotekniklerinin mucitleri, kelimenin ateşine frensizce sürülürler, onun harika kıvılcımlarına, parlak yüzlerine. Konuşma diliyle çalışanlar kendini önceden bastırır ve başka daha kompakt bir ateşe atılırlar, laboratuarların ve analizlerin ateşine.

Bu dilin işlediği bir eserin icrası için her şeyi dinleyen, algılayan ve mükemmel tarafsız bir kulak olan bir kayıt cihazı gereklidir. Duymak istemediklerimizi dahi sadık bir şekilde kaydeder.

Eksik halka

Buraya kadar kurgusal olmayan romanın icrası için gerekli olan noktaları ortaya koydum. Ya da temel özelliklerini.

Bu yaklaşımlar içinde, genelde cereyan ettiği gibi, özneyi bir kurgusal olmayan roman olarak bilinmesi için onat başka içerikte bileşenlerin, örtülü maddelerin olması çok olasıdır. Sadece en çarpıcıları, kaçınılmazları tarif ettim. Ama ben kurgusal olmayan romanın bir teorisyeni değilim, ben kendisinin müteşebbisi olduğumdan ve eleştirmen değil yaratıcı durumumdan ötürü çalışmalarımdaki, duyarlılığımda ve göremediğim bazı meseleleri göz ardı edebilirim.

Sanat kördür, aşk gibi ve sanatçılar olarak âşıklar gibi bazen ne yapmakta olduğumuzu bilmiyoruz. Bir yöne gittiğimize inanıyoruz ve pusula ters yönü gösteriyor. Birinin hissettiği veya sezdiği şeyler gizemini kaybetse de arada sırada sarih olmalıdır.

Sosyologların yöntem olarak adlandırdıklarına girmeden evvel bir fikri açıklığa kavuşturmak isterim. Kurgusal olmayan romanın sanat yönetmeninin süper hedefi yalnızca estetik değildir. Bunun önceden gündem ettiklerimin hepsini çıkarımsayacağını umuyorum. Kurgusal olmayan romanın müessisinin süper hedefi daha işlevsel, daha pratiktir. Ülkesinin geleneğinde uzun bir zincirin bağlantısı hizmeti görmelidir. Kolektif hafızayı telaffuz etmeye katkı koymalıdır, ben olana değil biz olana.

Şayet *Kaçak Köle* ve *Rachel* hafızanın gevşek bağcıklarını bağlamaya yaradıysa kendimi tatmin olmuş hissedebilirim yoksa bozgundur.

Bizimki gibi, kültür tanımı eksikli olan kıtalar, biçim ve görüntü geneleğini yerleştirmek için kurgusal olmayan romana ihtiyaç duyarlar. Sosyolog sanatçı bunu göz önünden kaybetmemeli. Kendimi bu bağlantıyı birleştirmeyi bilen yazarların örneklerini ortaya koymaya adarsam, doyana kadar isimler anabilirim. Küba'da Lydia Cabrera, folklörü Afrikalı köklerinden toplayarak, efsanelerinden, destanlarından, öykülerinden; Afrika'da Amos Tutuola, Brezilya'da Luís da Cámara ve Meksika'da anlatı edebiyatının daha içinde Juan Rulfo ve elbette Brezilya'da Guimarães Rosa.

Tarihsiz insanların tarihi, Juan Pérez de la Riva'nın söylediği gibi, kolektif bilincin ekskavatörlerinde sözcüleriyle karşılaştı. Ortaçağ âşıkları burada en yakın rakiplerini bulurlardı. Gidip gelen aşıklar bu Kıtada embriyo halde öneme kavuşurlar.

Buraya kadar kurgusal olmayan roman olarak adlandırdığımız ürünün içeriğini analiz ettik. Şimdi ayrıntılandırılmasında izlenmesi gereken adlımların hangileri olduğunu göreceğiz. Umarım bunun mutfak tarifiyle bir ilgisi olmaz.

Yöntem

Yöntem terimi, hep kulaklarıma tumturaklı rezonanslarla gelmiştir. Sosyal antropologlar, tarihçiler, etnologlar bu terimi sıkça aşırı ambalajlayarak kullanırlar. Ve bu sözcüğü profesyonellerin dudaklarından duymak, o denli ağır aksanlarla, bir süre boyunca beni ele geçiren garip bir bir korkuya neden oldu ve yöntem demek, uzmanlar için sığınak ve imalarla dolu kutsal bir kelimeyi ifade etmekle eşdeğerdeydi.

Ancak, Pozas ile Calixta Guiteras ile çalışarak ve altı yıl boyunca Etnoloji ve Folklör Enstitüsü için ekip araştırması yaparak o hayalet kaybolup gitti ve yöntem günlük pratikle sonuçlandı. Önceden ayarlanmış prosedürler ve hatta doğaçlama, araştırmacının kişisel karakteri, haber kaynağı ile ilişkileri, şeylere bakış açısı, başka deyişle teorik yaklaşım ve tüm türevleri, belli teknik malzemelerin kullanımı ve sabır. Yöntem kelimesini ne zaman telaffuz etsem yanımda beliren o iblisler lejyonu gözden kayboldu. Ve malzemeleri

toplamak için devam etme olgusu ile örgütlü bir iş için fikirler ilk büyük yöntemsel adımı teşkil ettiler.

Haber kaynağı, kahraman, karakter, özne, çalışmanın objesi nasıl adlandırılmak istenirse, öncelikli olarak göz önünde bulundurulan olmalıdır. Benim kişisel durumunda, en azından iki eserime ilişkin, kahramanlar sanki büyü sanatıyla yaşamımda tesadüfen ortaya çıktı. Onları arama ödevine koyulmadım, onlarla karşılaştım. Esteban ile gudubet bir gazete sayfasında kendisi müzeye ait bir parça hizmeti görürken. Rachel ile birçok emekli yıldız adayıyla; yirmili yılların yaşlı Havana yosmalarında; Petit Bertha'da, Yarini'nin aşkı, rujların ilüzyonuyla çevrili; Luz Gil'in hafızasında; eşsiz Amalia'da, melankolik ve gururlu –aralarındaki tek flapper- ve hepsinden öte, birçok Kübalı kadının psikolojisinde. Samimiyetle söylemek gerekirse, Macorina'nın yürüyüşleri, Prado kafelerindeki muhabbetler; neredeyse bir ayağı çukurda sahne görevlileri, Alhamra yerel dili batığından kurtulanlar, ülkenin sosyal ve siyasi çalışmalarının filtresi ve yıpranmış perdelerin dokunaklı varlığı bu kitabın yazılmasında ilham kaynağı olmuştur.

Bu sebeple, gerçekte karakter ortaya çıktı, hep oradaydı, kavranamaz geçmişimin nostaljisinde, ülkeyi kavrama ihtiyacımda. Ona asıl imgeyi vermekte, daha karışık, daha hırçın.

Esteban Montejo'nun durumunda bir haritadaki gibi en kalabalık bölgeler vurgulanır, eylemden kirlenmiş olan, insanın taraf tutmak için kendini tanıtmak zorunda olduğu yerler. Hepsi oldukça açıktı. Ve oldukça uyarıcı. Esteban sıra dışı hafızasıyla bana Kübalı geçmişi aydınlattı, Alaaddin'in lambası gibi. Kölelik, kaçak kölelik, Bağımsızlık Savaşı mükemmel biçimde hayatında belirlemişti ve de spiritüel bütününü oluşturmuşlardı. Esteban sonra ideal bir modeldi çünkü kurgusal olmayan romanın iki gerekli koşulunu birleştiriyordu: Bir sınıfı temsil eden bir karakterdi, bir düşünceyi ve Küba tarihinde tamamen kümelenmiş insanın psikolojisini belirleyen tekil anları yaşamıştı. Esteban kesinlikle bir bağlantıydı.

Ve oradaydı, bekliyordu, onu uydurmak için hiçbir çaba sarf etmem gerekmedi. Araştırmacı büyük bir dayanışma duygusuyla zamanında varmalıydı. Çünkü yöntem üzerine konuştuklarımızdan faydalanarak, araştırmacı ile haber kaynağı arasında derin bir eşleşme yakalamak için elzem olanın dayanışma olduğunu

düşünüyorum. Araştırmacının başarısız olduğu kabul edilebilir eğer Evans-Pritchard'ın dediği gibi: Ayrılık anında, iki taraf içinde oyunun cezası yoktur.

Bu eşleşme kurnazlıklarla elde edilemez. Bu bir söküm. Merhamet, hayırseverlik, nezaket, paternalizm –oh, paternalizm!– var olamaz; yalnızca doğru, yakın ilişki, gerçek var olabilir. Haber kaynağı bir insan varlığıdır, etten ve kemikten ve dokunulamaz, yakından bakılamaz bir müze parçası değil. Şefkat ile ziyaret edilmesi gereken, başı okşanacak çaresiz veya sevgiden yoksun bir yaratık değildir.

Haber kaynaklarına sanki ölüm döşeğindeki hastalar gibi yaklaşan birçok sosyal emekçi gördüm. Aşırı hassaslık itki doğurabilir. Kimse bu dünyada tamamen mazlum değildir. Sosyal araştırmacı haber kaynağına yaklaşımında çok dikkatli olmalıdır, çünkü çalışmasının sonuçları oraya bağlıdır.

Esteban ile havadan sudan ve her şeyden konuşarak uzun ve mahsuldar saatler geçirdim. Bazen onun bana çok kişisel durumları anlatmak istediği günleri not defterimi almadan geçirdik. Rachel ile de aynısı. Kendime onu teklif etmeden özdeşlik arıyordum, samimice itirafın olanağını. Bu yazar-kahraman veya araştırmacı-haber kaynağı ilişkisinde, yarılmayı denemek gerekir. Başka sözcüklerle, diğerlerinin yaşamını sevgiden, bağımlılıklardan sağlam bir köprüyü yükselterek yaşamaya çalışmak.

Perry Smith, *Soğukkanlılıkla*'nın yazarının niyetini soğuruyor, ona egemen oluyor; Capote ve modeli arasında gergin ve derin bir ilişki ürüyor. Perry, hapishaneden ona, "Sizin mektuplarınız için yaşıyorum" yazar.

Bu masalsı bir deneyim. Biri kendi olmayı bırakıyor, diğerinin de hayatını yaşamak için kendi hayatını yaşamayı bırakıyor, karakterininkini. *Tristes Tropiques*'te Claude Lévi-Strauss "kendim olmayı bırakmadan ötekini nasıl tanıyabilirim?" diye sorar.

Kurgusal olmayan romanın müteşebbisi onu özünde değiştiren ikinci bir hayat yaşar ki bu hayat gerçektir. Bu ikinci hayat üzerinde icat edebilir, hasadından istediği her şeyi koyabilir. *Kaçak Köle* ve *Rachel'in Şarkısı*'nda doğallıkla yaptığım gibi, ama bu yeni taşlar hakiki bir sediman üzerine konuldular, değişmez bir platform üzerine. *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi*'nin tüm içeriği

doğrulanabilir. Ortaya koyduğum notlar ve açıklamalar bunu onaylıyor. Hikâye tarihsel bir kitap olmamasına rağmen, ama bir dönem içinde bir karakterin araştırması olduğundan, yaşamın kendisi kadar gerçek.

Bir sökümün meydana geldiğini söylemiştim. Benlik yitimi de oluşur; biri öbürüdür ve yalnızca bu yolla onun gibi düşünebilir, oymuş gibi konuşur, haber kaynağı tarafından aktarılan yaşamın darbelerini içtenlikle hisseder, onları kendininmiş gibi hisseder. Orada şiir vardır, bu tür çalışmanın gizemi. Ve mantıken birine kolektif bilince, bize, sızmak için izin veren bu koca açık kapı.

Kurgusal olmayan romanın müteşebbisinin rüyası, bu genişleme açlığı, bilinç ve eşlenim, aynı zamanda Malinowski, Ortiz, Nina Rodrigues ve 19. yüzyılın Fransız romancılarının rüyasıydı. Her biri kendi alanında aynı kökeni aradı, yalnızca yaklaşım değişkenlik gösterdi. Birinciler için deneme, ikinciler için roman yoldu. Evrensel bir imge görüntüsünde kendi ülkesinin mitolojisini kurtarmak üzere belirlenen hikâyeleriyle Selma Lagerlöff'ün eserini şimdi hatırlamaya değer.

Bu araştırmacı-haber kaynağı ilişkisinde burada diğer asgari içerikte detayları göstermeliyim. Örneğin, haber kaynağını konudışı sözleriyle başıboş bırakmak bir hatadır, onu biraz yönlendirmek gerekir, bir yöne itmek, ilgisini çekmek, ona sonra pratikte varyanslarına maruz kalacakları öncelikli anketler uygulamalı, arada sırada bihaber olmadığımızı göstermek ve bizi fantezisiyle kandırmaması için aykırı düşmeli. Genellikle en iyi haber kaynakları yaşlılardır ve onlar muazzam bir fantezi kaynağıdır.

Bazen bu fantezi anlamlı bir erdemdir, edebi, ama ona sosyal olgunun muhatarasına gitmemesi için dikkat etmeli. Demem o ki, onu adileştirmemeli, küçültmemeli. Yaşamın özünü ve kötü yanını, acının tarafını görenleri, saçma bir mutluluk yaşayanları tercih ederim. Ve bununla hiçbir surette kendimi teslimiyetçi karakterlerle eşleştirmiyorum. Teslimiyet burjuva bir dönekliktir. Aklın bir kategorisi olan septisizm ile karıştırılmamalı. Hayata teslim olan karakterleri seviyorum, böylece onun tarafından yok edilirler. Hep mücadele solukları olmalı ve sürekli belirli darbeler vermeliler. Quijote değirmenlerle karşılaşmıştı gövde gövdeye ve bu onun mücadele biçimiydi; Sancho hezeyanında onu takip etti,

onun meselelere dair pratikliğini varsayarak. Sancho bazı anlarda beyinden daha büyüktür. Diyeceğim ki: İkisi de değirmenin altında insanlık trajedisinin yasını tutmak için oturmadı.

Artık elde karakterle ikinci adım atılmalıydı. Ve o tarihsel sorgu, dokümantasyon, okuma, dönemin, tarihi anların ve bunlarda cereyan eden sosyal olayların tanınması. Dönemin ciddi bir idrakı, bilimsel şuur temeldir. Seyahat kitapları, göreneksellerinkiler, arşivler bana göre daha az güvenilir kaynaklar, çünkü Moreno Fraginals'ın dediği gibi, neredeyse tüm fonlar resmi bir görüşle zehirlenmiştir –sömürgeci olmadığında cumhuriyetçi, diğer deyişle, neokolonyal ölçütlerden etkilenmiş–; aynı zamanda gazeteler, mektupların derlemesi ve canlı kaynaklar. Ya da karakterin çağdaşı olmalı, teyit veya tekzip etmek için.

Raflar ve görüşmelerin meyvesinin fişleri ile belgelerin, fotoğrafların, gazete küpürleri, genel olarak basılı malzemelerin kopyaları olmalı, referans kitapları ve bir kronoloji. Rachel karakterini olaylar çuvalı içinde konumlandırmak için Ambrosio Fornet'in kronolojisinin oldukça büyük bir yardım olduğunu itiraf etmek zorundayım. Kronolojik sekanslar, en çok da eser kontrpuana dayanıyorsa, aslidirler. Çünkü yapılar kontrpuanda kurulur, jukstapozisyonda koyulurlar; zaman içinde olgular çeşitlenir ve daha büyük bir kontrast elde etmek için, hafıza oyununun etkin olması için yapılarla çalışmak gerekir. Bu 1910 yılında gerçekleşen bir olayın 1925 yılında gerçekleşen bir olayın arkasında yer alabilmesidir ve benzerleri. Bu yapılar arasındaki ilişkiler eşit olmak zorunda değildir. İki yapı arasından birinin diğeri üzerine daha önemli ya da basitçe farklı doğadan bir eylem icrası zuhur edebilir. Ama hepsi oluş ile bütünlük düzenine tabi olurlar. Bu sonu elde etmek için bir kronoloji kaçınılmazdır, çünkü tarihsel eğilimi tayin eder. Eseri bir yapboza dönüştürmek için değil, ama daha ehil yapısal bir hareket vererek anlatım biçimiyle, iç monolog ile hafızanın dalgalanmaları ile ve biyolojik bir organizmanın hayatı ile doğrudan bir ilişkisi olsun diye.

Kayıt cihazı bu durumda kullanışlıdır, fişe alınan nottan çok daha kullanışlı, çünkü kayıt anlatımın ritmini ve sekansını yakalar. Kayıt cihazı ayrıca bana fantezi ürünü gibi gözüken, ama kaydedildiklerinden ve haber kaynağının sesinin onlara tanıklık

etmesinden dolayı o pasajları kayda geçirmeme hizmet etti.

Tüm malzeme derlendikten sonra, en heyecan verici faz olduğunu söyleyebilirim, düzenleme gelir, sınıflandırma ve redaksiyon. Açıklamaları yeniden okumanın benediktin ödevi. Bu dökümlerle malzemelerin kritiğinin mükemmelleştirilmesi anı. Çalışma başlar. Ağır kısmıdır. Çalışmanın çekirdeği. Burada nöbette olmalı, malzeme önünde pozisyon almalı. Dinlemek ve toplamaya dikkat etmemişsek burada ters pozisyon almamız gerekir. Göstermek istediğimiz gerçekleri açığa çıkaracak temelin seçimi gerçekleşir. Hepsinden öte sonrası için kaldırmakla ilgili, redaksiyonda temele süzülmüş bir malzeme eklemek, kesin.

Malzeme baştan savma olmadan biraz kompakt bir dokuya sahip olmalı. Haber kaynağının kafasından geçenlerin hepsini içerecek elastiklikte, Virginia Woolf'un kendisiyle hayal kurduğu ve vakurun, önemsizin ve güzelin mevcut olduğu bu günlük gibi.

İsterdim ki [der İngiliz yazar] bu günlük, içine bir sürü paçavra ve hurdanın seçmeden durmaksızın atılabildiği derin bir sandığı andırsın. Ona bir ya da iki yıl sonra çoğunlukla öyle gizemlice onca birikintiyi yaptıkları gibi, bir tek kalıp içinde, hayatlarımızın ışığını yansıtırcasına oldukça şeffaf biçimde, ama aynı zamanda kararlı ve sakin sedimanlarda, bir sanat eserindeymişçesine koleksiyonun kendi kendine neyi seçtiğini veya arıttığını, neyi eklediğini, keşfetmek için geri dönmek isterdim.

Malzemelerin bu entegrasyonu, evrensel olarak yansıyanların yaptığı şeydir. Bir dönemi belgelemekten daha büyük bir amaç arıyoruz, ona hükmetmek istiyoruz ve bunun için haber kaynağımızla birlikte konumlanmamız gerekiyor. Bu onunla aynı görüşte olduğumuz, onun gibi düşündüğümüz anlamına gelmiyor, ama basitçe söylediğini almak, şeyleri nasıl gördüğünü. Kendimi kişisel değerlendirmelerinde Rachel ile eşleştirmiyorum, ırkçı, demagojik, ama bu itiraflar açığa çıktığı an ben de anında onları farz etmeliyim; sonra onları karşıladım ve lağvettim. Bu sebeple onun gibi böylesi çelişkili bir karakter karşısına yalanlama sesleri koymalıydım. Böylece, değerlerine bu ekleme bana dönemi daha iyi tanımama izin verdi ve diğer bakış açılarıyla karşıt yargıları çıkarmama.

Fenomenin evrenselleşmesi kısmen orada bulunuyor, bu

kontpuanda; hata yapmak ve kör edici bir ışık yakmak için her şeyin karıştığı bu fikirler mücadelesinde, görüşler buluşana ve bir olgunun farklı versiyonlarını verene kadar bu yansımasını genişleterek ve daha evrensel bir kürede bulunarak karmaşıklaşacaktır.

Rachel'de söylemekle o kadar ilgilendiğim şey onun yanlı, kaprisli bakış açısı değil, ama onların olası daha az yanlı, daha az kaprisli olan diğerleriyle nasıl birleştiği ve özel bir sosyal kontekstte bir yaşamın hüsranını yansıtan bir bileşik kaplar sistemi kurmaları. Bununla kontrpuan yöntemi veya stilinin ve jukstapozisyon yapıların etkinliğini göstermeye çalıştım. Bence bu yöntem yalnızca bir kahramanı alan kurgusal olmayan roman için değil, ama daha geniş, tarihsel karakterde monografik araştırmalar veya aile çalışmaları için de kullanışlı.

Oscar Lewis'in *Sánchez'in Çocukları*'nın durumu kontpuan kullanımına güzel bir örnek, Lewis'inkinin bir kurgusal olmayan roman olmamasına rağmen. Ve bunu açıklığa kavuşturmak istiyorum. Lewis bir sosyal katman araştırması yapar ve ulusal kontekst vermez; bence çok meşru, ama sonunda çok önemsiz bir seviyeye düşen bir şey. *Sánchez'in Çocukları* örneği formal bir deneyim hizmeti görür. Belki Juan José Arreola'nın *Kutlama*'sında ki kesinlikle edebi bir eserdir bu kullanımın başka bir örneği vardır, bu sefer sanatsal.

Evrenselleştirme başlığını tamamlamak için kurgusal olmayan romanın müteşebbisinin aramak zorunda olduğu nesneleştirmenin yalnızca formda değil, kullanılan yöntemde de olduğunu ekleyeceğim. Anahtar içerikte. Karakterler kendi zamanlarıyla bir diyalog kurmakla bütünleşik olarak çalışmak zorundalar. Flaubert bunu kurgu karakteriyle elde etmiştir: *Madame Bovary*. Bu diyaloğun gerçekleşmeyeceğinin ne kadar ikna edici olduğunu karakteri tanımak için gitmeye devam edebileceğimizi bildiğimizde, yeniden kendimizi sorguladığımızda, gün be gün karşı karşıya geldiğimizde hayal ederiz, çünkü o var olan bir karakterdir.

Edebiyatın işlevinin didaktik olmaması gerektiği yeterince söylendi. Ama buna dikkat etmeli, çünkü sosyal insandan acemice kaçarak korkunç bir boşluğuna düşebiliriz. Acil gerçekliğini benimseyerek kendi dönemini cisimleştiren, tarihe kalıcı şemalar

sunan ve dünyayı ele geçirebilecek karakterlerle sosyolojiyi, didaktizmi aşmalıyız. Modellerimiz öldüklerinde dahi karakterlerimiz nasıl ki kalıcı olmalıdırlar, kendi zamanlarında hayatta kalarak inceltilmiş ve uzak bir geçmişte yansıma olurlar. Onlar farklı ve yeni bir gelecek için dönüm noktaları olarak hizmet etmelidirler.

Amerika kuruluşundan bu esere ihtiyaç duyuyor. Amerika'nın kendini bilmeye, ayakta kalmaya ihtiyacı var. Zengin kurgu akımı ile tanıklık eserleri Latin Amerika'nın girift gerçekliğini ince eleyip sık dokuyarak, toparlayarak elden ele gitmeli.

Böylesi bir ödev [Roberto González Echevarría'nın öne sürdüğü gibi] anın politikasının dilini yansıtmaktan ya da sosyal bilimlerin içi boş jargonundan memnun olan devrimci bir edebiyata verilmemiştir, ama tavizsiz bir dil arayışı içinde bir kültürü kurmayı başarana verilmiştir.

Gelenek insanın tüm ruhsal varlığından oluşur. Geleneksiz bir halk yapraksız bir ağaç gibidir, hafızasız mazlum bir halk. Temel eserler arasından kurgusal olmayan roman bu hafızaya katkı koymaya devam etmeli. Onunla yalnızca bir gerçekliğin bilinmesine katkı koymayacağını, aynı zamanda bir dilin tanınmasına, edebiyatın canlandırılmasına yardımcı olacağına eminim.

Latin Amerika romanının krizinden çokları bahsetmemiştir. Avrupa'nın taklidinin türe safra koyacağına birçoğu inanmamıştır. Umarım artık bu karmaşa Rulfo ve Guimarães Rosa örnekleri ile aşılmıştır.

Eminim ki kurgusal olmayan roman kıtamızda büyüyecek. Yaşlı siyahların dediği gibi ihtiyaç zorunlu kılıyor. Birileri, başlangıç kendini duyurduğunda bir şeyin sonunun çöktüğüne inanır.

> Bazen biri kıyısız bu yolun ortasında sonra hiçbir şeyin olmayacağına inanır, öbür tarafta kuraklıktan çatlamış ovalardan ve kuru derelerden başka hiçbir şey bulamayacağına. Ama elbet bir şey var. Köpeklerin havlaması duyulur ve havada duman kokusu hissedilir ve insanların o kokusunun, adeta bir umutmuşçasına tadı çıkarılır. [Pedro Páramo].

Hepimiz bu umut etrafında dönüyoruz. Eninde sonunda Esteban Montejo'nun dediği gibi: "Şeyler öyle çıkmazlar, hiçlikten,

hayal eden biri onu bir şey gördüğünden yapar. Bir defasında kocaman bir ağacın hayalini kurdum ve düşünmeye koyuldum, barakanın kapısı önündeki bir kapok ağacı önüne oturuyordum".

M. B.
1970

Tanık gösterme ve kurgusal olmayan roman

Şimdi edebi tür olarak "tanık gösterme" üzerine konuşmak, günümüzde ve aramızda, tamamen doğal bir şey. "Aramızda" ile Küba'yı ve daha geniş biçimde Latin Amerika'yı anlıyorum. Ama bu durum geçen yüzyılın altmışlılarında daha farklıydı. 1968'de Amerikalar Evi Mansiyon Ödülü'nün, Deneme türü içinde, Aida García Alonso'nun tanıklık eseri *Meksikalı Manuela*'ya verildiğini hatırlamak yeterli olacaktır. Jüri bu anlatımda nitelikler gördü ve onu ödüllendirdi, ancak "tanık gösterme türü yoktu". İki yıl öncesinde, 1966'da, Küba Bilimler Akademisi Yayınevi Miguel Barnet'in *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi*'ni yayınlamıştı ve o metin bir "etnik anlatım" olarak konuşuluyorudu. Nihayet 1970'te Jorge Calderón'un Amparo: *Darı ve Zambaklar* adlı eserine Tanıklık Mansiyonu verilebildi. Ödülü Víctor Casaus ve onun *Hafızalardaki Domuzlar Körfezi* adlı eseriyle paylaştı. O zamandan beri edebi tür olarak tanındı.

Burası her ne kadar Heredot'a değin uzanabilecek olsak da (5. yüzyıl) bir kronolojik retrospektife dalacağımız yer değil. Birkaç kelime ile: Tanık göstermeli anlatım, şiirin çağdaşı olarak ve onunla "roman" türünün ortaya çıkışından çok önce doğdu. Bununla birlikte bize öyle doğal geliyor ki uygarlıkla birlikte doğduğunu hissediyoruz.

Böyle bir isimlendirme veya benzeri bulunmuyordu. Tanık gösterme oldukça dövülgen bir nosyondu, öyle ki herhangi bir anlatıma kendisiyle adlandırılmadan nüfuz edebilirdi. Daha fazla

uzaklaşmadan: Amerika'nın fethinde (Kristof Kolomb, Hernán Cortés) yaptıklarına ve katıldıklarına veya tanık yenidünyacıların burayı istila edip yağmalama anlatılarına tanıklığı bırakıp başka ne yaptılar?

Durum ne olursa olsun tanık gösterme hususunda ve edebi bir tür olarak takdisi için Küba Devrimi'nin gerçekleşmesini beklememiz gerekti. Amerikalar Evi'nin yıllık bir edebiyat yarışması düzenlemesiyle birlikte yaşanan gelişmeler, bunun da diğerler gibi bir tür olarak tanınmasını sağladı. Öncüllerine yardımcı olarak Barnet bu hususta onyılın sonlarında (1970) kurgusal olmayan romanın parametrelerini tanımlayabildi. Kendi kelimeleriyle "temel olguları alarak, bir halkın duyarlılıklarını en çok etkileyenleri ve onları en uygun kahramanlarının birinin ağzından tarif ederek gerçekliğin çözümünü önermek" durumundadır.

Elbette, etnografik tanıklığın terimleri ve sökümü içindeyiz, ancak Barnet, García Alanso ve Calderón ile birlikte Ricardo Pozas'ın Juan Pérez Jolote ile kurduğu kılavuz içinde açıkça saf tutuyordu. Diğer bir deyişle Barnet'in mesleki formasyonuna Pozas ile birlikte etkiyen etnolog Calixta Guiteras'ın nüfuz ettiği çizgi. Calixta'dan tzotzil Manuel Arias Sojom ile görüşmesiyle *Ruhun Açmazları* kitabını hatırlayalım.

Açıkçası, Venezuelalı José Vicente Abreu'nun sayfalarında yazarın, diktatör Pérez Jiménez tarafından zincirinden kurtulmuş baskı politikalarının kurbanı olarak yaşadıklarını anlattığı *Adı S.N.* kitabıyla terim –elimizdeki bilgi dahilinde– vaftiz olmuşa benziyor. Sakince, kapağında, altyazı minvalinde "kurgusal olmayan roman" damgası gözüküyor. Kübalı basımevi Venceremos'un 1965'teki bir yayınıdır.

Diğer taraftan, artık gördük ki diğer örneklerle tanık gösteren edebiyat etnografik olmasa da (örneğin otobiyografik veya yazman ya da jurnalistik, kampanya ile vs.) kolonyal dönemin kendisiyle başlar ve yirminci yüzyılın ortasına değin Küba Devrimi'nin ilk yıllarında zirvesiyle taçlanarak ilerler.

Devrim öncesi dönem için, Anna Cairo'nun yazdığı, *Kübalıların Tanıklığında ve Anlatımıyla 30 Devrimi* isimli kitabı ve Sosyalist Devrim dönemi için *Devrimci Savaştan Pasajlar* (1963) isimli kitapları hatırlamak yeterli olacaktır. Önsözünde yazarı Ernesto

Che Guevara şöyle der: "İstiyoruz ki, herkes yapabildiği ölçüde bazı notlar yazdıktan sonra (...) bir özeleştiri yapsın ve gerçeklikle ilgisi olmayan bütün sözleri çıkarsın. Anılarımızı yazmaya bu anlayışla başladık.

Yıllar geçtikten sonra ve yayınevlerimizin çizgisini ve Amerikalar Evi Ödülü'ne layık görülen eserleri ve de tanık göstermeyi edebi bir tür olarak içerenleri takip ederek, tamamıyla belirtebiliriz ki, çıplak "tanıklıktan" daha geniş bir içerikle "tanık gösterir edebiyat" başlığı altında genelleyebileceğimiz bir türün varlığı noktasındayız.

İsviçreli Martin Lienhard ve Faslı profesör Abdülselam Azugar gibi ciddi ve yetkin aydınlar, bir çalışmanın "tanıklık" olarak kabul edilmesi için daha ortodosk parametreleri kabulk ederler: Öte yandan yayıncılık deneyimi ve edebiyat yarışmaları deneyimi tanıklığa çok daha esnek parametrelerle yaklaşır. Bu da beni, tanıklıktan daha kapsayıcı bir terim üzerine düşünmeye sevk eder.

Barnet'in konuşma dili usulüyle şiir içine girmiş olduğunu unutmamalı (Değerli Taş ile Tavuskuşu, 1963). Esteban'ın konuşmasını tam olarak aktarmak, kelimesi kelimesine, Tesla kayıt cihazının kaydettiği şekilde ve Barnet'in kâğıt yapraklarına not ettikleri, bir etnografik belgenin durumunu aşmazdı. Onu uzmanlar okurdu, bir de meraklı kişi ya da arşiv faresi, başka hiç kimse. Belki birkaç eleştirmen, Küba'dan ve yurtdışından.

Barnet'in farklı bir seçeneği vardı: "Esteban'ın konuşmasını" bırakmak istedi, ama kendi kişisel şair duyarlılığı ile filtreleyerek, yoğun ve sıkı hipostatik birikmeden sonra Montejo gibi kendisi de bir o kadar kaçak köle çıktı. Söylediklerime çok basit bir sınama kaçak kölenin, eğer varsa çekingen ve kapanık bir adam, kendini onun yerine koyanın "hayatını" almasına rızası oldu. Ve ben, kişisel olarak, 1966'da buna tanık oldum, Barnet "hayatını" Esteban'a teslim ettiğinde, "kitabını" ve yaşlı adam onu titreyen elleriyle okşadı ve gözleri neredeyse en yiğit gözyaşlarına boğuldu.

Eleştirmenler tanıklık etrafında haklı olarak gidip gelirler. Bazıları Lienhard'ın kabul edilmiş kaşıntısına devam ediyorlar, diğerleri bir Enrique Cirules'in gevşek eliyle (Havana'nın İmparatoru, 1993). Nihai etki, metnin kalitesi ve katılımcıların entelektüel dürüstlüğü son anda bu türdeki eserlerin tanıklık değerini

belirleyecektir. Kim, Jorge Fuentes'i Fabio Grobart'ın, adanın iyiliği için gençken Küba'ya gelen Yahudi kaçak köle, sesine dahil oldu diye sorgular? Ya da Brezilyalı Doktor Pellegrini'yi Amazonlar'da bir yanomami'ye dönüştüğü için? Ya da Barnet'i bize spiritüel bir iyelik ayininden konuşmak için Esteban'ın kaçak köle derisi içine girdiği için?

Sadece tanık gösteren edebiyatın, zeki ve dürüst duyarlılıkların onu ele aldığı gibi, onca tezahürü çıkarmasını arzuluyoruz. Ve bu zekâlar kelimeleri kendilerinin yaptığından Barnet muhatabıyla uzun zaman önce kurulan onca yıllık diyaloğunu sonuçlandırıyor: "Bu yüzden ölmek istemediğimi söyledim, gelecek olan tüm savaşları almak için. Şimdi, ne siperlere girerim ne de bugünkü silahları elime alırım. Bir pala bana yeter."

Ángel Luis Fernández Guerra

Kaçak köleyi yeniden ziyaret

Bir Kaçak Kölenin Biyografisi'nin orjinalliği, etnik gücü ve şiirselliği Graham Greene ve Alejo Carpentier'in gözlerini kamaştırdığından, bu eseri evrensel edebiyatta emsalsiz ve fiilen tekrarlanamaz bir vaka olarak ayrı tuttular. Bu fikir, aksiyomun ve dahi ardıllarının ortak mekânının bir türüne dönüştü ve görünüşe göre onun üzerine durdurulamaz araştırmalar gerçekleştirildi.

Greene ve Carpentier'in öylesi kategorik savı formüle etmek için somut temelleri vardı. Bu kitabın tekilliği bir yerde duruyor, öncelikli olarak nesnesinin evrenselliği ile: Esteban Montejo. Miguel Barnet'in karşılaştığı etten ve kemikten adam değil, koşulların sevindirici bir birleşimi ile unutulmuş bir Gaziler Evi'nde bir tabure üstünde oturan, ama insanlar arası her türlü boyun eğmeye karşı kültürel direnişin ve hepsinden evvel etik direnişin sembolü.

Ender insanlarda mücessem yaşayanlar kadar muazzam evrensel insani değerler bulunmuyor. Bilhassa, o değerleri cisimleştirmeyi göz ardı eden insanlarda ya da en azından onları tarih, edebiyat için canlandırmayanlarda, "yazmak ya da söylemek üzere oldukları" için, nihai olarak, kendi beyhudeliğini beslemek için. Esteban Montejo yaşayan bir ideal. İmgelem tarafından kusurlu gerçeğin karşısına konulup duran bir fazilet timsali değil, hele de taklit edilmeyi veya hürmet edilmeyi bekleyen yarı Tanrısal bir mükemmeliyet hiç değil; ayaklara ve duygulara dolanarak insanı bir yandan topallama, hile veya talan seçeneğiyle, diğer yandan isyan, yaratıcı eylem ve saygınlık seçeneğiyle karşı karşıya bırakan tarihteki bir dolu çığır açıcı çelişkinin düşünce ve pratikteki somut tarihsel formu.

Elbette Esteban –bizim gibi- kendisiyle görüşen ve onu yaşanmışlıkları, anılarıyla anlatısında, fantezilerinde, düşünce biçiminde, dünya görüşünde, tabularında, mahcubiyetinde ve mahremiyetinde bir hırsız gibi güçlendiren genç bir araştırmacının arıtılmış tekniği önünde üç yıllık çaba boyunca ihtiyatla ve şüpheyle Barnet'e rehberlik eden cinin sabırlı emeği sayesinde kendi evrenselliğini ayırt ederdi. Bir noktada çalınanın hırsızın cebine gitmediğini, onun bugün atlarıyla parklar ve caddelerde taşlaşmış biçimde görünen önderler ve başbuğlara eş biçimde ulusun ortak hafızasına gururla işlenmesine katkı koyarak katıldığını kavraması gerekirdi. Böylelikle bir macerada işlevlerinin yerlerini değiştirerek aynı eserin ortak yazarına dönüşen haber kaynağı ile araştırmacı arasında öylesi zorlu empatinin oluşması gerekirdi. Yalnızca hayatının uzun, çok uzun saatlerini –belki de en keyifli- haber kaynağıyla birlikte, evrensel ve insani hususiyette bir hayat ve bir düşünceyi kağıt, mürekkep ve kayıt aracılığı ile yaratarak ve yeniden oluşturarak geçirenler kendi perspektifinden iki taraftan bu spiritüel füzyonudaki değere paha biçebilirler, ancak kimliğini kaybetmezler ve ondan öte görüşmenin ve genelde araştırmanın önerdiği koşula bağlı olarak, hakiki insani dayanışma bağlantısı ve de dostluk kurarlar.

Antropoloji, büyük ölçüde, başkalarını ve onların kültürlerini anlama çabasıdır. Anlamak, aynı zamanda, insanın kendisini ve kendi kültürünü anlama sürecidir. Bu süreçte her kültür, bir tür ayna aracılığıyla bir diğer kültüre yansır.Ve bu yansımada, sıra dışı bir görüntüye bürünür. Esteban Montejo ile Miguel Barnet'in birlikte gerçekleştirdikleri çalışma sonucu birbirlerini ve kültürlerini daha iyi tanıdıklarından eminim. Belki de, aynı kültürün ayrılmaz anları gibi birbirlerini mutlak surette tanıma noktasına vardılar: Küba kültürü, direniş ve yaratıcılık kültürü. Boşuna değil ki Miguel o noktada kendisinin de kaçak köle olduğu söylemeye devam ediyor.

Bu noktada kanaatimce Esteban Montejo'nun özgün tekilliği yatıyor. Şayet Esteban'da yalnızca kültürel direniş ve genel olarak etik değerler yaşıyor olsaydı, günümüze değin birkaç yıl içinde insanların somut tarihi üzerine inşa etmek alışıldık olmasaydı, üzerine konuştuğumuz evrensellik soğuk bir arketip ya da o soyut ve

çorak modellerden biri olmayı aşamazdı. *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi* genel anlamıyla direniş, yaratıcılık ve etik hakkında değil, ama Küba kültürünün direniş, yaratıcılık ve etik değerleri hakkında, alışılmışın dışında yoğun tarihsel formasyonundaki süreçte, nihai olarak meşru ve en önemli kahramanları gözüyle: siyah, kreol, kaçak köle, mambi, emekçi ve yurtsever insan. Bazı miyop ve önyargılı tarihler onu görmezden gelmeye devam edecekler ya da bazı sahne ve egzotizm tarihleri ve etnografileri onu folklorik bir oyuncağa çevirmeye devam edecekler. Ama Esteban orada birini ya da ötekini haksız çıkarmaya devam ediyor, Kübalılık soyunun kurucu ekini doğrulamak için, hayatı ve düşünceleriyle muazzam transkültürellik sürecini teyit etmek için. Söylemeye değer, kültürsüzleştirme, kültürel alışveriş ve yeniden kültürel yaratım Küba ulusu olarak adlandırdığımız sıra dışı topluluğu oluşturdu. Esteban Montejo: O'nun için Afrika eski bir duvar ile çevrilmiş mitolojik bir referans değil, "Yagualardan ve cehennem gibi ısıran cadı böceklerden oluşan bir duvar", onun tek gerçekliği kölelik, kaçak kölelik, değirmen, savaş ve otuz pesoya çetin çalışma koşullarıydı. Köklerinden dallarına Kübalı bir adam ve bir zaman için hayatındaki neredeyse efsanevi çok özel dönüşümlerle ayakları üzerinde yürüdü ve elleriyle kendi ulusal kimliğinin tarihsel yörüngesini yarattı.

Kanımca, ikinci bir unsur, Graham Greene ve Alejo Carpentier, *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi*'nin benzersiz olduğu biçimindeki algılarını doğruluyor: Yazım biçimi, gerçekten sınıflandırılamaz, en azından bizim Batı biliminin Aristocu normları ile. "Etnografik anlatı" ve "kurgusal olmayan roman" yazarın kendisi için alışık olmadığı başlıklar oldular. Orada, terimlerin hareketsizliği ile cesareti kırılıp ve şeylerin amansız diyalektiği önünde konuşlanarak, onları adlandırmak yerine onları parmağıyla göstermeyi seçen Heraklitus'un öğrencisi gibi dilsiz kalmamak için kuşkusuz isimsiz olanı adlandırmayı zorunlu kıldı. İster adlandıralım ister parmağımızla gösterelim, kesin olan Miguel Barnet'in onlara doğallıkla sunduğu marifet ve şiddetli doğum sancılarından bizi meşgul eden eser diğer herhangi postmodern yazarları kıskançlıktan öldürür: Türler arası mevcut sınırların bulanıklığı, türlerin kendi parçası olmayan bulanıklık, kaprisli karışım, mango ile

pirinç ancak harmonik, spontan, düzeyli ve eşit değerde, derinden düşünülmüş ve haşin.

Şunda ısrarcı olmak istiyorum: ne öznelci irade ne de nafile özgünlük arayışı *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi*'nde etnografi ile şiiri, tanıklık ile roman, anlatı ile durum araştırması, hayat hikâyesi ile masalları birleştiren, ama nesnesinin iç gelişimine ihtiyaca sıkı sıkıya bağlılık, ya da eğer isterse çerçevesine. Nesnesini özhareketine içkin hale getirmeyi başaran ne daha titiz bir araştırma-yöntemi ne de içeriğin ihtiyacı ile özdeşleşen daha özgür bir düşünce bulunuyor. Miguel Barnet tarafından gerçekleştirilen düşünce tarzındaki titizlik ve özgürlük tam olarak susup nesnenin kendi tarihini anlatmasına, özneye dönüşmesine, kendi ayrımlarını kendine açıp, kendinden bir kitap yaparak ve kendini okuyucunun tasarrufuna vererek bırakan bu yaratıcı ruhun geniş ve zor tevazusunda yatıyor. Bu obje bundan da öte bir insan ve bir insandan da öte yaşayan ve mahsüldar bir tarih!

Kitabın okunuşu yazarın antropolojik ve tarihsel somut kültürünü belirgin kılar. Bir biçimde arşivlerde ve kütüphanelerde uzun saatlerce çalışmalar ve metodoloji anlamında sayısız istişare gerekleri de olabilir.

Ancak hayal gücünde tamamı bulunup eserde tüm parçalara tesir etmeye zorlayan sanatsal sezgi tek başına, tek bir parçada tarih, mit, efsane, kurgu ve gerçekliği kurabilecek kapasitededir. Öylesi formdan kaynayarak ve lehimler gözükmeden ya da daha kesin biçimde kaynak makinesi kullanmadan bu sebeple lehim olmadan. Bolluğu sağlayan sanatçının sezgisidir, bilişsel kapasitesi ile teknik soğukluğu ve bilimselliğin ruhsuzluğunu aşar ve ötesine geçer.

Bir Kaçak Kölenin Biyografisi bir sanat eseridir. Ancak ne yalnızca, ne o denli, ne tam, ne tek başına. Eşit onur ile –ve ne basitçe ilaveten ya da yanında- özellikle etnografik bir bilimsel eser teşkil eder. Burada "moment"i vurgulamak isterim. Ve eleman değil, moment dediğim not edilsin. Eleman kendi başına yaşayabilendir, bir bütünün parçası olsa da, bir saatin parçaları kendi başlarına nasıl yaşıyor ve diğer saatlere gidip durabiliyorlarsa ve orada saati bozmadan işlev görebiliyorsa. Moment içerdiği tüm bir organiğin gerçekliğine sahip olandır ve ondan ayrılmazdır, organikliğin derin muhatarası olmadığı sürece onsuz ne olabilir ne de

düşünülebilir. Etnografik bilim, kendine özgü tarihselliğiyle kesinlikle *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi*'nin bir momenti. İlişkin bir moment. Sayfalarını gözden geçirmek yeterlidir, diyelim ki, dağ ile ilgili olanlar, kaçak kölenin dağı, basitçe coğrafya ile ilgili olan değil, içinde kuşların ötüştüğü, başıboş domuzları, vampir yılanlar, yağmacılar ve pusudaki eğitimli köpekler, çıkıp inen yokuşlar, yarasalarca geçilen mağaralar, kedi gibi çalınan gıdalar, böcek ısırıkları, ateşlenmeler, şifalı bitkiler, taze su, gece üstüne basılamayan ağaç gölgeleri, tütün ve kahve taklitleri, mesafeli köylülerin müzik ve dansları, ağaçsıçanı avı, eylem ve cinsel ilişkiden kaçınma, özgürlüğün sağduyu ipinde asılı olduğuna dair derin duygu. Ya da değirmende ve beraberindekilere sistematik tahkikat: mandalsız barakalar, şeker kamışı plantasyonları, kâhyalar, tavernalar, kutlamalar, samanlıkta cinsel eylemler, Sessizlik çanları, sabanlar, buharlı makineler, Adalılar, Galiçyalılar, Asturyalılar, Çinliler, Filipinliler, Kongolar, Lukumiler, iblisler, Çingeneler, sirkler, trenler, çamurdan pipolar, ñáñigolar, santerolar, Katolikler, masonlar, taşlara ve mısır tanelerine aşklar, meclisler, miraslar, buluşmalar, avukatlar, doktorlar, sahte doktorlar, ebeler, valiler, kontlar ve markizler, varan makbuzları ve kimlik kartları, ayin yemekleri ve içkileri, rahipler ve kiliseler, ne zaman alırsan satıcıları, likörler, atyarışları, horoz dövüşleri, Meksika ve İspanyol paraları, modalar ve giyim alışkanlıkları, geceliklerin içinde sahte etler, gömlekler, cellatlar, korseler ve elbiseler, çocuk oyunları, şeker değirmenleri, melez oğullar, çocuklara meşin, hırsızların hapsedildiği timsahlar ve köpekbalıklarıyla çevrili adalar, pezevenkler, at hırsızları ve asiler, perili evler, cenaze işleri, dirilişler, İngiliz ve Kuzey Amerikalı teknisyenler, eşkiyalar, adam kaçıranlar, çakıllar, erkekleri güzel sözlerle denizlerin derinliklerine çekip onları canlı geri gönderen su perileri, deriyi kapının arkasına asan cadılar, başsız atlılar, kırlardaki sesler, pişmiş yumurtadan çıkan civcivler ve insan marifeti ile tavuklardan doğan impler, Mayombe Yahudilerinin cadı kazanları, Salı ve şeytan geceyarısı, faturalar, elektrik ışığı, domino ve kartlar, San Juan kutlamaları, Paskalya, Kutsal Cumartesi, kuklacılar, araziciler, hancılar, atasözleri, kara kurbağalarının hikâyeleri, su kaplumbağaları, kaplanlar ve maymunlar...

Baraka ve savaş sayfaları analojik etnografik hazine içerir.

Baraka etnik gruplararası entegrasyon ve sosyal mesafeyi, savaş yaşamsal paradoksları, iktidar ve gündelik epik, kampanya tuzağı ile kurtarıcı kıyafetlerini, derin güvensizlik ve idealist teslimiyeti, alçakları ve titanları, hainlik ve kahramanlığı. Mambinin savaşı, şahin ile maymunun arslana dönüşen oğlu. Ve bu sayfalarda basitçe kavramsal bilgenin araştırmaları için hazır malzeme bulunmadığını vurguluyorum, bilakis kavram ve kategorik aracın, sınıflandırmanın koordinatlarının, atama ve çıkarımın kültürün iç mantığında özgürce dalmış bulunan bu malzemenin araştırmasının kendisi bulunuyor. Burada etnoloji var ve dahası, tarihsel antropoloji, kültürü ve tarihinde kökleşmiş insanın bilimsel araştırması.

Kimisi böylesi verinin antikalıkla sonuçlanacağını veya o çarpışmanın 10 kilometre daha güneyde gerçekleştiğini söyleyeceklerdir. Kitabın değerleri ve antropoloji bilimine olan algısı için daha da kötü. Bana göre, bu durumda önemli olan -çok önemli olmasına rağmen- çoğunlukla körü körüne kopyalanan sıra dışı karakteriyle "gerçek tarih" diye adlandırılan değildir, tıpkı diğerlerinin, bireysel ve kolektif zihniyet ile hayal gücünün gerçek olmadığı gibi. Her şeyden önce Esteban ile Miguel'in sunduğu duyusal ve duyularüstü doğa, bu doğaların insanla ve insanın onlarla ilişkileri, toplum ve toplumsal işbölümü, üretim, bölüşüm, materyal ve spiritüel zenginliğin değişim ve tüketimi, kültür, ideoloji, mülk ve iktidar vizyonu önemlidir. Ayrıntıya ket vuracak olan tüm arkeolojik eleştiriye karşı yadsınamaz vizyon.

Miguel Barnet'e açık olan yol kapandı mı? *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi*'nin döküldüğü kalıp kullanıldıktan sonra aşınmış mıydı? Buna inanmıyorum. Artık kaçak kölelerin olmadığı kesin, daha azı ise Sosyalist Halk Partisi'ne üye geldiler. Esteban'dan yalnızca ruhu dolaşmaya devam edecek, mecaz ve edebi anlamıyla. Ama metalden değil kalıptan bahsediyorum, içerikten değil ama Küba kültürü çalışmalarının açık formundan. Bu yolla Miguel Barnet'in sonraki eserlerinde, özellikle *Galiçyalı* ve *Rachel'in Şarkısı* ve henüz adı konulmamış gelmekte olanlarda canlı biçimde konuşmaya devam etmekte. Ama inanıyorum ki bu form, bilimsel varlığı ile yalnızca Barnet'in eserlerinde değil diğer pek çok yolla kendini var edecektir.

Eşsizlik sanatın bir meziyetidir, bilimin değil ve bilim insanı için başkalarının geçebileceği yollar açmak kadar büyük sorumluluk ve erdem yoktur, yani bilimsel uğraşa dizininde mevcut az çok evrensel bir değer yöntemi koyarak, deli gömleğine sahip olduğundan değil. Ben de –ve bu kişisel referans için özürlerimi sunuyorum- münferit hayata sahip iki Kübalı dindar ile gerçekleştirdiğim görüşmelerde sıkışık elyazısıyla yüzlerce deşifre biriktirdim. Barnet için bu kitlesel şekilsiz, ampirik verilere hayatımı adamak için koyulduğum gayedeki açmazları ve elemleri tasavvur etmek zor olmayacaktır. Bir melek, bununla beraber, kulağıma *Bir Kaçak Kölenin Biyografisi*'nin ne teşkil ettiğini fısıldayarak geldi, bir model değilse de, zorunlu ve mahsüldar bir referans. O ya da bu biçimde, bazı meslektaşlar aynı meleği dinlediler. Belki de bilmece Barnet'in özgün sanatsal üslubuna kapılmamakta yatıyor. Önemli olan mütevazılıkla Miguel'in bize bağışladığı zımni destekle, ümitle, yaratıcılıkta yüreklice risk almak. Bu anlamda, hepsini almasalar da Greene ve Carpentier tamamen haklıydılar.

Rubén Zardoya Loureda

Yazılama

Çağdaş Küba edebiyatının en önemli yazarları arasında yer alan Miguel Barnet, 1963'te okuduğu bazı makalelerden etkilendi ve Küba Bağımsızlık Savaşı'na katılmış olan ve o dönemde 103 yaşında olan eski köle Esteban Montejo ile görüşmeler yaptı. Bu çalışmanın sonucunda, antropolojik bir çalışmanın yapısına sahip, tarih ve edebiyatın sentezi niteliğinde, Bir Kaçak Kölenin Biyografisi isimli romanı ortaya çıkardı ve böylece son derece özgün bir edebi yapı ortaya koymuş oldu. Barnet, romanı "kurgusal olmayan roman" olarak adlandırıyor. Alejo Carpentier, romanın Küba edebiyatında benzeri olmayan bir vaka olduğunu belirtirken, Graham Greene "Daha önce buna benzer bir kitap olmamıştı ve bundan sonra da olacağına ihtimal vermiyorum" ifadesini kullandı. Elinizdeki bu roman 1966'da yayımlandı, onlarca dilde yetmişe yakın basımı yapıldı ve çağdaş Küba edebiyatının en önemli eserleri arasında yerini aldı. Barnet, halen Küba Yazarlar ve Sanatçılar Birliği'nin başkanı, Küba Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi, Ulusal Meclis'te milletvekili ve Küba Devlet Konseyi üyesidir.

20 TL
9 786059 988773